

EMBER ÉS FÖLD

„...OLYANTÖRVÉNYÖKÖT CSINÁLUNK...,
HOGY NEKÜNK JÓ LEGYEN...”

A falu ma társadalmi feszültségek színtere. Naponta különböző álláspontok, vélemények szembesülnek, konfliktusok születnek az érdekcsoportok között.

A közelmúltban az érdek- és véleménynyilvánítás legváltozatosabb formáit tapasztalhattuk: az éjszaka betört ablakoktól a fenyegető névtelen levelekig, verekedésekig – sőt, már halálos áldozata is van a földtulajdon körüli vitáknak. Mindezek a cselekedetek – amellet, hogy kapcsolatkultúránkról is árulkodnak – jelzik, hogy az eltelt évtizedek alatt felhalmozódott ellentmondások mára mélyen megosztották a falu társadalmát.

Hogyan lép tovább a falu? Milyen tulajdonviszonyai, termelési formái, társadalmi kapcsolatai lesznek a jövőben? Vannak-e életképes lokális közösségek, amelyeket kezdeményezőkézség, kockázatvállalás, érdekérvényesítő képesség jellemez és a helyi társadalmak jövőbeli alakulását meghatározhatják? Mindezek ma még olyan nyitott kérdések, amelyekre vidékenként, régióként lehet árnyalt, a helyi valóságból kikövetkeztethető válaszokat adni. Úgy gondoljuk, nincsenek globálisan megválaszolható kérdések és receptszerűen alkalmazható megoldások, hanem egyéni, családi helyzetekből, viszonyulásokból szövőődő bonyolult helyi valóságok.

Az alábbiakban egy dombvidéki székely falu társadalmi életének eseményeibe próbálunk bepillantani, röviden áttekintve az 1990-es évet. Különösen arra figyelünk, hogyan szerveződött és működött – kezdetben informálisan – az a csoport, mely a helyi társadalomban a helyi hatalommal szemben saját érdekeit képes volt bizonyos mértékben érvényesíteni. Más szóval: a civil társadalmi törekvések érvényesülését próbáljuk felvázolni.

Terepmunkánk a kikérdezésből, résztvevő megfigyelésből, demográfiai adatok megismeréséből áll. Mivel a szóban forgó falu vizsgálódásunk további terepe, a jövőbeni munkánk eredményessége érdekében a nevek és más „nyomra vezető” adalékok közlésétől eltekintünk. Következtetéseink érvényességi körének behatárolásához szükséges a falu néhány természeti-társadalmi jellemzőjét röviden megemlítenünk. Nagyvárosoktól távol, a térszívesített vidék peremén helyezkedik el. Szántóhatárának 1/3-a közepesen termő, lapályos, könnyen művelhető, 2/3-a gyenge minőségű, kötött talajú, köves domboldal. A kiterjedt legelők, mezei és erdei kaszálók kedveznek az állattenyésztésnek. Az erdők a megszűnőben levő térsz fő jövedelemforrását jelentették.

A falu lélekszáma az utóbbi harminc évben – főleg az elvándorlás következtében – számottevően csökkent, ma 1337, ebből 870 improduktív (kiskorúak és 65 év felettiek), 457 produktív személy. Az aktív lakosságból 316 személy talál megélhetést a faluban (térsz, szolgáltatások), 141 ingázó (122 férfi és 19 nő). Az eljárók a közeli kisvárosokban, bányavidéken

dolgoznak. A 870 improduktív személy közül 435 nyugdíjas (300 téesz-, és 135 állami), akiket természetesen nem lehet egyértelműen a nem termelők kategóriájába sorolni, hiszen arra is van példa, nem egy, hogy a 80-85 éves korukig önmagukat minden külső segítség nélkül fenntartják. A nem termelők kategóriáját még duzzasztja a 161 állandó munkahely nélküli személy (háztartásbeliek, alkalmi munkából élők).

A helyi társadalmi életnek középpontjában egész évben egy fontos kérdés állt: megmarad-e a téesz vagy felszámolódik?

A téesz létehez való viszonyulás két – egymással szembenálló – érdekcsoportra osztotta a falut: téesz-pártikra és téesz-ellenzékre. Vizsgálva az egyik vagy másik csoporthoz való tartozás motivációit, kiderül, hogy nincsenek egységesen alkalmazható kritériumok: családi szituációk, egyéni érdekeltségek vannak, amelyek egyik vagy másik csoporthoz kapcsolják az egyént. Az indítékok igen különbözőek lehetnek a nyilvánvaló anyagi haszontól a mentális tényezőkhöz.

Nézzük először a téesz-pártiakat. E csoportba tartozik a téesz vezetősége, az aktív téesztagok nagy része, a téesz-nyugdíjasok egy része. A falu társadalmi hierarchiájának különböző szintjein álló emberek találkoznak itt. Az utóbbi húsz-huszonöt évben ui. végbement egy olyan folyamat, amelynek eredményeként az egykori jó gazdák, a téeszestést ellenző családok tagjai kerültek vezető pozíciókba (irodai alkalmazottak, raktárosok, beszerzők). Ők a téesz legelszántabb védelmezői, megpróbálják valamilyen formában tovább éltetni, átmenteni a közös gazdálkodási formát, és így megőrizni munkahelyüket és az ezzel járó előnyöket.

Másfelől a mindvégig rosszul működő, veszteségesen termelő gazdaságban főleg alkalmazottként egy olyan réteg dolgozott, amely kevés földdel, gyenge kaszálókkal állott volt be a közös gazdaságba, most nincs sok kapnivalója, ezért ellenzi a gazdaság felszámolását. A téesztől jobb földeket, kaszálókat kaptak: „a kaszájukat a fűzfabokorra akaszthatták, de most ki kellene menni a hegyre, a bükkfabokorra akasztani”.

A téesz megmaradása mellett vannak azok az idősebbek is, akiknek nincs a közelben támogatójuk, a visszakapható földjeikkel már önerőből, igavonó állatok, munkaerő és felszerelés hiányában nem tudnak mit kezdeni. Féltik is a kis nyugdíjukat, nem bíznak abban, hogy a téesz megszűntével az megmarad – mondhatja ezt nekik akár a faluba ellátogató szenátoruk is.

Az a lehetőség, hogy a visszakapott földjeiket bérbe adhatják fiatalabb, kevés földdel rendelkező gazdáknak, nem népszerű körükben. A mezőgépészek egy része szintén a téesz megmaradása mellett van, annak megszűntével veszélyeztetve érzik a munkahelyüket.

Az évek során megfigyelhettük, hogy külön értékrend vezérli azokat az embereket, akik maradtak a téeszben, és azokat, akik még ötvenedik életévük után is képesek voltak az életformaváltásra, és az ipari munkahelyen helyezkedtek el.

A maradék férfi – igen kevesen (itt most nem beszélünk a fizetések alkalmazottakról, vezetőkről) – mentalitásban, életvitelben még őrzi a valamikori archaikus falu emberének a kapitalisztikus gondolkodásmódtól nem érintett magatartását: csak annyit venni el a természettől, csak annyit szerezni meg a javakból, amennyire a „tisztas” élethez szükség van.

Az eljárók a jobban fizető ipari – bányaiipari, építőipari – munkahelyeken elért magasabb jövedelmükkel egy puritán-felhalmozó értékrend szellemében megváltoztatták anyagi-tárgyi környezetüket.

A téesz-ellenzők csoportjába szintén változatos érdekeltségű, motivációjú emberek tartoznak. Itt találjuk először azokat, akiknek a téesz léte több kárt okozott, mint hasznot: földjeiket elvette, a kaszálókon csak 30-40%-ban gyűjthették be a takarmányt állataiknak. Cserébe a téesz vegetáló életmódnál egyebet nem nyújthatott. A hatvanas évek közepétől az iparban elhelyezkedők ma állami nyugdíjasok, vagy a nyugdíjkorhatárhoz közelednek; ők alkotják a téesz-ellenes csoport zömét. De ide tartozik az a néhány magántermelő, az erdész és az a kevés téesz tag is, aki elég erőt érez magában a gazdálkodás újrakezdéséhez, és helyi viszonylatban jelentékenyebb földmennyiséget kaphat vissza.

Mellettük vannak olyanok is, akik szubjektív okokból állanak a téesz-ellenzők csoportjába („legyen már vége egyszer a gazembörségnek”).

Ellentmondásos helyzet, hogy a falu jövőjét alakító folyamatban éppen azok nem kapnak egyelőre szót, akiké a holnapi falu lesz: az ingázók, a közép- és fiatalabb nemzedékek. Ők nem voltak téesztagok, így ki se tudnak lépni belőle, nincs döntési, szavazati joguk, holott az idényjellegű mezőgazdasági munkákból jelentősen kiveszik részüket a második műszakban.

Amellett, hogy folyamatosan információkat gyűjtöttünk az eseményekről, történekekről, szükséges volt olyan emberek kikérdezése, akik cselekvően alakították az eseményeket. Az alábbiakban bőven idézünk hangszalagra rögzített anyagainkból. Kezdetben „jó egyetértés vót a faluba”. Az emberek lelkesen fizetnek be a Szabadság folyószámlára, több mint harmincezer lej gyűlt össze. Mivel több olyan család volt, amelyik maga is segítségre szorult volna, a pénzügyítést úgy szervezték meg, hogy minden utcában kijelöltek egy házat, ahová, aki akarta – s amennyit akart – odavihette a pénzt.

„Január dereka körül hívtak egy gyűlést, a kollektív vezetősége, s na, ott osztán ismertették, hogy megbukott a régi rendszer, s most már a faluba úgy döntünk a sorsunk felett, s olyan törvényöket csinálunk, itt helybe, hogy nekünk jó legyen, úgymint feljebből nem kell most már várni, hogy ezt mondják, s ezt kell csinálni. S ezt elég jó hangulattal fogadta az egész gyűlés.

Na, akkor ismertették, hogy 25 ár földet adnának mindenkinek, azé fizessön mindeni 1500 lejt! Na, ott már én is felszóltam, hogy 25 ár földet jó, hogy kapunk, de akkor szabjunk olyan törvényt, hogy ne fizessünk semmit, hát mért fizessünk 1500 lejt 25 ár földért, most es, hát akkor a gazdaságnak olyan árendát fizetünk szinte, mint eddig.

Még vótak embörök, akik felszólaltak, hogy hát nem jó, ezt másképpen kéne, de a vezetőség azt mondta, hogy ezt már pedig csak így lehet.”

A 42/1990-es törvény megjelenése után fokozódik az ellentét: „ott írta, hogy a hegy- és dombvidéken a parasztoknak földet kell adni, ki mennyit tud megművelni, erre fel osztán már kezdődött az ellentét, hogy hát ha úgy van, akkor mért csak 25 ár?

Az ingázó fiatalok és a középkorúak a legelégedetlenebbek, mert azt a 25 árat is csak téesztagoknak akarják adni. Spontán szervezkedés indul:

„Felszögből kezdődött, a felső ingázók kezdték, hogy gyűljünk össze, s tegyük le papírra, hogy mit akarunk. Eppen egy vasárnap vót a gyűlés meghíva, mentünk le a faluba, s közbe L. S. megérkezett Csíkból, s magyarázza, hogy megalakult a Kisgazdapárt, s a programja es eppen nála vót. S hát pontosan azokat írja, amit mü akarunk kérni, csak nem tudtuk vóna úgy megfogalmazni.”

„Na, akkor ott mindenki egyetértött, megalakítottuk a Kisgazdapártot, aki ott vót, mindenki béállott ott azonnal. Vótunk ott egy 150-160-on.”

A következő vasárnapra gyűlést hirdet a faluba az újonnan alakult párt: „Igen, de itt már olyan ellenpropaganda lett, hogy vasárnap még annyian se vótunk, mint azelőtt... Mert akkor már kezdték felhozni azonnal, hogy nem lesz kollektív-nyugdij, ha mindenki földet veszen ki, s ez erősen visszaverte ugye az öregebb tagságot.”

A helyi polgármesteri hivatal nem ellenzi a Kisgazdapárt törekvéseit, de nem is tudja támogatni egyelőre. A polgármestert, aki a diktatúra utolsó éveiben volt, leváltották, helyette a nyugdíjkorhatárhoz közeledő helyettest választottak rövid időre, de világos volt, hogy alkatánál, beállítottságánál fogva nem várható el, hogy az egyéni és magánkezdeményezéseket a téesz vezetősége ellenében felvállalja. Kiderült, hogy nincsenek vezetésre alkalmas egyének, hiányzik az új garnitúra, amelyik a régi helyébe léphetne.

A tavasz folyamán annyi történt, „hogy még többször es gyűlésöztünk, úgyhogy olyan nyomást gyakoroltunk a gazdaság vezetőségére, hogy osztán azt mondták, hogy akkor mindenki, aki a falu területin lakik, kapjon 50 árat, s osztán az árendáról nem vót szó semmi, mert úgy felzúdult a társaság. De most evvel se vótunk megelégedve, akkor reavettük, hogy a férje es s a feleség es kapjon, 50-50 árat a kollektivisták s 25-25 árat az ingázók.” Ezek az engedmények azt jelezték, hogy ha nehezen is, de lehet eredményeket elérni.

Természetesen a téesz vezetősége folyamatosan akadályozta az egyéni használatba vett földparcellákon a munkát. Először a vetőgépeket nem akarta az egyéneknek használatra adni, majd az aratógépeket: „mindenki panaszkodott, hogy kombájnt sem akarnak adni erre az ötven árára, mert azt mondták, hogy amíg a gazdaságnak egy szál gabonája lesz, addig az egyéneknek nem szabad kombájnozni.

Sor kerül az első szervezettebb cselekvésre: „eldöntöttük, hogy másnap az összes tagság átvonulunk a traktorállomásra, s kiköveteljük, hogy adjanak

kombájnt. Átal es mentünk, a főmérnök es ott vót, addig kötték a kereket erőssen, de osztán meglátták, hogy annyi embör átvonult, akkor nem vót egy mukk sem, akkor Felszegnek es egyet s Alszegnek es egyet adtak egyből.”

A szénacsinálás szintén vitákra adott alkalmat. Ez évig a mezei kaszálókön 30%-a, az erdeiken 40%-a volt az egyéné; 70, illetve 60%-ot a téesznek kellett leadni. Most a téesz vezetősége annyi engedményt tett, hogy 40%-át a mezei és 50%-át az erdei szénának az egyéneknek ígérte. De ezt kevesellték azok, akik megelégték már ezt a gazdálkodási formát: „odahordtuk eddig minden esztendőbe a sok takarmányt, s mégse tudtak semmire menni idáig, hát minek tovább?”

„Mondtam, hogy ilyen marhaságot ne csináljunk, hogy szénát megint részibe, el kell határozni, hogy mindenki, ahol addig kaszált azelőtt való esztendőkre, azt kaszálja meg, amennyi kell az állatjának, azt hagyja meg, s a többit adja átal a gazdaságnak, csak fizessék meg, adjanak vagy búzát, vagy ha nem pénzt.” (Ez a vélemény akkor bujtogatásnak minősült, de fél év múlva a téesz vezetősége pontosan így járt el: osztotta a búzát a leadott szénamennyiségre.)

A téesz vezetőség stratégiájából a megfélemlítés sem hiányzott. Kihívta a városból a téesz jogászát, aki bírósági eljárással és börtönnel fenyegetőzött: „Vegyék tudomásul, hogy bujtogassák maguk a népet, hogy ne csináljanak százalékba szénát, hát mindenki vigye haza, úgy vegyék tudomásul, hogy a mai naptól megkezdődik maguk ellen a bírósági eljárás, bé lesznek hozva, bészaratom!”

A megfélemlítés mellett napirenden volt a rágalmazás, befektetés: „a nyáron, ha egy napot késött a kenyérhozás, akkor már lehetött hallani, hogy azért nem hozzák, mert a Kisgazdapárt letiltatta, hogy ne hozzanak kenyeret a faluba. Úgy vót bétáplálva a népnek, hogy mü marhaságot akarunk, a rosszát akarjuk, hogy nem lesz sem nyugdíj, s olyan adók lesznek a fődekre, mint 62 előtt, s akkor osztán meglássák, hogy mi lesz.”

Időközben a Kisgazdapárt tagjai megalakították a Gazdakört, amely az új polgármester személyében jelentős támogatóra talál. Elérik, hogy a búzát ne adja el a téesz a faluból: „mikor megtörtént az aratás, akkor hordták a búzát adni el, idegön falukba, mindenfelé. Osztán rejok mentünk, s olyan nagy vót a nyomás, hogy le kellett tiltani a búzaeladást.”

Összel, a betakarítás végeztével, a gazdakör egyre határozottabban lépett fel a téesz ellen. A sajtó, rádió, tévé hírei, a Kisgazdapárt biztatásai, másrészt a téesz vezetőségének az a nyilvánvaló szándéka, hogy minél több pénzt szerezzen a téesz vagyonából aktivizálta a Gazdakör tevékenységét. Sikerült elérni, hogy megkezdjék a téeszvagyon felleltározását, és a leltározó bizottságban a gazdakör képviselői is benne voltak. Kiderült, hogy az állatállomány egy év alatt csaknem a felére csökkent, az 1020 db. szarvasmarha 520-ra, a 6000 juh 3330-ra.

„Amikor a leltározás lejárt, akkor híttunk egy gazdaköri gyűlést, s ott osztán az lett a társaságnak az álláspontja, hogy aki ki akar állni a kollektív-
ből, az kártalanítódjék, mert, ugye elvevődött állat s szerelék s minden. S
számítsuk ki, hadd lám, hogy s mint lehetne hezzafogni.

Mű osztán tárgyaltunk vóna a gazdaság vezetőségivel, de ott nem
lehetött.”

A Gazdakör vezetői – 4-5 ember – a beállási nyilatkozatok és a leltár-
értékek alapján két hétig tartó munkával kidolgozták: az egész falu milyen
vagyonnal állott be (a földbirtokot kivéve). Elhatározták, hogy a meglévő
állatállományból a téeszésítéskor beadott értékekért kártalanítják azokat,
akik ki akarnak állani. Kiszámították, hogy a kilépni szándékozók bentlévő
vagyona az összvagyon harmincöt százaléka, így a ma meglévő ingó vagyon
harmincöt százalékát követelték a téesz vezetőségétől. Az idő sürgetett, a
juhok naponta hullottak el, a szarvasmarhákat adták el.

„Annyira fel vót ez a közösség háborodva, amelyik kilépett, hogy az
állatkiosztást muszáj vót megcsinálni – mert mondtuk azt es, hogy most
hagyjuk el, mert még nincs törvény, s nincs így s nincs úgy – igen, de azt
mondták, hogy egyszer azt bonyolítsuk el, amíg van miből! Hát már mire a
juhokhoz értünk, már a mű részünkből es hatvan darab elhullás vót.”

Figyelemre méltó, hogy a Gazdakör milyen elvek, eljárások használa-
tával kivitelezte a kártalanítást: a leltározó bizottság a szarvasmarháknál
fülszám szerint minden állatnak megállapította a szabadpiaci árát. Mikor
három istállóval végeztek – három napot vett igénybe – nyilat húztak, hogy
melyik istállóból osztják ki az állatokat.

Hogy kinek melyik állat jut, azt szintén nyílászással állapították meg;
a kapott és kapnivaló érték közötti különbözetet pénzzel egyenlítették ki.

Amikor a juhokat osztották, a részrehajlást úgy előzték meg, hogy azok
előtt, akik „vették ki” a nyájból a juhokat, eltitkolták, hogy mikor kinek
választják.

„A lovakot, ami jutott, azt elárvereztük, mert ha nem, a lovak felett olyan
vita lett vóna, mindenkinek kellett vóna.”

Arra is gondoltak, hogy azokat a gondozókat és juhászokat, akik a
kiosztott állatok mellett dolgoztak, és „munka nélkül maradtak egyik napról
a másikra, valamivel kisegéljük, kártalanítani akarjuk erre az átmeneti időre.
Mert a gazdaság nem segétti semmivel, sőt még nyuszítsa reánk.”

A téesz vezetőség igyekszik a maga oldalán tartani az embereket:
„Olyan esztendő, mint a tavalyi nem es vót, s lehet, hogy nem es lesz! Mert
a búzával s a gabonával s a jóindulattal ölték most meg a népet azé, hogy a
pártjokon álljon. Adtak a kollektivistáknak, mert nem vitték el, nem vót
bészolgáltatás az államnak. Nem vót, ahova eltenni a gabonát. Annyit adtak,
amennyit akartak. Ha most már az egyén maga akarja megtermelni, azé
fizetni kell, dógozni kell, s utána kell járni.”

„A tizenkét esztendő alatt, amit a kollektívben dógoztam, az összes gabona, amit kaptam, annyi nem vót, mint amit az idén adtak! A tizenkét esztendő alatt!”

A két érdekcsoport naponta szimbolikus harcban áll egymással. A szomszédságok, családok között kommunikációban ma a fő rendezőelv a téeszhez való viszonyulás. Több évtizedes barátságok szűnnek vagy értékelődnek újra. Arra is van példa, hogy a családon belüli konfliktusnak a haragtartás a megoldása, máskor haragosak találkoznak, és békülnek ki ugyanabban az érdekcsoportban. Az intoleráns viselkedésmód legsúlyosabb formáját a falu szemében a polgármester és két gazdaköri vezető ablakainak betörése jelentette, amit ismeretlen téesz-pártiak követtek el éjszakánként.

A fenti rövid áttekintésből nyomon követhető a végrehajtó tehetlenségi állapotából kimozdulni nem tudó, így a hatalomnak alávetett, és az attól szabadulni akaró csoport önszerveződésének útja. A felismert közös érdektől annak érvényesítéséig hosszú idő, csaknem egy év telt el. A csoport kitermelte magából saját szóvivőit, ügyintézőit, akik a gáncsoskodó, saját pozíciójukhoz ragaszkodó téesz-vezetőség ellen sikerrel vették fel a harcot.

Az éjszakába nyúló, hosszú számvetések, leltározások, tervezések alatt, a döntéshozatalkor, azok kivitelezésekor az emberek újra megtapasztalhatták, gyakorolhatták az autonómia, az önkormányzat technikáit. Egy vajúdási időszak után határozottan, céltudatosan léptek a cselekvés útjára.

Meg kell említeni, hogy a saját sorsát kezébe vevő csoport munkájában, törekvéseiben a helyi értelmiség egy-két tagja vesz részt aktívan, a többiek passzívak, vagy a téesz mellett agitálnak.

EMBER ÉS FÖLD A SZÉKELYFÖLDÖN

Legyen vége a kizsákmányolásnak!!! FÖLDET!!! A fenyegető követelést egy székelyföldi falu utcai plakátjáról idézzük: 1989 decemberének utolsó napjaiban a helyi hatalomváltást sürgető csoportok egyelőre még nem érezték elérkezettnek az időt, hogy ellenfeikkel a nyílt konfrontációt vállalják. Az érdekharc egyik formájaként, éjszaka titkos kezek, a helyi termelősövetkezet szemtelenül megtollasodott vezetőiről, hevenyészett feliratos gúnyrajzokat tűztek a forgalmasabb utcák kapuira, kerítéseire. A névtelen feliratok lakonikus soraiban a föld mellett demokráciát, egyenlőséget, a „rokonizmus” eltörlését követelték. (A nyilvános helyeken kifüggesztett gúnyrajz, a székely falvakban az ötvenes évek kuláküldözéseinek idején volt a szimbolikus lefokozás hatalmi eszköze. A rendszer bukásának, a felépített társadalmi-gazdasági szerkezetek lebontásának kezdetén az emberek spontán módon újra használatba vették ezeket az eszközöket).

A földkérdés a fordulat napjaiban nemcsak a forrongó helyi kisvilágok ügye volt, hamarosan a napilapok címdalaira került, közügy lett.

Romániában 1991 februárjában lépett érvénybe, az azóta sokat bírált, de módosításokkal ma is hatályban lévő földtörvény. A korszerű termelési technológiákat, üzemszerű mezőgazdasági termelést pártfogoló agrárszakemberek a jogszabály fő hibájának azt a cikkelyt tartják, amely kimondja, hogy az egykori tulajdonosok vagy örököseik azokon a határrészeken igényelhetik vissza a parcelláikat, ahol voltak. A törvénynek éppen ez cikkelye hatott revelációként a kollektivizált székelyföldi falvakban. Hogy mit jelentett az egykor zömében kisbirtokos gazdáknak harminc-negyven év után a földvisszaadás, föld újbóli birtoklása, nehezen érthető meg a társadalomtörténeti előzmények, létviszonyok és az ezekben gyökerező mentális beállítódások figyelembevétel nélkül.

A székelyföldi régmúltból fennmaradt köznapi írásos anyagból számos példát lehetne felhozni annak bizonyítására, hogy e társadalmi formációban a birtokolt föld nem pusztán csak termelőeszköz volt. A családi tulajdonban lévő földterület mennyiségének, - sőt a változatos természeti feltételek függvényeként a térbeni elhelyezkedésének is - a család társadalmi rangját jelző szerepe volt. A helyi hierarchiákban és viszonyrendszerekben a földbirtok az elismert társadalmi pozíció nélkülözhetetlen eleme volt. Ha írásos formában is rögzítették az egyén társadalmi helyét életközösségében, annak fontos része az volt, ha a szóban forgó személyről le lehetett írni, hogy „bír szép külső szántókat, kaszálókat, melyek egy tisztességes birtokú gazdához illenek”. E gondolkodásmódban az alany meghatározása a birtokolt javakkal történik. Az alany az, amit birtokol, a tulajdona alapozza meg identitását. Amikor a hatalmi erőszak megfosztotta javaitól, pl. földbirtokától a gazdálkodót, identitásától fosztotta meg.

A földbirtok az archaikus székelyföldi társadalomban (de a jelen fél-archaikus székelyföldi falusi világában is) a testvérek, rokonok, szülők, gyermekek közötti kötelékek, társadalmi biztonságot jelentő kötelezettségek hordozója volt. Az ősiségen alapuló szívós családi vagyonközösségek - az osztatlan ősföld mikroközösségeket integráló intézménye - a XVIII-XIX századig fennmaradtak. Az örökölt ősföld, a külön családokat alapító örökösökre veszélyek, ellenséges fenyegetések, károk esetén akkor is kölcsönös kötelezettségeket rótt, ha már megosztottak és külön gazdálkodtak. Idővel változott e kötelezettségek mértéke, tartalma, de a személyközi viszonyokban a mai napig viselkedés- és magatartásszabályozó szerepük van.

A föld birtoklásának, használatának, öröklésének hagyományos szokásrendje, az adás-vétel évszázados formái a huszadik század közepéig fennmaradtak. Sok faluban századunk negyvenes éveiben számolták fel az ugarhagyó határhasználatot, de még ma is találkozni eldugott székely falvakban olyan gazdálkodóval, aki a gyomtól zöldellő szántóföldek láttán a nyomásrendszerű földművelés mellett érvel, mert „a juh apró körmeivel mind kitapodta a gyomnövényt, a forгатás (csekély mélységű nyári szántás - O.S.) puhította ezt a szíjas földet, s föld ma úgy is van elég, pihenhetne egy harmada minden esztendőben” (68 éves földműves).

Az ötvenes évek elejéig a felfele törekvő falusi családok legfontosabb célja a földvásárlás volt. A birtokgyarapítás vágya az egyik legmélyebb motivációja volt az idegenben vállalt időszakos pénzkereső munkának: azért dolgoztak városban évekig, évtizedekig cselédként, bolti szolgaként a fiatal családok, hogy az összespórolt pénzzel növeljék az örökölt birtokocskát. A közelmúlt történetében a „mezőgazdaság szocialista átalakítása” néven ismert társadalmi folyamat egyik következménye az ember-föld viszonyban az volt, hogy „meggyűlöltette a birtokot, úgy meggyűlöltette, hogy mi könnyen aláírtuk, amikor elvették, úgy megutáltuk volt” (74 éves falusi asszony). Az erőszakos kollektivizálás következményeként megszűnt a „földhóbot”, a birtok gyarapításáért folyó állandó versengés, és elkezdődött a „házhóbot”, az új, vagy újjáépített, korszerűsített ház lett a családi beruházások legfontosabb célpontja: átvette a földbirtok reprezentációs funkcióit.

A három- helyenként négy évtizedes merev, ideologikus irányítású termelészövetkezeti gazdálkodás azzal, hogy nem engedett jelentékeny teret az önálló gazdálkodásnak, a falun maradt népességet megfosztotta a birtoklás, az önálló rendelkezés örömétől. „Most nem szántunk, s nem vetünk” - mondta rezignáltnan egy bérmunkás státusba kényszerült parasztember a nyolcvanas évek közepén, s rezignáltsága egy mellékvágányra terelt, zsákutcába szorított társadalmi csoport életérzését jelezte. Az önmaguk, és javaik fölötti rendelkezéstől, döntési szabadságuktól megfosztott egykori gazdák nosztalgiával emlékeztek azokra az időkre, amikor maguk irányították kis

gazdaságaikat, határoztak a birtok és a termelőmunka ügyeiben, saját nevelésű állataikkal vásárookra jártak. A magánparaszti gazdálkodást fel lehetett számolni, a földeket el lehetett tulajdonítani, el lehetett venni az állatokat, gazdasági felszereléseket, de az önálló gazda habitusát, a mélyen megélt jogosultságok, szabadságok igényét nem sikerült kiirtani. Ez a beállítódás - ha nem is társadalmi méretekben - búvópatakként túlélte a közös gazdálkodás évtizedeit: „nekünk mindenünk volt a kollektív idő alatt is, mert én amikor kollektivizáltak s elvitték a szekereket, leltárba vették, ráfestettek egy nagy kék K betűt és egy nap elvitték, még otthon se voltunk, később aztán összevágták, s a disznóknak pityókát főztek vele... De amikor elvitték én egy hét múlva mentem, ki az erdőre, s vágtam a neki valókat, kerestem az ágasnak való kétágú fát, s hoztam, s csináltam az új szekeret magamnak. S akkor mind ijesztgettek, hogy elveszük-elveszük. De osztán nem vették el, úgyhogy nekem minden volt. Tehenet szereltem megint s befogtam a szekérbe, mert nem tetszett, hogy várni kellett a fogatosokra...” (80 éves földműves).

Az önálló létforma utáni nosztalgia számos jelét tapasztalhattuk nemcsak a termelőszövetkezetekben dolgozók, de a kisvárosokba segédmunkásként ingázó, vagy néhány hónapos tanfolyamokon szakmunkássá képzett egykori földművesek körében is. Ez a nosztalgia tetten érhető volt a verbális megnyilatkozásokban, a szűkre szabott háztáji parcellákon folytatott gazdálkodásban, vagy azokban a titkos próbálkozásokban, ahogy az emberek saját gazdaságukat informális úton-módon erősítgetni igyekeztek.

„HOZZÁD SZÓLUNK FÖLDMŰVES NÉP!”

Már a Nemzetmentési Front Tanácsának első közleményében, nyolcvankilenc december 24-én megfogalmazódott a mezőgazdaság restrukturálásának és a paraszti kistermelés támogatásának szándéka. A gondolat villámgyorsan szétterjedt az országban. „Hozzád szólunk földműves nép” hirdette másnap az egyik székelyföldi megyei napilap, majd így folytatta: a földműves „legyen ura a földnek, igazi ura és gazdája, legyen termelő és haszonélvező a szó legigazabb értelmében”¹. Néhány nap múlva, a földtulajdon jövőbeni lehetséges formáit latolgatva, napi sajtóban valaki megkockáztatta: „megtörténhet, hogy az tsz földje teljesen szétosztódik, megszűnik a közös gazdaság...” A falu közvéleményében kilencven tavaszán a termelékenység három lehetséges változatáról beszéltek: magángazdálkodás, szabad gazdasági társulás és nagyüzemi gazdálkodás. Egyelőre azonban még

¹ A forrásjelzet nélkül használt idézeteket a Hargita Népe napilap 1990-91-es évfolyamaiból válogattuk.

változatlanul fennmaradtak a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok, talány volt, hogy melyik termelési forma lesz majd uralkodó. Az új idők ígéretéként, földtörvény kidolgozásáig minden termelőszövetkezeti tag, ha teljesítette a közös gazdaság meghatározta munkavolument, fél hektár földet kapott használatra. A falu forrongott, néhány helyen a bátrabb gazdák a kaszálóterületeken is új törvényt szabtak: megtagadták a még termelőszövetkezeti tulajdonban lévő területeken készített takarmány elosztását a közös gazdasággal. Jellemző az akkori közviszonyokra, hogy a köztudott és törvénytelen cselekedetekért senkit nem vontak felelősségre.

Talán soha nem követte a falusi világ olyan izgalommal az országos politikát, mint a földtörvény kidolgozásának időszakában. Már a törvény hatályba lépése előtt nyilvánossá vált, hogy a „parcellákat vissza lehet adni a tulajdonosnak a régi helyen is, ha erre van lehetőség és igény, de ki lehet adni tagosítva is”. Az agrár szakemberek, publicisták ez utóbbi változat mellett érveltek: „Most kínálkozik lehetőség arra, hogy megvalósuljon mindaz, amire évszázada történtek próbálkozások a Székelyföldön, nevezetesen a tagosítás, amely a nadrágszíj földek tömbösítését jelentené... Olyan alkalom, amit kár lenne elszalasztani”. A jövő termelés-szervezésének alapelveiként a modern technológiákat, hatékony gazdálkodást, magas terméshozamokat hirdető, agrár szakember kategorikusan fogalmaz: „Hogy mi a jövő? Családi farm (20 ha-on felüli), szövetkezeti formák, állami gazdaság”. A „lenti” valóságban erről a kérdésről azonban másképp vélekedtek.

A médiában megszólalók közül abban mindenki feltétel nélkül egyetértett, hogy a földet vissza kell venni. Az érvelésnek olykor moralizáló, ideologikus tartalma volt. Felelős politikus rosszállóan állapította meg, hogy „vannak máris olyanok, akik nem akarják visszaigényelni az elvett földjüket, mondván, hogy nincs mit csináljanak vele (mint utóbb kiderült, igazuk volt). Mindenkinek kötelessége az eltulajdonított földet visszaszerezni, tartozik ezzel elődei emlékének, utódai jövőjének... az ősi szülőföld gondozását teljes mértékben minden faluban meg kell oldani”. A föld birtoklása és használata ebben az optikában nem gazdasági számításokra alapul, nem a tőke- eszköz- és munkaerő függvényében működtethető termelési tényezőként tételeződik, hanem morális kérdés. Ezt a földet nem jövedelemtermelésre kell kényszeríteni, ez a föld ősi szülőföld, ápolását, gondozását kell megoldani. A „földközeli” realitások fölött lebegő beszéd mód valóságidegenségét azóta szemléletesen igazolják az évről-évre műveletlenül heverő szántóterületek.

„MINDEN BARÁZDÁT VISSZASZERZEK...”

Hamarosan kiderült, hogy a földet visszaigénylők szándékai a legtöbb faluban eltérnek a szakemberek véleményétől. A közvéleményre figyelőknek már a törvény hatályba lépése előtt nyilvánvaló volt, hogy „főleg az idősebb nemzedék az eredeti parcellákat kívánja visszavenni” sőt a modern termelési eljárásokat szorgalmazóknak azzal is szembeülni kell, hogy „egy-

egy félreeső faluban felvetődik a nyomásrendszer visszaállításának kérdése is”. A közhangulatból az is kihallható volt, hogy a közös gazdaságok fennmaradásának - ha csak nem védi a törvény szigora - kevés az esélye. Már az mtsz-ek föld- és vagyonfelosztását szabályozó törvény hatályba lépése előtt a kormány rendelettel próbálta megfékezni a közös vagyon elleni támadásokat, mivel „számos törvénytelen cselekedet történt a közös vagyon felosztására és elidegenítésére, ugyanakkor számos szövetkezetben a vezetőség közömbösen viszonyult a gazdaság ügyeihez”. A termelőszövetkezeti tagság sok helyen szó szerint értette - még a törvényes keretek megalkotása előtt - hogy, „véget kell vetni az élőködésnek, a jogok bitorlásának és legyen a földnek igazi ura és gazdája a termelő”.

Az érvénybe lépett földtörvény (1991 február) hatalmas, rég halmozódó társadalmi energiát szabadított fel, különösen a falu idősebb nemzedéke lépett azonnal a tettek mezejére. Sok helyen meg se várták, hogy a helyi földosztó bizottságok munkába álljanak, maguk az egykori tulajdonosok cövekelték ki - emlékezetük alapján - a parcellák határait, alig tavaszodott a határban, már „van olyan aki maga vet, az általa kimért parcellákon”. A legtöbb településen - különösen azokban a falvakban, ahol gyengén fizető termelőszövetkezetekben dogozott az előregedett tagság - hiábavaló volt a szakértelmiség érvelése, a modern termesztési technológiákhoz szükséges több tíz hektáros parcellák kialakításának szükségességéről. Az osztott örökösödési szokás következtében felaprózódott földbirtok tömbösítését csak nagyon kevés helyen lehetett megvalósítani, általában visszarendeződött az 1962 előtti birtokszerkezet. Az egyik nagyközség polgármestere a földek tagosításának akadályairól sok-sok székelyföldi falu gazdatársadalmának belső viszonyaira érvényesen fogalmazott: a tagosítást „nem tudtuk kivitelezni, mert ahhoz, hogy egy 10 hektáros parcellát egyben lehessen hagyni, az azokra visszakerülő nagyszámú gazda (esetenként 35) elképzelései nem egyeztek”. Tegyük hozzá, hogy a polgármester óvatosan fogalmazott: az „elképzelések” egyeztetetlensége szomszéd- és testvérharagot, veszekedéseket, évekig tartó pereket, verekedéseket, bekötözött fejeket, sőt földvitákban elkövetett gyilkosságokat is jelent a Székelyföldön.

Hosszú évtizedek kiszolgáltatottságának, paraszti szabadságvesztésének tapasztalata ugyanazt mondatja az egymástól távol eső falvak idős földműveseivel: „Én a földet egyénileg akarom megművelni. Mert én a közösséggel erősen jól vagyok lakva. Mert én sok olyant láttam, amit nem kellett volna látni... Én ha egyedül maradok, akkor sem leszek többet kollektivistá. A közösségben egyik nem tud, a másik nem akar, a harmadik huncut, a negyedik lop... Amíg az én asztalomnál eszek, addig nekem nem parancsolnak. Én a tagosításnak nem látom semmi előnyét. Mert sokan jól járnának, és másokat megkárosítanak. Azok akarnak tagosítani, akiknek gyenge birtokaik voltak. Nálunk annyira változik a föld, hogy tíz kategóriába lehet sorolni” (85 éves földműves, Homoród mente).

„Én fel vagyok készülve! Idejében számítottam, mert tudtam, hogy hosszas betegségnek halál lesz a vége. A kollektív gazdaságok nem maradhatnak fenn ilyenformán. Egyénileg fogok gazdálkodni, többet még miatyánkot sem mondok közösen! Minden barázdát visszaszerzek, az apám részeit is! Jól tudom, hol voltak ezek, többet nem üznek csúfságot belőlem, még annyira bírom magam, hogy nem vet el az eke szarva.” (70 éves földműves, Gagy mente).

Nem nehéz kihallani e beszédmódból a saját kis világában egyéni döntéseinek szabadságához, jogosultságaihoz, a javai fölötti rendelkezéshez szokott és ahhoz ragaszkodó, autonóm személyiség szabadságigényét. Az önálló létforma biztosítéka, legfontosabb bázisa a falusi világban a földbirtokok. Ezen állhat csak szilárdan a falusi emberek többsége a mai gazdasági körülmények között, ez a legjelentősebbnek tartott talapzat annak ellenére, hogy csak korlátozott anyagi keretek közötti létfenntartásra ad lehetőséget a jelenlegi művelési mód és piaci viszonyok között.

A helyi köznyelvben néhol „új honfoglalás”-ként emlegetett földprivatizáció bonyodalmas, ellentmondásos, feszültségekkel terhes, még máig nyugvópontra nem jutott folyamat. A letűnt rendszer területrendezései, a települések határainak ide-oda tologatása, az építkezésekre kisajátított földekért ígért kártalanítások lehetetlensége nehezíti a végleges tulajdonrendezést. Sok faluban részrehajlással vádolják a földosztó bizottságokat, van település ahol 78 hektárral kérvényezték túl a meglévő földterületet. Az állami gazdaságok továbbra is fennmaradtak, sok esetben az egykori tulajdonosok szerint jogtalanul használt földeken gazdálkodnak. Hargita megye prefektusa ez év tavaszán is közleményben figyelmeztette a súlyos büntetőjogi következményekre azokat az állampolgárokat, akik „hajlamosak a különböző törvényesen működő mezőgazdasági társulások által ügykezelt területek önkényes birtokbavételére”. Az állampolgárok „hajlandósága” a földek önkényes birtokbavételére - a kilátásba helyezett fogházbüntetés ellenére - valószínűleg abból táplálkozik, hogy nincs már türelmük kivárni, meddig tart földjeik „időleges ügykezelése”, ugyanis a bürokrácia e szóvirágát úgy fordítják a maguk nyelvére, hogy: bitorlás.

A föld újbóli birtoklása annak a történelmi kapcsolatnak a tartalommal való újratöltését jelentette, amelyet a mai tulajdonosok a már rég elporladt elődeikkel fenntartanak. „Édesanyám nem adna el semmi pénzért egy darab földet se, pedig már alig tud dolgozni. Az igazság az, hogy én se, pontosan tudjuk melyik parcellát örökölték, melyiket mikor, milyen pénzkeresetből vásárolták. Eladni, legalábbis míg édesanyám él, erről szó se lehet” (50 éves városi értelmiségi). A székelyföldi falusi társadalomban még fennmaradt az ember föld-viszony személyes jellege, még nem érvényesül az üzleti érdek, a föld nem lehet a korlátlan elidegenítés, vagy üzlet tárgya. „Ősszel, mikor az utolsó szekér szalmát hoztam haza, megálltam a föld végénél, s azt

mondtam: hát én téged tisztességesen elláttalak, jól megganéztalak, idejében megszántottalak, jó magágyat készítettem, jó vetőmagot kaptál, de te nagyon gyengén fizettél ezért! Szégyelld magad!” E szavakat egy hetvennyolc éves magángazda mondotta egy falugyűlésen, közel száz résztvevő előtt. A földdel való mély személyes kapcsolat nyilvános vallomása nem keltett megütközést a teremben.

A kilencvenes évek elejének magángazdálkodói eufóriája rövid idő alatt szertefoszlott. Az okok fejtegetése nem lehet ennek az írásnak a feladata. Gyorsan kiderült, hogy a magántulajdonban lévő föld egymagában még nem elégséges a termeléshez. Sok családban hiányzik az erős munkáskéz, az igaerő vagy munkagép, esetleg a pénz ezeknek a pótlására. S ahol mindez együtt volna, kevés a szakértelem. Eredményes, piacra vitt árut is előállító mezőgazdasági termelés magánbirtokon csak a nagyüzemi technológiákkal dolgozó társult gazdaságokban történik. De a piaci bizonytalanság, az értékesítő-biztosító rendszerek hiánya ezeknek is kedvezőtlen gazdasági környezetet jelent. Gyenge a földforgalom, nem indult be a birtokkoncentráció, ennek egyik oka - a demográfiai, gazdasági, piaci viszonyok mellett - a földhöz kötődő kulturális képzetek magatartásirányító szerepe. A földpiaci ügyletek zömében feketepiaci tranzakciók: a földtulajdonosok alig néhány százaléka jutott hozzá a birtoklevelekhez, ezek nélkül még nem a föld törvényes tulajdonosai, jogilag nem adható-vehető a föld. Ez a helyzet azonban nem akadályozza lényegesen az adás-vételt, mert a tranzakciók a falu nyilvánossága előtt, ismerősök között zajlanak, és ez a feltétel elég biztosíték arra, hogy a vásárló felek utólag ne változtassák meg az egyszer megkötött megállapodást.

A visszkapott föld jótékonyan magába szívja a társadalmi feszültségeket: a székelyföldi kisvárosok tönkrement ipari vállalatától elszámolt munkaerőt leköti, eltartja a falvak népességét, más kérdés, hogy nem a már kialakult igények és szükségletek szintjén.

GAZDÁLKODÁSMÓD ÉS ÉLETVITEL¹

A gazdálkodásmód és az életvitel összefüggését Homoródalmás, Karácsonfalva, Oklánd és Homoródújfalú 1052 családi gazdaságában vizsgáltuk. Abból a felismerésből kiindulva, hogy a legkisebb falusi településen belül is igen jelentős eltérések tapasztalhatók az egyes családok gazdasági viselkedésmódja, a gazdasági tevékenységben tükröződő mentalitások között. Hogy csak a szélsőséges példákat említsem: egyik családban a szigorú takarékoság, aszketikus életvitel, a termelés munka-, nyersanyag és időráfordításainak kalkulációja az uralkodó jelenség, míg előfordulhat, hogy már a szomszéd családban a gazdálkodásban nehezen fedezhető fel ésszerűség, pazarlással, a legrövidebb előrelátást is nélkülöző gazdasági beállítódásokkal találkozunk.

E vidéken nem volt nagybirtok, a természetes gazdálkodást folytató kisbirtokosok társadalmi rétegződése településenként helyi sajátosságokat mutat, mellettük egy vékony napszámos réteg is volt, sőt, a törpebirtokosok is néha elmentek napszámba. Az ugarhagyó gazdálkodásmód egészen a negyvenes évek végéig fennmaradt, a legelő, erdők közbirtokossági kezelése pedig az ötvenes évek elejéig. A szántóhatár általában gyenge termőképességű (2/3-a kötött talajú domboldal), ezért általános volt a más erőforrásokra alapuló jövedelemkiegészítő tevékenységek folytatása: szén- és mészegetés, só fuvarozás, fakitermelés. Az eladásra vitt árut gyakran gabonára, ínségesebb időkben (például 1946-ban) még kenyérré is cserélték.

A rurális exodus a századfordulótól nyomon követhető: amerikai kivándorlás, budapesti szolgálat, óromániai munkavállalás, majd a két világháború között főleg a közeli Brassó a családi gazdaságon kívüli munkavállalás fő célpontja (cselédek, bolti szolgák, gyári munkások voltak az elvándorlók). Ezek a kilépések gazdasági szempontból abban különböztek a későbbi, a szocializmus évtizedei alatt lezajlott népmozgásoktól, hogy a megkeresett jövedelmek megtakarításából, a falvakba hazatérők otthon teremtettek maguknak egzisztenciát: földeket, kaszálókat, beltelkeket, állatokat vásároltak, és gazdálkodni kezdtek.

Sokan csak időszakos városi munkát vállaltak a mezőgazdasági munkák szüneteiben. A századelőn például téli időszakban tizenkét homoródújfalvi férfi rendszeresen egy brassói szalámigyárosnál dolgozott.

A gyakori kilépések a faluból alig érintették az életvitel – és ezen belül a gazdálkodás – tradicionális formáit. A családi gazdaságokban a munka, a kialakított termékszerkezet elsősorban az önellátást szolgálta. A viszonylag

¹ 1992 tavaszától más kutatótársakkal együtt részt vehettem a Csanády András (a budapesti MTA Politikai Tudományok Intézetének kutatója) vezette Kishomoród menti gazdálkodás-vizsgálatban. A tanulmány és a négy alsó Kishomoród menti falu gazdálkodásának vizsgálata e program keretében született.

kedvezőbb természeti adottságokkal rendelkező déli falvakban (Oklánd, Homoródújfalú) beszélhetünk némi piacra termelésről: gabonát, főleg búzát termeltek eladásra a szegényebbek még a feles földeken is. Újfaluban pedig a szakgazdaságok csíráit látjuk abban, hogy sokan bikatenyésztéssel foglalkoztak. A piacra termelt gabona gyakran termékcseré tárgya is; épületfára, deszkára cserélték a gabonában szegény Hargita alji falvakból dél felé fuvarozó gazdákkal. A bikákat rendszerint a székelykeresztúri bikavásáron értékesítették, ahol a környékbeli falvak gazdái gyakran tenyészbikáknak vásárolták fel a homoródújfalvi piacra vitt állatait.

Az 1962-ben lezárult kollektivizálás a szóban forgó kistáj négy déli települését egészében a közös gazdálkodás útjára terelte.

A vidék kedvezőtlen természeti adottságai, valamint a szocializmus alatt mindvégig gyakorolt merev, központosított agrárpolitika fő következménye az volt, hogy e falvakban a helyi termelészövetkezetek kivétel nélkül mind csak veszteségesen gazdálkodhattak. A kezdeti viszonylagos önállóságukat a gazdálkodásban (például a termékszerkezet kialakításában és a termények elosztásában) hamarosan elsorvasztotta a tervutasításos gazdálkodás. A termelési veszteségeket a téesz évi beszámolóiban el kellett tüntetni, a könyvelési mérlegekben nem jelenhettek meg. Az egyik téesz volt főkönyvelője elmondta, hogy a 70-es évek elején, amikor a búza állami felvásárlási ára 2 lej volt, előállítási ára elérte a 4-5 lejt. Mivel ezt a helyzetet nem lehetett papíron rögzíteni, a mérleget úgy billentették egyensúlyba, hogy a termelés egyes költséges munkafázisait egyszerűen kihagyták a költség-számolásokból (például a trágyázást).

A veszteséges szántóföldi növénytermesztésnél alig volt jobb helyzetben az állattenyésztés. Ennek az ágazatnak megvoltak a kedvező természeti feltételei, de az adminisztratív úton megszabott felvásárlási árak, a szerződési kötelezettségek, az alacsony termelékenységű fajtaállomány nem teheték nyereségessé.

A két ágazat veszteségeit némiképp a beindított melléküzemek jövedelméből fedezték. E falvak nagy kiterjedésű erdei kaszálói, erdős legelőinek nagy része a téesz tulajdona volt. E területek faállományának feldolgozására a téeszek keretében göngyöleganyagot, szerszámnyeleket készítő melléküzemek létesültek.

A mezőgazdaság gépesítésében bekövetkezett műszaki változások egyik következménye a munkaerő-felesleg volt. Tömegesen távoztak véglegesen a falvakból, mások a lakóhelyükről ingázással elérhető ipari munkahelyeken keresték megélhetésüket, a közismert kétlaki életformát választották. Az elvándorlás következménye a mai demográfiai helyzet: van falu, ahol az 50 éven felüli lakosság 38,2%-a nyugdíjas, és csak 11,6%-a állami alkalmazott. Almáson például 1962 és 1977 között ezer fővel csökkent a lakosság lélekszáma.

A falvakban maradó munkaképes réteg körében általános volt az állami alkalmazott férj + téesztag feleség családmodell. A téesz minden tagjának

15 ár háztáji parcellát juttatott. Emellett a kezdeti időszakban a beltelkek zöldséges- és gyümölcsöskertjei is a gazdák tulajdonában maradtak. A takarmánykészítés lehetősége a téesz tulajdonú területeken, bár igen kedvezőtlen részesedés mellett (harmados és feles részesedés) meghagyta a nagyállattartás feltételét.

Az egyre gyengébben fizető téeszek mellett a kisgazdaságok a mezőgazdaság és az állami szféra jövedelmeiből – igaz, önsanyargató, megfeszített munkával – kezdtek talpra állni. Jól jelzi ezt a folyamatot a lóállomány alakulása: a kollektivizáláskor mindenki köteles volt beadni a lovait a közös gazdaságba, az állomány egy részét azonnal elkótyavetyélték. A hatvanas évek közepétől egy-két vállalkozóbb szellemű gazda lófogatra tett szert (ezeket gyakran bérbe adták egy-egy napra, kezdetben igen nagy volt a kereslet), '89-ig már volt olyan falu, ahol a magánkézen lévő lóállomány nagyobb volt, mint a téesz állománya.

A magánszférában végbement újraépítkezés folyamatának eredménye volt, hogy a családi gazdaságok 25-30%-át felszerelték munkaeszközökkel: gumiabroncsos szekerek, kaszagépek, motorfűrész stb. Az önálló gazdálkodáshoz már csak a legfontosabb termelőeszköz hiányzott: a föld.

1991-ben megtörtént a téeszésített falvakban a közös gazdaságok felszámolása. Nem volt ellentmondásmentes folyamat. A kialakult helyi káderelíttek, a mezőgépek ragaszkodtak a téesz fennmaradásához. A többség azonban a vagyoneosztás mellett volt. Végül minden faluban kiosztották az állatokat, az épületek, gépek egy részét elárverezték, a földbirtok magánkézbe került.

Mielőtt a mai gazdálkodástípusokat bemutatnók, röviden tekintsük át a mezőgazdasági termelés mai feltételrendszerét e vidéken.

A családi kisüzemek gazdasági tevékenységeit ma a következő adottságok határozzák meg:

1) A családi földbirtok nagyméretű szétaprózottsága, mivel a szántóhatáron és a kaszálóterületeken az 5-6 árustól a 25-30 árasig terjednek a parcellanagyságok, ráadásul szétszórtan a határ különböző pontjain. Ez a birtokszerkezet időigényessé, költségessé teszi a termelést. Csaknem minden faluban felmerült a tagosítás mint lehetőség, de a gazdák között nincs e kérdésben egyetértés; a fő ellenérv az, hogy annyira változatos minőségűek a földterületek, hogy nincs biztosíték rá, hogy ha valaki megváltik a jó minőségű parcellájától, az újraosztáskor majd azonos minőségűt kap.

2) Leromlott termelőképességű a szántóhatár: a termelőszövetkezeti gazdálkodás idején az istállótrágyázás nélküli műtrágyázás, vegyszerezés tönkretette a szántóföldeket, erre a körülményre minden faluban hivatkoznak.

3) További kedvezőtlen feltételt jelent a tőkehiány. A bankok 60-70%-os kamatra adnak hiteleket a magántermelőknek. A vizsgált falvakban nem tudunk arra példát, hogy magántermelő az évi termelési ciklus finanszírozására bankkölcsönt vett volna fel.

A földek magántulajdonba kerülése után is fennmaradtak az állami mezőgazdasági géppálmások, ezek gépparkja elavult, a felújításra pedig nincs pénz. A bérleti díjak magasak. Egy hektár gabona learatása és cséplése például 52-54000 lejbe került 1993-ban, ugyanakkor a végzett munka a gazdák elmondása szerint többnyire gyenge: nagy a szemvesztés, szemetes a gabona.

A géppálmások vezetői igyekeztek több szomszédos parcella kibérlésével 40-50 hektáros területeket megművelni a falvak határaitban. A gazdák egy része, amikor látta az ígéretes termést, úgy gondolta, hogy kiszakítja a saját parcelláját, és maga csépeleti a termést. Megtérítve a géppálmásnak a munkálatok díjait, így is nagyobb volt a jövedelme, mint amit a géppálmás fizetett azoknak, akik minden munkálatot rábíztak.

A magántermelés mellett létezik egy „társasnak” nevezett közös gazdálkodási forma is. A társasban kizárólag gabonatermesztéssel foglalkoznak, a közös művelésre önkéntesen átadott parcellákból egy-egy dűlőben igyekeznek nagyobb kiterjedésű területeket kialakítani, ahol búzát, árpát, rozst termelnek. A társasba csak a szántóhatár szélein, a falutól távol eső parcellákat adják be a gazdák, ahol a vadkárók miatt kapásnövényeket nem lehet termelni.

A családi gazdaságok szántóföldi termelése nem szakosodott. Az általános alapelv, ami az egyes kisüzemek termékszerkezetét meghatározza: az élelmiszer-önellátás biztosítása. „Mindent” megtermelnek, amit az éghajlati és talajviszonyok lehetővé tesznek, még ha ez egyes esetekben ráfizetéses is. A szántóföldi növénytermesztés esetében hiányzik a munkaráfordítás kalkulációja. A vegyes termékszerkezet a legtöbb családi kisüzemnek viszonylagos stabilitást és autonómiát biztosít, azonban piacra vihető terményfeleslegről a szántóföldi növénytermesztés esetében még a legkedvezőbb természeti adottságú falvak esetében sem beszélhetünk.

A jövedelem megvalósításában megfigyelhető stratégiák, magatartásmódok és mentalitások alapján különböző gazdálkodástípusokat különíthetünk el. Hangsúlyozzuk, hogy nem a gazdaságok típusai, hanem a gazdálkodásmód beszámolóink tárgya. A családi gazdálkodást ezúttal a lehető legszélesebb értelemben gondoljuk el: a mezőgazdasági termelés jövedelmeitől az állami szektorban szerzett pénzjövdelmek felhasználásáig.

I. A háztartások jövedelmeinek ágazati eredetét vizsgálva a következő eseteket találtuk: 1. kizárólag a mezőgazdasági termelésből élő családok; 2. mezőgazdasági termelésből és más ágazatok pénzjövdelmeiből élők; 3. csak pénzjövdelmeiből élők.

I.1. A vizsgált falvakban a csak mezőgazdasági termelésből élő családok létszáma alig éri el a 6-7%-ot. Ezek azok a középnemzedékhez tartozó családok, amelyek a térszben dolgoztak, és még nem érték el a nyugdíjkorhatárt, nincs rendszeres pénzjövdelmük, a gazdaságukból piacra kerülő áruból fedezik a háztartás és a gazdaság működtetéséhez szükséges pénzt. Vegyes termékszerkezetű kisüzemeikből tejet, élőállatot visznek piacra, de pénzhez jutnak a családi gazdaságon kívüli munkavállalásból is, például fuvarozásból, akiknek lófogatuk

van, vagy a mezőgazdasági munka által megengedett időszakokban rövidebb időtartamú magyarországi vendégmunkából. Szántóföldi termény közvetlen piacra nem kerül a termelés már említett feltételrendszeréből következően, de a hizott sertés, bárány, borjú piacra vitelével közvetve értékesítik a gazdaságok növénytermesztésének feleslegét.

I.2. A mezőgazdasági termelés és más ágazatok pénzjöveldelmeit hasznosító gazdaságtípus a legelterjedtebb (80% fölötti a Kishomoród menti falvakban). A legkülönbözőbb társadalmi kategóriák – a helyi vezető beosztású értelmiségiek éppúgy, mint a pénzbéért pásztorokó szegény családok – folytatják ezt a gazdálkodásmódot.

A különböző eredetű jövedelmek részarányának feltárása a családi gazdaságokon belül az újrastrukturálódó helyi társadalmak szociológiai kulcskérdése lehet.

Megfigyeléseink szerint a téeszésítés előtti társadalmi szerkezet visszarendeződése csak részben történik meg (igaz, hogy ma még csak a tendenciák körvonalazhatók), ugyanis ma a pénznek igen fontos szerepe van a mezőgazdasági termelési ciklusban, ami rendkívül aránytalanul jelentkezik, ha e vegyes jövedelmű gazdaságok összességét nézzük. Arról van szó, hogy e falvakban, az állami szektorból származó pénzjöveldelmeket az alkalmazásban lévők javadalmazása, az állami nyugdíjak és a termelősövetkezeti nyugdíjak jelentik. Közismert, hogy Romániában ma egy szakmunkás havi javadalmazása legkevesebb tízszerese a legmagasabb téesz-nyugdíjnak. E különbség igen erőteljesen jelentkezik a mezőgazdasági termelésben. Számos példa van arra, hogy a magántulajdonba visszakerült szántóföldek paragon maradnak, mert nincs pénz a gépi munka megfizetésére.

A fenti helyzet másik következménye, hogy az aktív, munkaképes rétegből saját elhatározásából senki nem hagyja ott állami munkahelyét, hogy gazdálkodják. A birtoknagyság és üzemméret a legtöbb esetben lehetővé teszi a részmunkaidőben történő művelést (a legtöbb családban csak az egyik felnőtt családtag állami alkalmazott), ezzel továbbra is fennmarad a kétlaki életformát vállalók rétege. Számbeli arányuk azonban körülbelül csak fele a vizsgált településeken az állami, illetve téesz-nyugdíjasokénak. Többen közülük (falvanként 4-8 család) városi lakhelyeikről telepedtek vissza a faluba.

I.3. A kizárólag pénzjöveldelmükből gazdálkodó családok az összgazdaságok kb. 8-10%-át jelentik, ide tartoznak az idegenből a falvakba került értelmiségiek, az állami adminisztrációban, az államhatalom helyi szerveiben dolgozó személyek családjai, akiknek nincsenek termelőeszközeik. A legnépesebb csoportot azonban a helyi cigány etnikumok képviselik, akik egy-két kivételtől eltekintve nem folytatnak mezőgazdasági termelést, napszamos munkából vagy a külföldi vendégmunkán szerzett pénzből, valamint használati eszközök készítéséből és eladásából tartják fenn magukat.

II. Hogyan használják fel a megtermelt javakat, illetve a megvalósított pénzjöveldelmeket? E tekintetben, két alapváltozattal találkozunk: az önel-

látást, önfenntartást szolgáló gazdálkodással és a szükséglet kielégítés mellett a jövedelem egy hányadát áruként kezelő gazdaságszervezéssel.

Megfigyeléseink szerint e kétféle beállítódásból következően további megkülönböztetések tehetők a családi gazdálkodásban.

II.1. Megtermelni mindent, amire az önellátáshoz szükség van, ez olyan társadalmi parancs, amelynek ma nemhogy halványulna felhívó ereje, hanem az utóbbi időben még erősödik a jelenlegi romániai gazdasági konjunktúrában. Olyan hagyományos eljárások, fogyasztási szokások kerülnek használatba az önellátásra törekvésben, amelyeket bő három évtizede nem gyakoroltak. Egyetlen példával jelezném ezt a tendenciát: a háztartásban szükséges ecetet a hatvanas évektől a boltban vásárolták. Ezt megelőzően a legtöbb családban almából sajtolt ecetet használtak. Ma ismét több család nekifogott a házi ecet készítésének.

Az önellátó gazdálkodásmódot alapvetően az jellemzi, hogy ezekből a gazdaságokból nem kerül áru a piacra. E gazdálkodásmódon belül két altípust különíthetünk el: önellátó – tartalékoló, és önellátó – vegetáló gazdálkodásmódot.

II.1.a. Az önellátó – tartalékoló típusú gazdálkodásmódban a gazdaság termeléséből a háztartás fogyasztási szükségleteinek fedezése után fennmaradó javakat szerény készletekben tartalékolják a „nem lehet tudni, mit hoz a holnap” alapon. E készleteket egy-egy termelési ciklus végén esetleg kicserélik. Nem csak a javakat, hanem a pénzt is tartalékolják. Figyelemre méltó, hogy e beállítódáson alig változtatott a jelenlegi inflációs helyzet. A fenti gazdálkodásmódban a termelés általában stagnál, a jelentéktelen mennyiségi eltérések egy-egy terményféleségnél inkább a természeti viszonyok évenkénti változásaival, mint a termelés bővítésére irányuló eljárásokkal hozhatók összefüggésbe. E gazdálkodásmódot folytató családoknál, úgy tűnik, nem az anyagi aspirációk jelentik a gazdasági tevékenység fő motivációját, vagy legalábbis nem érvényesülnek olyan mértékben, hogy meghatározók legyenek a gazdasági mentalitás átalakításában. A nem kockáztató, hanem a termelés – fogyasztás tradicionális módozatait gyakorló gazdálkodásmóddal biztosítható a gazdaság stabilitása. Végül is a munkaerő, a termelőeszközök, a javak és a használatos stratégiák egy zárt rendszerben állandó körforgást végeznek, anélkül, hogy jelentékeny növekedésről lenne szó.

II.1.b. Az önellátó – vegetáló gazdálkodásmód abban különbözik az előző altípustól, hogy itt nincs szó készletezésről, a jövedelmek biztosítják a családi háztartás és a gazdaság önellátását, de egyik termelési ciklus végétől a következőig feléli a család a megtermelt javakat, illetve a befolyó pénzjövödelmeket. A gazdaság termelőeszközei, a rendelkezésre álló munkaerő a család önfenntartását biztosítják, de nincs lehetőség tartalékolásra. Óvatos becsléseink szerint a vegetálás szintjére süllyedő családok száma növekvőben van. Főleg a termelés szempontjából hátrányos családszerkezetű gazdaságoknál figyelhető meg ez a tendencia (idős, egyedülálló személyeknél).

II.2. Mielőtt rátérnénk az árutermelő gazdaságok altípusaira, körvonalazzuk, mi minősül árúnak ebben a gazdasági környezetben, ugyanis igen tág mennyiségi határok között mozog az e típusba tartozó családi gazdaságok árutermelése. Árut termel az egy-két tehén tejét az államnak eladó gazdaság ugyanúgy, mint a két-három tonna tejterméket évente a piacra szállító, nagybani állattenyésztést folytató gazdaság. A kevés mennyiségű friss zöldséggel, gyümölcssel piacolók szintén termelésük fölöslegét kezelik áruként. Áru lehet a fentiekén kívül a tojás, hús, állatbőrök, gyapjú, takarmány, tűzifa, épületfa, kézi készítésű használati cikkek stb.

Bár nagy különbségek lehetnek az egyes gazdaságok árutermelése között, nem a piacra vitt árumennyiséget tekintjük osztályozási kritériumnak, hanem az áru értékesítéséből származó jövedelmek felhasználásmódját. Nos, a vizsgálat terepén nem találtunk olyan családi kisüzemet, ahol a gazdasági tevékenység szigorúan piacorientált, és a termelést a piaci igényekhez igazítva a kisüzem termékszerkezetét, a termelés mennyiségét, minőségét a piaci követelmények függvényében alakítanák.

Ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nincsenek rendszeresen piacra termelő gazdaságok, azonban a gazdálkodás nem igazán pénzelvű, a mentalitások inkább hagyománykötöttek, a befektetéseket jórészt inkább a mennyiségi növekedés jellemzi, mint a bővített újratermelés további kedvezőbb feltételeinek a megteremtése.

Az árutermelő gazdálkodási módon belül a következő altípusokat találtuk: árutermelő – gazdaságfejlesztő, árutermelő – beruházó és árutermelő – önfenntartó.

II.2.a. Az árutermelő – gazdaságfejlesztő típusnál alkalmazott stratégiákban igen fontos szerepe van a racionális kalkulációnak és az előrelátásnak. Amellett, hogy a gazdasági tevékenységek részmozzanatai tradicionális elemeket is tartalmaznak, jellemző a piacorientált termelés. E gazdaságok nagy része végig a letűnt rendszer kedvezőtlen, korlátozott szabadpiaci konjunktúrájában is árutermeléssel foglalkozott. Abban a pillanatban, amikor lehetőség nyílt a diktátúra éveiben felhalmozódott családi pénzalapok befektetésére, olyan területekre ruházott be, amelyek a bővített újratermelés feltételeit javították. Gépeket, épületeket (istállók, tárolók), használatokat vásároltak. Többen bankkölcsönöket vettek fel egy-egy kedvezőnek ígérkező befektetés megvalósításához. Főleg a nagyobb létszámú állatállománnyal rendelkező családok közül kerül ki az árutermelő – gazdaságfejlesztő típus. Termelésük nagy részét (tej, sajt, orda, hús, gyapjú, bárány) a piacra szállítják, kb. 100 km-es körzetben. Ezekben a gazdaságokban – amellett, hogy minden munkaképes családtag dolgozik – állandó jelleggel idegen munkacserét is alkalmaznak. A munkabért hagyományos módon, a munkaadó és a munkavállaló közötti alkuban állapítják meg.

A gazdaságjövödelmeinek nagy részét az újratermelésre fordítják: üzemanyag- és takarmányvásárlásra, munkabér, adó, taxák kifizetésére, és első-

sorban a termelőkapacitás növelésére, esetleg állóalapokba fektetik be; előfordul, hogy a kaszáló- vagy földvásárlásra. Évről-évre szaporítják állatállományukat, munkagépekkel látják el gazdaságukat. A szóban forgó családok azonban nem csak állattenyésztésből élnek, hanem földműveléssel is foglalkoznak. Igyekeznek minden szükséges szántóföldi terményből is megtermelni a családi szükségletet. Ez a kettősség gyakran nehezen egyeztethető a családi üzemeken belül, ami az időbeosztást, munkaerő-felhasználást illeti. A gazdaság és a háztartás ügyeit ebben az üzemtípusban alig választják el.

II.2.b. Az árutermelő – beruházó gazdálkodásmódba azokat az eseteket soroltuk, amelyeknél 1. a piacra vitt áru évente nem szaporodik, a termelőkapacitás nem bővül; 2. az áru biztosította jövedelmet főleg állóalapokba és nem termelőeszközökbe ruházzák be, illetve tartalékolják, vagy presztízsjavak beszerzésére fordítják. Az áru értékesítése többnyire helyben, a faluból való kilépés nélkül elérhető piacokon történik, legtöbbször az állami felvásárlónál, az ott megszabott áron, vagy a közeli vásárokon, hetipiacokon.

Ebből a gazdálkodásmódból hiányoznak a készségek, a beállítódások a piacra termelés fejlesztéséhez, a jövedelem inkább körülbástyázza a családi gazdaságot vagyontárgyakkal, de a további termelést nem gyarapítja. Növekedés, gyarapodás nem a termelőeszközök szférájában, hanem a presztízsfogyasztásban, állóalapokban, egyszerűen a felhalmozott vagyonban jelentkezik.

II.2.c. Azon kisüzemek, illetve föld nélküli családok gazdálkodásmódját soroljuk az árutermelő – önfenntartó típusba, ahonnan a piacra kerülő, szerény mennyiségű áruból befolyó pénzt a gazdaság, illetve a háztartás pénzkidadásainak fedezésére fordítják. Az önellátást némi piacra vitt termék jövedelmének bekalkulálásával megvalósító kisüzemekben, és a mezőgazdasági termelést nem folytató, használati eszközöket előállító és részben ebből magukat fenntartó (általában cigány-) családok háztartásaiban nincs vagyonfelhalmozás, bővített újratermelés. Az ide tartozó kisüzem piacra kerülő árúja lehet egy-két tehéntől az államnak átadott tejmenyiség, esetleg az évente eladásra kerülő disznó.

II.3. Pazarlónak azt a gazdálkodásmódot minősítjük, ahol a háztartás bevételeivel való gazdálkodásban nem történik elszámolás, a jövedelemelosztásából, a gyakorolt fogyasztási szokásokból nem olvasható ki semmiféle beosztó előrelátás. A pillanatnyi bőséges, olykor hivalkodó fogyasztási szokások deviánsnak minősülnek a környezetben, e gazdálkodásmódok negatív példának minősülnek a vizsgált falvak közvéleményében. Létszámuk csekély, de szerepük a helyi társadalmak belső életében éppen a bevett, általánosan gyakorolt gazdálkodási szokások szimbolikus megerősítésében nem elhanyagolható.

Összegezeként elmondható, hogy a szembetűnő az egyes gazdálkodásmódokat meghatározó mentalitások, beállítódások társadalmi meghatározottsága. Az egyes gazdálkodástípusok gyakorisága, szóródása a kérdőíves vizsgálat eredményeinek feldolgozása után remélhetően meggyőzőbben kirajzolódik.

A MUNKAMEGOSZTÁS ÉS INTEGRÁCIÓ SZINTJEI

HOMORÓDALMÁS

Az 1989-es romániai fordulat nem csak az országos politikában, hanem a helyi társadalmak és az egyes családok életében is változásokat hozott.

Dolgozatunkban a Kishomoród menti falvakban megkezdett kutatás alapján a falusi székely családok termelő tevékenységeinek feltételrendszerében tapasztalható változásokat vizsgáljuk, különös tekintettel a termelés jelenlegi társadalmi feltételeire (a munkamegosztás és integráció).

A vizsgálati módszerek és eljárások: a kutatásra kijelölt életvilágba való belépés és ottlét, megfigyelés, magnóval készített adatfelvételek, a kutatás programvezetője által összeállított kérdőív alapján. (A kérdőívet nem helyben töltöttük ki, hanem a válaszokat hangszalagra rögzítettük és utólag jegyeztük le. Ezzel az eljárással kiküszöböltük az együttlét szigorú „kérdés-felelet” formáját, teret engedtünk a „mellébeszélésnek”, amelyekből nemegyszer fontos adalékokat rögzítettünk a családi gazdaságok működésének rejtettebb oldaláról.)

A kutatás egyik helyszíne Homoródalmás. A falu a Kishomoród mentének közepes települése, lélekszáma 1570. A helyi polgármesteri hivatalnál 605 családi gazdaságot tartanak nyilván.

A közelmúlt legfontosabb társadalmi eseménye a településen az 1962 óta létező termelőszövetkezet felszámolása (1991).

A feszültségekkel, konfliktusokkal terhes folyamat ma már befejezett tény, új helyzet elé állította a családi gazdaságok nagy részét. A szántóföldek kimérése jelen pillanatban is folyik, a tervek szerint az őszre fejeződne be. Ehhez az átmeneti állapothoz még hozzáadódik a munkaképes lakosság által elérhető ipari munkahelyek bizonytalanná válása (időszakos munka beszüntetések történtek, autóbuszjáratokat szüntettek meg). Mindezek a változások igen kemény kihívások a helyi családi gazdaságoknak, e kihívásokra adott válaszok pedig előrejelzik az illető gazdaságok jövőbeni helyzetét.

A FALUBAN MŰKÖDŐ GAZDASÁGOK FAJTÁI (SZÁMA)

A 605 családi gazdaságból 481-nek rendszeres havi pénzjövedelme van, állami-szövetkezeti javadalmazás, illetve nyugdíj formájában. Ez a pénzjövedelem az elmúlt 2-2 és fél évtized hozta változás a falu életében, az országos iparosítás-politikának a helyi következménye. Az állami szaktorból származó pénz egy részét presztízs-fogyasztásra, másrészt a családi gazdaság működtetésére fordítják, alig volt példa arra az elmúlt időszakban, hogy a pénzjövedelem életforma-változáshoz is vezetett volna. A rendszeres havi pénzjövedelem jelentős változás a termelőszövetkezet megalakítását megelőző korokhoz viszonyítva, amikor „a pénzkereset” csak kiegészítő

foglalkozásokból, városi szolgálásból, mészégetésből volt lehetséges. A jövedelem szempontjából nincsenek „tiszta” családi gazdaságtípusok: a családi kisüzemben, szakgazdaságban vagy önellátó gazdaságban kombinálódik a különféle ágazatokból származó jövedelem. Például az olyan családokban is, ahol mindkét felnőtt kereső értelmiségi, foglalkoznak kisállattartással, kertműveléssel és kisebb mértékben takarmánytermesztéssel. Másrészt a nagy létszámú állatot tartó családok, amelyek fő jövedelemforrása a piacra vitt tejtermék, hús, gyapjú, földműveléssel is foglalkoznak.

A pénzüjvedelemmel rendelkező 481 család közül 338 egyik vagy mindkét felnőtt tagja nyugdíjas (termelőszövetkezeti vagy állami) 130 családban aktív kereső (vagy keresők) felnőtt van; míg 13 családban egyik családtag nyugdíjas a másik pedig még állami vagy szövetkezeti alkalmazásban lévő. A fenti társadalmi besorolásból a falu lakosságának kor szerinti szerkezetére is következtethetünk. Az állami vagy szövetkezeti alkalmazásban lévő személyek (182 a 130 családból) betanított, illetve szakmunkások. A faluban műszaki képzettségű; értelmiségi, illetve vezető beosztásban dolgozó, faluból eljáró személyek nincsenek.

Néhány szót a gazdálkodás feltételeiről a mostani, átmeneti időszakban. Csak a fölmérés befejezése után állapítható meg pontosan, mennyi a családi gazdaságok birtokában lévő művelés alatti föld. Néhány adat a termelőszövetkezet megalakulásakor létező helyzetről: szántóbirtok összesen 939,45 ha, kaszáló 2463,68 ha, erdő és legelő 7362 ha. Akkor egy családra jutó szántóbirtok átlaga 1,3 ha volt (az akkori 706 családi gazdaságra számolva). Azóta a lakosság létszáma kb. 1000 lélekkel csökkent.

A földművelés főbb terményfajtái a búza, rozs, árpa, kukorica, zab, krumpli, zöldségek. Mindezekből jelentéktelen mennyiség kerül piacra, a termelés csak a családi szükségleteket fedezi.

A falu állatállománya 1991-ben: szarvasmarha 657; ló 152; juh 3722; kecske 557; disznó 469.

Rendszeres piacra termelést néhány juhot tartó család valósít meg. A gazdaságok a tejtermelés fölöslegét az államnak adják le. A családi kisgazdaságokban használt termelési technológiák jórészt a hagyományos földművelő gazdálkodás körében maradnak.

A következőkben azokat a gazdasági stratégiákat, magatartástípusokat vesszük számba, amelyek a megváltozott társadalmi feltételekre adott válaszként a falu gazdaságainál tapasztalhattunk, majd e gazdaságok belső viszonyait, a munkamegosztás működési mechanizmusát vizsgáljuk.

GAZDASÁGI MAGATARTÁSTÍPUSOK

A termelőszövetkezet helyi felszámolása mint munkahely megszűnésén kívül, gyakorlatilag azt is jelentette, hogy a családi gazdaságokba, különböző anyagi eszközök áramlottak. Ezek mennyisége két tényező függvénye volt: egyrészt a kiosztásra kerülő javakat a termelőszövetkezet megalakulásakor

beadott termelőeszközök, vagyontárgyak, állatok értékének arányában kapták meg a családok, másrészt a termelőszövetkezet árverezésre kerülő vagyonából vásárolhattak.

E helyzet következményeként az esetenként érvényesülő stratégiák nyomán különböző mentalitások váltak „láthatóvá”. Nyomon követve a megszerzett-megszerezhető vagyon kezelését és a családi gazdaságok gazdálkodásának látható oldalait („amit mindenki tud a faluban”) a következő gazdasági magatartástípusokat különítettünk el:

- a) beruházó-fejlesztő családi gazdaságok;
- b) felhalmozásra törekvő családi gazdaságok;
- c) önellátó-vegetáló családi gazdaságok;
- c) túlfogyasztó családi gazdaságok.

A fenti csoportosításhoz a kutatás jelenlegi szakaszában nem társíthatunk számszerű mennyiségi mutatókat. Ehhez a faluban lévő összes családi gazdaság vizsgálatára lesz majd szükség, a kutatás folyamán; és operacionális fogalmak kidolgozására. Amit most elvégezhetünk a kikérdezések, megfigyelések alapján a tendenciák felvázolása, a mindennapi tapasztalatainkból, beszélés módokból, viszonyulásokból vontuk le következtetéseinket.

a) Beruházó-fejlesztő családi gazdaságok

E családtípus gazdasági beállítódásában igen fontos szerepe van a racionális kalkulációnak és az előrelátásnak. Abban a pillanatban, amikor lehetőség nyílt a diktatúra éveiben akkumulálódott családi pénzalapok befektetésére, ez a családtípus olyan területekre ruházott be, amelyek számításai szerint bővített újratermeléssel kecsegtetnek. Haszonállatokat vásárolt fel, termelőeszközöket, részben gépesítette a családi gazdaságot stb. Volt aki a beruházásokra bankkölcsönt is vett fel. Hét család közös társaságba tömörült, együttes befektetésből egy kis fűrésztelepet, traktorokat, utánfutót vásároltak, termékfelvásárlással és forgalmazással is foglalkoznak. Földjeiket továbbra is külön a családi gazdaságok kereteiben művelik a közös tulajdonban lévő gépek igénybevételével. E családtípusból került ki az a néhány családi gazdaság, amely rendszeresen termel a piacra is, ezért jövedelme szorosan összefügg a termékek piaci, illetve állami árának alakulásával.

Jövedelmeik egy részét az újratermelésre (üzemanyag és takarmány vásárlás, munkabér, adó-taxák) a többletet pedig újabb beruházásokra (eszközfelújítás, a termelő kapacitások növelése) fordítják. A falu viszonylatában kb. egy tucatnyi családot sorolhatunk ebbe a csoportba. Néhány rugalmas gazdasági lépést is megfigyelhetünk a szóban forgó családi gazdaságoknál: például tavasszal a tejelési időszakra felvásárolt juhokat és teheneket ősszel a piacra vitték.

b) felhalmozásra törekvő családok

Azokat a családokat soroljuk e csoportba, amelyek az évi termelési ciklus fogyasztásra nem kerülő többletét pénzé fordítva (állat-,tej- és takar-

mányeladás) a pénzt tartalékolják vagy presztízsfogyasztásra, illetve nem termelő állóalapokba, ingatlanokba fektetik.

E családok fogyasztásukat a maguk-termelte javakra alapozzák, pénzt, ami jórészt nem a családi gazdaság termelésének eredménye, csak a család kereteiben elő nem állítható fontosabb élelmiszeri cikkekre költenek (cukor, olaj, fűszerek, ruházati cikkek).

A takaréokban vagy leggyakrabban a háznál tartalékolt pénzt gyakorlatilag kivonják a piaci forgalomból. Ezek a családok nem fogékonyak a bővített újratermelést biztosító befektetésekre, rugalmasabb gazdasági lépésekre.

A fenti két családtípus között az eltérő gazdasági mentalitás, a beruházási stratégiák különbözőségében érhető tetten.

c) önellátó-vegetáló gazdaságok

E családok gazdálkodásában érvényesülő beállítódások egybeesnek a felhalmozásra törekvő családok gazdasági magatartásával, azzal a különbséggel, hogy az egyes gazdasági ciklusoknak nincs vagy jelentéktelen a többlettermelése, nincs amit pénzre vagy pénzzel megvehető más javakra átfordítani.

A fogyasztást az „addig húzzuk a takarót amíg ér” elv szabályozza, e beállítódás következtében, ha alacsony szinten is, de viszonylagos gazdasági stabilitásról beszélhetünk.

A családi gazdaság termelő eszközei, anyagi-emberi keretei a család önfenntartását biztosítják, de beruházásokról, tartalékolásról nem lehet szó.

E családok gazdasági mentalításban maradt fenn az archaikus falu élet-szemlélete: annyit venni el a természet javaiból, amennyire szükség van, mert csak így lehet gondoskodni a mindenkori jövő nemzedékről, a „maradékról”.

d) túlfogyasztó családi gazdaságok

A túlfogyasztást esetünkben kizárólag a családi jövedelem-fogyasztás viszonylatában értjük.

E családi gazdaságokban a jövedelmek beosztásában, a termelés lehetőségeiben, megszervezésében, munkaerő kihasználásban, a fogyasztás szabályozásában nem vagy korlátozottan érvényesül a racionális kalkuláció, az előrelátás.

Ezek a családok az infláció, a sorozatos árliberalizáció körülményei között már elindultak az anyagi lesüllyedés, az elnyomorodás lejtőjén.

A fenti mentalitástípusok a gazdasági élet fontos társadalmi feltételeként különböző kor-nem és foglalkozásszerkezetű családokban érhetők tetten. Egy-egy típus pontos érvényességi körének feltárása a település egészében, a további kutatás feladata lehet.

II. Tipológia

Nem igényel különösebb bizonyítást az a tény, hogy az egyes családok munkamegosztása és integrációja a helyi társadalmi-gazdasági életbe szoro-

san összefügg a család gazdasági mentalitásával, foglalkozás-szerkezetével, szomszédtsági-rokonsági kapcsolataival.

Megvizsgálva a falu lakóinak társadalmi helyzetét, a következő eseteket találtuk: állami nyugdíjasok, termelősövetkezeti nyugdíjasok, állami alkalmazottak, magántermelők, a helyi szolgáltatásokban és az adminisztrációban dolgozók, háztartásbeliek, alkalmi munkából élők, eltartottak.

A fenti társadalmi helyzetű egyének különféle kombinációkban alkotják a családokat.

Az alábbiakban néhány család gazdasági tevékenységeit mutatjuk be. A kutatás jelenlegi szakaszában igyekeztünk átfogni a falu gazdaságtípusait, minden - szerintünk - érvényességgel bíró családtípusban végeztünk megfigyelést, kikérdezést. Előre kell bocsátanunk, hogy a vizsgálatok konkrét esetek. Családonkénti hangsúlyeltolódások, gazdaságbeli szakértelem és mentalitásbeli különbségek, eltérések esetenként megfigyelhetők. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni ezt a tényt, a külső szemlélő a faluról alkotott kép homogenizálására a különbségek egybemosására hajlamos. A mikroelemzések, az egyes esetekből levonható következtetések e szemlélet ellen szólnak.

II. 1. Elsőnek két szimbiózisban élő családot mutatunk be (továbbiakban

a) család és b) család)

- a) 66 éves mtsz nyugdíjas férfi
65 éves mtsz nyugdíjas asszony
- b) 38 éves szakmunkás, állami alkalmazott férfi
34 éves háztartásbeli (volt mtsz tag) asszony
2 gyerek 13, illetve 12 évesek

A két család egy telken közös udvaron, de külön házakban és részben külön háztartásban él. Új házakat nem építettek, ellenben b) család régóta teljesen felújította, átalakította (fürdőszoba, lakható pincelakás, vezetékes víz stb.).

A részben közös háztartás azt jelenti, hogy a két család a létfenntartáshoz szükséges anyagi javak családi gazdaságban megtermelhető részét közösen állítja elő, a földművelésben és állattartásban „egy kézre” dolgoznak, az elosztás a fogyasztási szükségletek arányában történik.

A b) családból a férfi eljáró munkás, ebből a foglalkozásból származó pénzjövedelem, csak ebben a családban marad, hasonlóképpen az a) családban ennek pénzjövedelme, az mtsz nyugdíj.

A család földvagyonát (2 ha szántó, 4 ha kaszáló) közösen művelik, az állatoknak szükséges takarmány mennyiséget közösen termelik.

Az állatállományuk: 2 igásló, 1 csikó, 2 tehén, 3 növendék állat, közösen takarmányozzák, de külön tulajdonban vannak. Hasonlóképpen a disznók, juhok és a baromfi is. A külön tulajdon elsősorban a döntési aktusokban nyilvánul meg (például melyik állat kerül eladásra, levágásra stb.).

A család termelőeszközei közül a hagyományos eszközök és felszerelések (eke, taliga, borona, szekerek, kéziszerszámok) mellett fontos szerepe

van a kaszagépnek a takarmánykészítésben. A gépet közösen vásárolta a két család és a b) családfő kezeli. Friss szerzemény a motorfűrész (orosz árusoktól vették), a tűzifa beszerzés megkönnyítésére, ezt azonban csak a b) családfő vásárolta.

A hat tagú családi keret munkamegosztásában, a mindennapi munkaszervezésben meghatározó az a helyzet, hogy a) családfő mindig a faluban tartózkodik, míg a b) családfő naponta tíz órát távol van, ingázik a közeli kisváros üzemébe, csak hétvégén van két teljes napot otthon.

Ez azt jelenti, hogy a) családfő végzi a hét folyamán a férfimunkák nagy részét: télidőben az állatok takarmányozását, itatását, favágást, nyáron a soros mezőgazdasági munkákat: szántás, vetés, takarmánykészítés, ezekben a munkákban naponta a délután érkező b) családfő is részt vesz. A nagyobb munkaerőt igénylő és b) családfő jelenlétét megkövetelő munkákat általában azokra a napokra ütemezik, amikor otthon van. b) családfő évi pihenőszabadságát igyekszik mindig a mezőgazdasági idénymunkák idején kikérni a munkaadó vállalatától.

Az asszonyok a külön háztartásvezetés mellett (főzés, étkeztetés, mosás, takarítás) ellátják a baromfit, disznót, művelik a telken lévő veteményes kertet. A mezei munkákban főleg a kapásnövények ápolása a legfontosabb és legnehezebb munkájuk. Ebben részt vesznek a férfiak is, amíg a kaszálás megkezdődne.

Nem elhanyagolható a gyermekmunka a családban: a 12 éves fiú iskolaidőn kívül a nagyapjával együtt részt vesz az állatok ellátásában; az ígáslovak körül tevékenykedik (a család úgy tartja, hogy a csikó az övé).

A 13 éves leány a házkörűli munkákban az udvar rendben tartásában, bevásárlásokban kap feladatokat.

A családi gazdaság működtetésében idegen munkát munkabérért nem vesznek igénybe. A nagyobb munkáknál, ahol több munkáskézre van szükség pl. a téli tűzifa felvágása, hazaszállítása, segítségmunkát használnak. A kölcsönös segítések évtizedek alatt felhalmozott tőkéje a megfelelő alkalomkor mozgósítható.

A b) család egy közelben lakó családdal tart fenn gyakori kölcsönösségen alapuló munkakapcsolatot, munkacserét. E kapcsolat „eredeténél”, kialakulásánál fontos mozzanat, hogy a családfők kortársak ugyanakkor egymást kiegészítő tevékenység-területeken tudtak mostanig együttműködni. A térbeli távolság „néhány száz méter” a két család telke között, szintén kedvezett az együttműködésnek.

A személyes munkavégzés megítélésében, értékelésében a) és b) családok között eltérések vannak. Az a) család keretében a férfi és női munkaelosztás a hagyományos rutin szerint történik, rég kialakult, jól körvonalazott szerepekben valósítják meg. Minden tevékenységnek megvan a megszokott térhasználata, szereprendje, magától értetődően történik, a résztvevőknek nem okoz problémát, nem jut el a verbális megfogalmazásokig. A b) családban

a fiatalasszony nehezményezi, hogy az ő házkörűli munkája „sehol sincs elismerve, jó, hogy ő havonta nem hoz pénzt a házhoz, de az eladott disznó, a bárány, a tojás, a megtermelt zöldség, amit nem kell megvenni, az nem pénz”.

Mindkét család a lehető legteljesebb háztartási önellátásra törekszik. Csaknem teljes egészében megtermelik a kenyérgabonát, burgonyát, veteményt, húsfélét. Tejet nem vásárolnak a tehenek tejelési szüneteiben sem, hanem adnak egymásnak, és ha a két ellés egybeesik a fiatalasszony szintén faluban lakó szüleitől kapnak, és ha sor kerül rá, ők is visszaadják.

A két család eladásra is tenyészt apróállatokat; minden évben disznót, juhot, bárányt adnak el, ez utóbbiakat általában levágva.

Különbőségek vannak a két család fogyasztásában is. Az étkezéshez a b) család megvásárolja a korai zöldségeket („a gyermekek miatt”) vagy gyümölcsöket és alkalomadtán az édességeket is.

A ruházati cikkekkel, háztartási eszközökkel, a presztízis fogyasztással (drága szőnyegek, rádiósmagnó) igyekeznek követni a faluban az igényeket, a divatot diktáló réteg fogyasztásmodelljét.

A b) családfő szerint azért adnak el a család gazdaságban megtermelt javakból, hogy tudjanak „lépést tartani”. A legtöbb családi vita, perpatvar az egyes bolti holmik megvásárlásának eldöntése körül zajlik.

A családok pénzjövödelme között jelentős különbség van.

Míg az a) családban több hónapos késésekkel jön a kevés mtsz nyugdíj a b) családban havonta 16-18000 lej az állami fizetésből befolyó összeg. Az a) család fogyasztása élelmi és ruházati cikkekben hagyományos; néhány alapélelmiszere (cukor, olaj, rizs, fűszerek), dohányon kívül alig vásárolnak a boltból.

A helyi gazdaságban bekövetkezett változások a két család életében annyi változást hoztak, hogy az addig is érvényes önellátás-stratégiát újabb gyakorlati lépésekkel igyekeztek megerősíteni. A felszámolt mtsz-tól igáslovakat, lószerszámokat vásároltak, ez volt a legfontosabb családi beruházás (mivel csak egy ló vásárlására voltak jogosultak a szabályok szerint, azzal a taktikával jutottak még egyhez, hogy az egyik szomszédal vásároltatták meg az árverésen).

Bár a b) családnak lett volna alkalma nagyobb befektetésre is, nem élt ezzel a lehetőséggel. „Csak annyi kellett volna, hogy mikor a traktorokat legelőbb olcsón adni kezdték, egyet megvegyek s aharré beállítsam a diófa alá. Már abban mekkorát nőtt volna a pénz” - mondja a családfő, de nem tette. Ezzel a lehetőséggel szemben 1990 tavaszán a család befizetett 70000 lejt gépkocsira. Noha azóta a pénz folyamatosan romlik, és több számukra ismerős példa is van arra, hogy a hasonló összegeket a takarékból visszavették, ők még most is ott tartják, és nincs is szándékuk más célra felhasználni.

A családban lévő két férfi munkaerő következménye, hogy kölcsönös szomszédsági-rokonsági segítségre igen ritkán kerül sor, csak a családi ünnepek (pl. konfirmálás) előkészítésénél.

A városhoz a családot kevés szál fűzi. Egy közeli rokonuk van Brassóban, egy család Udvarhelyen, ide a jelentősebb családi eseményekre (keresztelő, lakodalom, kicsengetés) hivatalosak.

A két család kétféle gazdasági mentalitást képvisel. Az a) család hagyományos önellátó család, míg a b) család felhalmozásra törekvő önellátó család. Mentalitásbeli különbségek a mindennapokban főleg a munkaritmusból, az egy időegység alatt elvégezhető munkamennyiség megállapításában stb. nyilvánulnak meg, de a közös munkaszervezést fenyegető feszültségeket nem okoznak a két család között.

II. 2.

Következő példánk egy kétgenerációs kis család, ahol a férfi eljáró szakmunkás, 38 éves víz-gázszerelő, a feleség helyben dolgozó középfokú végzettségű értelmiségi, 32 éves, a két gyermek iskolás korú. A két család külön telken él a szülőktől, amit 10 évvel ezelőtt vásároltak és azóta folyamatosan tart az épületek feljavítása, bővítése, belső átalakítása.

Havonta a javadalmazásokból, rendszeresen befolyó pénzjövedelmet kiegészíti a család állattartásból, kert- és földművelésből származó jövedelme. Két tehenet, borjakat, disznókat, kecskét, baromfit tartanak; ezek termékeit csak a családi szükségletek kielégítésére használják; „nem adunk el semmit, azért tartunk s termelünk, hogy ne kelljen megvenni s a pénz maradjon” mondja a feleség.

Szántóföldeket a szülőktől kaptak, kaszálót szintén. Ezek egy részét kölcsönmunkában művelik a szülőkkal, ettől az évtől, ugyanis nem rég traktort vásárolt a család, ami valószínű a közeljövőben a szülőkkal az eddiginél szorosabb gazdasági együttműködésre ad alkalmat.

A mezőgazdasági termények közül kukoricát, búzát, árpát, burgonyát termelnek, zöldségféléket csaknem a teljes szükségletet (piacon korai paradicsomot, paprikát vásárolnak). A boltban kávé, édességet, fűszereket és az ital kis részét vásárolják, mivel minden évben gyümölcsből pálinkát főznek és a szabadpiacon vagy a városi zöldségüzletekben vásárolt szőlőből bort készítenek.

A gazdálkodás mellett a családfő alkalomadtán feketemunkát is vállal (fürdőszoba felszerelése, a vezetékes vízvezeték karbantartása) a család gazdasági magatartását vállalkozó kedv, a törekvés jellemzi. A lakás rendbetétele mellett, az elmúlt évben a legnagyobb beruházásuk a traktorvásárlás volt. Tanulságos ezt az ügyletet vázlatosan ismertetni.

K. családfő a homoródszentmártoni gépállomás felszámolásakor árverésen 163,000 lejrel megvásárolt egy trágyarakó gépet, mert már tudomása volt arról, hogy át lehet építeni traktorrá. Azután zarándokútra indult az alsíki falvakba, itt alaposan megnézett néhány ilyen házilag átalakított traktort. Hazatérve szakembereket fogadott fel napszámra, akikkel együtt-dolgozva részletezte, hogyan képzel el az átalakítást. A hiányzó alkatrésze-

ket a csíkszeredai traktorgyárnál szerezte be természetesen feketén. Külön elemzés tárgya lehetne, ahogyan K. ismeretlenül, kapcsolatok nélkül megjelent a gyár kerítésénél és néhány óra múlva a szükséges alkatrészekkel távozott.)

Kezdeményezőkézségre vall a következő beszélgetésrészlet is: „Mondtam eleget a komáimnak, hogy építsünk egy mészégető katlant s égessünk meszet. Még élnek azok az emberek, akiktől meg lehetne tanulni a mésző berakását a katlanba. Ott az üzemnél a sok samott téglá, amit a kohókból kidobtak, azt csak el kellene hozni, egyik komám kőműves, fel is tudná rakni. Mésző van, fa van s a meszet mindig megveszik. De egyikük sem akar nekifogni”.

A család az erejét meghaladó munkákban, inkább a szomszédságra és a barátokra támaszkodik, mint a távolabb lakó rokonokra. A kölcsönös segítség „megkerül egymáson”. Minden közös munkaalkalom félliternyi pálinka vagy egy liter bor elfogyasztásával zárul: ha nagyobb munkáról van szó, a közös étkezés is előfordul. Elváláskor az, aki a segítséget igénybe vette megkérdezi „na, rendbe vagyunk-e?”, ami azt jelenti, hogy az elvégzett munka a kölcsönös visszasegíthető munkák körébe marad.

A családi munkamegosztás hetente változik, ugyanis a férfi három váltásban dolgozik, távollétében a gazdaság gondja a feleségé, akit igen megterhel, különösen reggel az állatok ellátása, a gyermekek iskolába készítése, a munkahelyre indulás előtt.

Ennek ellenére, amikor K. azt fontolgatta, hogy az egyik tehenet eladja, a feleség így tiltakozott: „Ne add el, mert jövőbe csak fele lesz a ganédomb, akkor mit viszel ki a földekre?”

A közeljövőben a gyermekmunkának jelentős szerepe lesz a családi munkamegosztásban (szükség esetén a 10 éves kislány már most meg tudja fejni a tehenet).

A férjnek is, a feleségnek is egy-egy fiútestvére Budapestre települt az elmúlt években, a családfő évente egyszer tavasszal vagy ősszel három-négy hétre kilátogat, erre az időszakra munkát szereznek neki.

III. 3.

Az alábbiakban egy magántermelő családi gazdaságot vizsgálunk. A család fogalma ebben az esetben három kiscsaládot jelent.

A család faluban élő tagjai a 61 éves családfő (M.) és 57 éves felesége (A.). A családi gazdaság működtetésében velük együtt dolgozik a két városra költözött gyermekük családja is. A 25 éves fiú (F.1.) és felesége (F.2.) (a továbbiakban F. család): a 35 éves leány (L.) és a vő (L. család), ez utóbbiaknak három gyermekük van.

A családi gazdaságban rendszeres piacra termelés folyik, ennek alapja az állatállomány: 350 juh, 8 szarvasmarha, 2 igásló, 6-8 disznó.

Az állattartás mellett szántóföldi növénytermesztéssel (búza, árpa, kukorica, burgonya, répa) kül- és belterjes takarmánytermesztéssel is foglal-

kozik a család. Veteményt saját szükségletre termelnek a faluban, a tulajdonukban lévő két telken a zöldségeskertekben. A szántóföld összterülete 2 ha, a kaszálóké 5 ha. Ezekben a területeken kívül még egyik városi rokonuk kaszálóját is bérlik.

A mezőgazdasági termelés néhány zöldségféle kivételével (kékparadicsom, paprika) fedezi a családi szükségletet, a tej, tejtermék, hússzükségletet hasonlóképpen.

A gazdaság eszközkészletéből hiányzik a szántó felszerelés, ezt minden esetben (A.) közelben lakó testvérbátyjától kölcsönzik.

A takarmány készítésében fontos szerepe van a kaszagépnek, ezzel általában a vő dolgozik, aki az évi szabadságát lehetőség szerint nyáron veszi ki. Az állatállományt teljes mértékben évtizedek óta nem tudja ellátni a család saját készítésű takarmánnyal, ezért a szükséges mennyiséget felvásárolja a faluban a kevesebb állatot tartó gazdáktól.

Az F. és L. kiscsaládok dologidőben minden hétvégén rendszeresen hazautaznak a közeli kisvárosokból és részt vesznek a gazdaság körüli teendőikben, a soros mezőgazdasági munkákban.

Az állattartáshoz kapcsolódó döntéseket M. hozza, F. véleményét figyelembe véve: a földművelés szakértője és irányítója a családban A. Ez a szerepmegosztás a családi hagyományban gyökerezik: A. szocializációja jó földművelő családban történt, jó gazda gyermeke, míg M. szülei elsősorban állattenyésztők voltak.

A családi gazdaság termeléséből piacra a tejtermékek kerülnek: sajt, orda, ritkábban túró. Ha az állam kedvező áron átveszi a sajtot, ordát május-júniusban néhány mázsát leadnak, ebben az időszakban még a szabadpiac telített. A gyapjút, bőrtöket szintén az állami begyűjtőknek adják át, más értékesítési lehetőség egyelőre nincs. Általában a brassói piacra hordják az árut az L. család gépkocsijával. Tavasszal a bárányokat a közelebbi piacra is elviszik, Csíkszeredába, Balánbányára. A szállítási költségeket hallgatóságos megegyezés szerint minden esetben megtérítik az L. családnak.

A család állandóan alkalmaz fizetett munkaerőt is. Télen két, nyáron három embert fizetnek, akik az állatokat gondozzák M. részvételével és felügyelete alatt. Az alkalmazottakat étellemmel és megegyezés szerint dohánnyal látják el. A gazdaság zökkenőmentes működtetésének gyakori akadálya a megbízható, állandó fizetett munkaerő hiánya. Az alkalmazottakat csak szóbeli megegyezés köti a gazdasághoz, előfordul, hogy továbbállnak, felborítva a munkamegosztás beállított rendjét. Ilyenkor M. kénytelen új embert keresni, ami nem kevés idő és energiavesztéssel jár. Az állandó fizetett munkaerőn kívül az idénymunkák idején - főleg takarmánykészítésnél - gyakran napszamosokat is fogadnak azokra a napokra, amikor a család munkaerejét meghaladják az azonnali tennivalók.

Gyakran használnak segítség-munkát, főleg a közeli rokonokra támaszkodnak. A közelben lakik A. két bátyja és azok családja, ők segítenek, ha

szükség van rá. Hosszú évek során már kialakult szerepek szerint. Amikor mézsáros munkára (borjú-, disznóvágások, báránynyúzás) vagy ácsmunkára van szükség, A. kisebbik testvérét hívja, kőműves vagy egyéb szakmukákra (pl. egy ajtózár megjavítása) az idősebbet. A segítség viszonzása több formában történhet: pl. fuvarozást végez M. a lovaival, A. rendszeresen segít a disznóvágáskor a bátyja családjának, friss „esztenai költséget” küld nekik.

A segítségmunka szabályait a következőképpen fogalmazta meg A. testvére: „A segítséget nem úgy kell visszaadni, hogy azonnal, hamar, segítsen vissza, ha valaki nekem segített. Akkor kell valakire reászorulni, amikor szükség van reá, nem úgy, hogy valakin segítettél s már kéred vissza! Az idő elhoz mindent! Nem kell sietni. Ha valaki segít rajtad, akkor mikor annak alkalmá van, akkor kell visszasegíteni! Mikor szükség akkor! Ez a jó oldala.” (64 éves férfi)

F. család együttdolgozásának háttere, hogy F.1.-nek saját állatai is vannak az említett állatlétszámban. F.2. munkanélküli. F.1. városi munkahelye (2 éve dolgozik a vágóhídon) a fokozatos leépítések miatt bizonytalanná válhat. Egy bekövetkező elbocsátás esetén itt biztosított az F. család egzisztenciája.

L. család másfél évtizede él állandó szimbiózisban a nagycsaláddal. Munkájukért cserébe alapélelmiszereket kapnak (évente disznót, tejterméket, ünnepekre kenyeret, kalácsot, italt). Ők használják az egyik telken levő zöldségeskertet is.

M. és A. több mint három évtized alatt szaporították állatállományukat a mai létszámra. A jövedelem utánuk ma számottevőbb, mint a kötelező szerződések, beszolgáltatások és a harmadás-feles takarmánykészítés idején.

A családba pénz áprilistól szeptemberig folyik be, az év hátralévő részében ebből gazdálkodnak.

Az elmúlt évben a haszonból kétirányú befektetést végeztek. Tagjai az említett hét családot tömörítő társaságnak, ahol közösen vásároltak gépeket, eszközöket árverésen. Ezenkívül a család-történetében először bankkölcsönt vett fel és szintén árverésen megvásárolt a termelőszövetkezet vagyonaiból egy istállót. Jelenleg a termelés hasznát a kölcsön törlesztésére fordítják.

A családi munkaszervezést a racionalitás, hatékonyság jellemzi, legfőbb erény az állandó szorgalmas munka és a takarékoság.

II.4.

A családtagok: - 64 éves állami nyugdíjas férfi (F.)

- 57 éves háztartásbeli asszony (A.)

- 31 éves állami alkalmazott férfi (bakter) (B.)

- 29 éves szolgáltatásokban dolgozó feleség (H.)

- 2 gyerek (5 éven aluliak)

A fenti családszerkezet hasonló a II.1. pontban bemutatotthoz az életke-
retekben több párhuzam van: egy telken két házban laknak, részben közös
háztartásban. Együtt művelik az 1,5 ha szántót, takarmányt közösen készí-

tenek (2,8 ha). Az állatállomány el van osztva, 1-1 tehén, 1-1 növendék és 1-1 borjú van jelen pillanatban a két kiscsalád tulajdonában. Az apróállatok: juh, kecske, disznó közösek.

A kenyérgabonának nagy részét megtermelik, piacon vetőmagot szoktak vásárolni. F. hangsúlyozza, hogy az időszakonkénti vetőmagcsere igen fontos.

Zöltséget a helyi átlagnál jóval magasabb szakértelemmel termelnek. Minden évben melegágyban palántákat nevelnek, ebből rendszerint a rokonoknak is adnak kiültetéskor.

A hússzükséglet legnagyobb hányada saját termelés, amit néha vásárolnak, azt csak „kévánságból” teszik. F. a rokonság és a szomszédság disznóölője, e munkáért nem pénzt, hanem bőséges kóstolót kap. Tejet soha nem vásárolnak: „mindig annyit adunk másnak, mikor nekünk van, hogy két-három helyről is kapunk, ha nem fejük”.

A ház körül és a csűr mögötti kertben szőlőt termesztenek, ebből bort, a gyümölcsből pálinkát készítenek. „Csak sört vásárolunk italfélét” mondja A.

F. kísérletező alkat, kertjében termelt dinnyét, kékparadicsomot, cirkot; foglalkozott seprűkötéssel, kötélveréssel, kárpitozással, elkészíti minden szükséges gazdasági felszerelés és eszköz famunkáját (legutóbbi otlétemkor B.-vel kapálógépet szereltek össze).

A háromgenerációs család közösen étkezik. A termelés fölöslegét ritkán teszik pénzzé. Állatadásokon kívül piacra nem termelnek, ami fölösleg van, főleg gyümölcs és zöltség, abból adnak a rokonoknak és a szomszédoknak. A pénzjövedelmeket (nyugdíj és a javadalmazás) külön kezelik, de egy-egy nagyobb vásárláskor segítik egymást.

A fenti családot azért mutattuk be röviden, hogy bizonyítsuk: közel azonos korú és szerkezetű családok között a „látható” gazdasági tevékenységek a hasonló fogyasztás és hasonló elosztás feltételei között is milyen különbségek fedezhetők fel mentalitásban. Mindkét családi gazdaság önellátásra törekszik, egyik sem termel piacra, de míg az első család merev, rugalmatlan a második mozgékony, alkalmazkodó a lehetőségek kipróbálását elvégzi, de nem kockáztat. Az apró, biztos lépések stratégiáját követi a gazdálkodásban.

II.5.

Utolsó példánkban egy - a már említett értelemben - túlfogyasztó családot mutatunk be, megfigyeléseinket közvetett (a szomszédoktól szerzett) információkkal egészítjük ki. A családtagok közvetlen kikérdezése tapasztalataink szerint hasonló helyzetekben nem vezet eredményre.

- A családtagok: - 72 éves állami nyugdíjas férfi (F.)
- 64 éves mtsz nyugdíjas feleség (A.)
- 40 éves alkalmi munkából élő férfi (F.1.)
- 39 éves háztartásbeli feleség (A.1.)
- két iskolás korú gyerek

A család több mint egy évtizeden keresztül dolgozott a felszámolt termelőszövetkezet tehenészetében. Innen a havi javadalmazás mellett, amihez még hozzáadódott F. állami nyugdíja, évente családtagonként háztáji földparcellát is kaptak. Összesen 75 ár földet használhattak úgy, hogy annak termése teljes egészében a sajátjuk lehetett volna. A faluban ekkora szántóterülettel rendelkező család nem volt a termelőszövetkezet idején. (Ezért is kísért a környezet kitüntetett figyelemmel a család gazdálkodását.)

Az egész földterületet sosem művelték meg. Bérbe adtak egy-két parcellát, vagy kapásnapszámot fogadtak. Saját munkájukat szakértelem és hozzáértés nélkül végezték „semmit sem csináltak meg idejében”, gyenge terméseket takarítottak be. A falurészen, ahol laknak, gazdálkodásuk minden számítást, előrelátó cselekvést, megfontolást nélkülöző formája gyakori beszédtema. Mint negatív példát említik, hogy „az öt veteményes mellett pénzzel vett majorságot vágtak le, nem voltak képesek arra, hogy gabonát termeljenek és baromfit neveljenek”.

A racionális kalkulációt nélkülöző gazdálkodás következményei a család tárgyi környezetében is tükröződnek: a lakások, gazdasági épületek elhanyagolt, leromlott állapotban vannak. A család a termelőszövetkezet felszámolása után F. és A. nyugdíjából él, a boltban vásárolható élelmiszereket fogyasztja.

Szántóbirtokuk és kaszálójuk (0,37, illetve 0,67 ha.) kevés és gyenge minőségű. A család pénzt, termelőeszközöket pazarló fogyasztásmodellje gyakori beszédtema a szociális környezetben intő példa arra, hogy elnyomorodás fenyegeti a hasonló módon élő családokat. A havonta biztos pénzjövedelemmel nem tudnak és az említett kedvezőbb körülmények között se tudtak egyebet kezdeni, mint teljesen felélni. F. bányásznyugdíját több mint másfél évtizede kapja s ez az összeg mindig jelentős volt, az mtsz nyugdíjnak többszöröse.

A családban F.1.-en kívül még van három gyermek, ők a szomszédos megyében telepedtek le, alapítottak családot, haza csak igen ritkán járnak.

* * *

A legsúlyosabb anyagi helyzetű családok a faluban a kevés mtsz nyugdíjat kapó részben vagy teljesen munkaképtelen öregek, akiknek nincs a közelben támogató utód vagy rokon.*

Az alkalmi munkából élők - főleg cigány családok - napszámban járnak, seprűt kötnek, lábtörlőt fonnak, tűzifát gyűjtenek „felibe” (két szekér levágott fából egyiket a fuvaros kapja szállítási díjként, a másikat eladják).

Az alkalmi munkákból élő családok között néhány deviáns eset is van. E családok gazdálkodását a fogyasztás elvei a máról-holnapra élés vezérli, ezenkívül más perspektívák nincsenek előttük.

* Újsághír: Kormányunk nagyon megerőltette magát, s február elsejétől visszamenőleg 11.1 százalékkal emelte az mtsz-nyugdíjak

összegét. Így a legkisebb „nyögdíj” 700-ról 778-ra, a legnagyobb pedig 1300-ról 1444-re nő. Azok kellene ennyi pénzből megéljenek, akik ezt az emelést kiokoskodták! (Hargita Népe 1992. április 8.)

(Kiegészítések)

Nem mezőgazdasági tevékenységgel, vagy a mezőgazdasági termeléssel párhuzamosan más, kiegészítő tevékenységekkel foglalkozó családok a következők:

- 2 családnál magánkézen lévő asztalosműhely van;
- 1 család kötöttáru előállításával foglalkozik, a csíkszeredai kötődéből vásárolt kötőgépen;
- 3 cigánycsalád kiskereskedéssel foglalkozik (nádseprű, kötött holmik, textíliák);
- 2 Szentegyházára ingázó vasmunkás, mezőgazdasági kisgépeket javító műhelyt nyitott (főleg kaszálógépeket javítanak);
- 1 férfiszabó, 3 varrónő;
- 1 család gyógynövény-felvásárlással foglalkozik. A gyógynövényt a falu határában gyűjtik a cigányok. A felvásárolt mennyiséget a brassói átvevő központnál értékesítik.
- 4 kőműves, alkalomszerűen dolgoznak, nincs állandó elfoglaltságuk a szakmában.

A falu kereskedelmi egységei kétféle tulajdonban vannak:

- 4 állami (2 élelmiszerüzlet, 1 ipari cikket forgalmazó üzlet és egy kocsmá);
- 5 magán (vegyeskereskedés).

A magánkereskedéseket Székelyudvarhelyen és Csíkszeredában működő Kft.-k nyitották, áruellátottságuk jóval felülmúlja az állami egységekét.

A faluból autóbusszal naponta Székelyudvarhely, Csíkszereda, Brassó irányába lehet utazni. A csíkszeredai és székelyudvarhelyi vasútállomások egyenlő távolságra vannak a falutól.

Közhivatalok, intézmények

A faluban községi tanács, szövetkezeti iroda, posta, orvosi rendelő, 8 osztályos iskola, óvoda, állategészségügyi kör, két tejbegyűjtő pont működik.

Ezekben az intézményekben és hivatalokban az alkalmazottak helybeliek (1 tanügyi káder és az állatorvos ingázik).

A falu vallási megoszlása: 90% unitárius, 10% katolikus, az utóbbi egyház tagjainak a homoródkarácsonyfalvi lelkész szolgál be. Az unitárius nőegylet a mezőgazdasági munkák szünetében, a novembertől márciusig terjedő időszakban tevékenykedik.

NYUGDÍJASOK A CSALÁDBAN (1992. április)

	Mindkét családtag	Egyik családtag	Összesen nyugdíjas	Nincs nyugdíjas
Család	249	102	315	254
%	41,2	16,8	58,0	42,0

ALKALMAZOTTAK A CSALÁDBAN (1992. április)

	Mindkét családtag	Egyik családtag	Összesen a alkalmazott	Nincs alkalmazott
Család	39	104	143	111
%	6,4	17,2	23,6	18,3

ÖSSZEFOGLALÁS

A helyi társadalomban az anyagi javak megszerzésében rejtett versengés uralkodik. A megszerzett javakból a többletet általában a presztízs-fogyasztásba ruházzák be, kevés a bővített újratermelést célzó befektetés, általános a hagyománykötött önellátó gazdálkodás.

Két társulás működik, az egyik a családi földbirtokok közös művelésével foglalkozik, a másik fűrészáru készítésével és áruforgalmazással.

A vállalkozói magatartás idegen e környezetben. Kíváncsian figyelik annak a helyi születésű, Csíkszeredában lakó vállalkozónak a tevékenységét, aki bankkölcsönökből vállalkozást indított. A termelőszövetkezettől épületeket vásárolt és tégláégetéssel foglalkozik. Ez a vállalkozás 5-6 napszámot jelent munkalehetőséget.

KARÁCSONFALVA

Az Oklánd községet alkotó három falu közül a legnépesebb, lélekszáma a hivatalos népszámlálás adatai szerint (1992) 524 fő. E létszámmal szemben a mezőgazdasági nyilvántartók kimutatásai és a terepmunka során végzett kikérdezések alapján 452 személyt azonosítottunk, akiknek állandó lakhelye a falu. A fennmaradó különbséget (72) feltehetően a városon, vagy más településeken állandó lakhellyel nem rendelkező, helybeli származású, idénymunkára hosszabb időre eltávozók összessége adja.

Mivel közigazgatási-adminisztratív szempontból a falu nem önálló, a közhivatali intézmények a szomszédos községek központjába, Oklándon érhetőek el. A helyi közintézmények közül, az I-IV. osztályos iskolát (2 tanerő, 25 gyerek), az óvodát (20 gyerek, 1 óvónő), a katolikus és unitárius egyházakat említjük. A lakosság kb. fele-fele arányban oszlik meg a két felekezet között.

A település közszolgáltatásokat nyújtó hálózatát a szövetkezeti vegyes üzlet, kocsmá, mezőgazdasági gépállomás, tejbegyűjtő központ és a két magántulajdonban levő boltocská jelenti. A többnyire zárt ajtójú kultúrház és a közügyek intézésére használt irodahelyiséget csak ritka alkalmakkor nyitják meg. A leromlott állapotban lévő középület felújítása szerepel a községi tanács tervében, miután befejezik Oklándon a művelődési házon már folyamatban lévő tatarozásokat.

Orvosi rendelő, posta, tanácsi hivatal Oklándon van. Az egészségügyi káderek szükség szerint hívásra, a posta levélkihordója naponta teljesítenek szolgálatot. Habár a természeti feltételek (morfológia, víztároló rétegek) kedvezőek, a faluban nincs vezetékves víz. Néhány család „házilag” oldotta meg a vízvezetést: az udvaron levő kutakból vízpumpával a lakóházak padlásán elhelyezett tartályokba szívatják a vizet, innen szabadeséssel jut a konyhába, fürdőszobákba. Az egész falut behálózó vízvezetésre a közeljövőben nem is lesz lehetőség, a helyiek véleménye szerint. „A faluhoz mérten lemaradás, hogy csak ilyen kevés a fürdőszobás ház.” (53 éves férfi véleménye).

A településről a közlekedési lehetőségek korlátozottabbak mint a szomszédos Oklánd esetében, mivel a Székelyudvarhely, Marosvásárhely irányából Brassó és Sepsiszentgyörgy felé tartó autóbuszok útvonalától félreesik a falu. Az úthálózat elhanyagolt, a közlekedés és utazás drága. Karácsonfalváról a legközelebb Székelyudvarhelyen érhető el vasútállomás.

A település infrastrukturális ellátottsága, demográfiai arculata, társadalomszerkezete és gazdasági potenciálja magán viseli a szocializmus évtizedeiben a társadalom és gazdaságirányításban követett „irányelvek”, urbánus központoktól távoli kitelepüléseket sújtó, kedvezőtlen következményeit. Széthullott a hagyományos szerveződésű falusi társadalom, az elmúlt három évtizedben nagyméretű volt az elvándorlás, a falu társadalom- és munkaerőszerkezete drámai változásokon ment át. A helyi társadalom a község mindhárom falujában „csonka társadalom” (Szelényi Iván fogalma) helyi

vezetők, értelmiségiek nélküli társadalom, hiányzik a közfunkciók ellátására alkalmas réteg. Különösen a helyhatósági választásokon (1992) hangsúlyozódott ki ez a helyzet.

Mindezeket a jelenségeket tükrözik a falu lakosságának kor- és társadalmi összetételére vonatkozó adatok (v.ö. a dolgozathoz mellékelt táblázattal).

Eddigi kutatásunkat összefoglaló rövid jelentésünkben olyan szempontokat próbáltunk érvényesíteni, amelyek a helyi társadalmon belüli munkamegosztást, illetve az egyes életstratégiákból kikövetkeztethető gazdasági viselkedésmódok megismerését célozzák. Vizsgálatunk e primer szakaszában a községi tanácsnál a családi gazdaságokra vonatkozó adatok összegyűjtése után, a szomszéd falvakban folytatott terepmunkák során szerzett személyes kapcsolatok segítségével sikerült találunk néhány „helyi szakértőt”, akik több alkalommal történt kikérdezésével a napi valósághoz igazíthattuk a tanácsi nyilvántartók néhol pontatlan adatait is. A gazdálkodás, termelés, lakossági fogyasztás kérdésköréből hasznos információkkal szolgált a mezőgazdasági gépállomás vezetője, a szövetkezeti boltos, a tejcsarnok kezelője, az állati termékek helyi felvásárlója, az iskola tanítónője. A családi háztartás és gazdaság működéséről kérdőíves felméréssel szereztünk ismereteket. Ezeknek az adatoknak egy részét általánosítva foglaltuk bele a jelentésbe.

TÁRSADALMI, DEMOGRÁFIAI HELYZETKÉP

A falu lakossága előregedett, a 452 személyből 201-en ötven év fölöttiek. Az elvándorlás a falu kollektivizálását (1959) követően, a hatvanas évek elejétől gyorsult fel, főleg Brassó, majd a hatvannyolcas közigazgatási átszervezés után a közelebbi székelyföldi kisvárosok irányába. A fontossági sorrend: Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy és Csíkszereda.

Csökken a gyermeklétszám, 1972-ben felsőbb rendeltetű megszűnik az általános iskola V-VIII. osztálya, ma Oklándra járnak a felsőbb tagozat tanulói.

A helyben maradó munkaképes lakosság a térszékben dolgozott, az iparba eljárók Szentegyháza vasüzemébe, a lövétei bányánál, a Barót környéki szénbányáknál találtak munkát. A női munkaerő foglalkoztatási lehetőségei korlátozottabbak voltak mint a férfi munkaerőé, ezért többen véglegesen elhagyták a falut. Ma sok az agglegény a faluban, a 30-35 év közötti korcsoportban 60 férfi és 43 nő van.

Az elnéptelenedés üteme ma lelassult, jó néhány háztartás időszakosan működik, ui. a városon élő helybeli származású nyugdíjasokból a mezőgazdasági munkák idejére hazaköltöznek, és csak a téli időszakban tartózkodnak városon. Azonban így is tucatnyinál több a lakatlan ház a faluban.

Az összlakosság 36%-a nyugdíjas (163), ebből 128 személy Téesz és 35 állami nyugdíjat kap. A kétféle nyugdíjak között egyre nagyobb az értékbeli különbség. Az állami nyugdíjakat többször emelte a kormányzat az elmúlt években, a Téesz nyugdíjakat is, de sokkal szerényebb mértékben.

A leggyakrabban hallható panaszt az idősebb falusi, volt Téesz tagok körében a nevelésesen kevés nyugdíjakról hallani.

Az állami alkalmazottak (62) többsége eljáró: betanított munkások, segédmunkások, szakmunkások (gépjárműszerelő, villanszerelő, gépkocsivezető). A községi tanács, kiségitő-iskola, egészségügy, posta, fogyasztási szövetkezet, gépállomás, erdészeti, talajfeljavító vállalat kb. két tucatnyi karácsonfalvinnak biztosít munkahelyet helyben vagy a szomszédos faluban.

Az alkalmi munkákból élők száma megközelíti az állami alkalmazottakét (57), többségüket a helyi cigány lakosság alkotja. Szakmunkát közülük egy személy végez (szobafestő).

A falu lakosságának túlnyomó többsége fizikai dolgozó, a helyi intelligencia igen vékony réteget képvisel: 2 lelkész, 1 agrármérnök, 2 tanítónő, 1 óvónő, 2 tanácsi alkalmazott.

Az agronómust a megyei Mezőgazdasági Igazgatóság helyezte a faluba, feladata a mezőgazdasági termelés segítése lenne.

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS FELTÉTELEI

A település földbirtokkal rendelkező lakossága, függetlenül az állami munkából, illetve nyugdíjából származó pénzjövedelmek mennyiségétől, szántóföldi növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozik. A földbirtokot művelési áganként szántó, legelő, kaszáló, erdő és a falu belterületén lévő kertek alkotják. A szántóföldek, kaszálók és kertek egyéni használatban magántulajdont képeznek, a legelő községi, az erdő községi és állami kezelésben van. A szántóbirtok összterülete a Téesz idején 520 ha volt, ennek a területnek ma csak kb. 30%-át művelik a családi gazdaságok. A földbirtokmegoszlás a családok között a helyiek becslései szerint a következő volt a Téesz előtt: 6-7 családnak volt 14-15 ha művelés alatti birtoka (szántó és kaszáló); a családok kb. felének 4-6 ha volt az átlagos birtoknagysága, akinek ennél kevesebb volt az már szegényebb családnak számított. Ma még nem tisztázottak a Téesz felszámolása (1990) után visszakapott földterületek, erről még hivatalos nyilvántartás nincs.

A lakosság extenzív jellegű természetes gazdálkodást folytat, a családi gazdaságok többségében a növénytermesztésen van a hangsúly. Búzát, kukoricát, árpát, burgonyát, répát, pillangós takarmányféléket természetesen a szántóhatáron. A beltelken levő kertekben csaknem minden családnál a zöldségtermesztés mellett kukoricát is vetnek, itt a termés védett a vadkároktól.

A faluhatáron 1993-ban a búzával bevetett terület kb. 28-30 hektár. A vetések nyáreleji állapota után ítélve 18-20 mázsa átlagtermésre lehet számítani: „Vannak jobbacska parcellák bent a rétből, ahol 25 mázsa is lehet számítani hektáronként. De kint az oldalakban a gyengébb földeken olyan hely is van elég, ahol nem lesz meg a 10 mázsa sem, olyan vetés is elég van, ahol a vetőmag se jön vissza. (56 éves gazdálkodó).

A silány termés okairól érdeklődve, egy gazda egyik fő tényezőként a szakértelemhiányt jelölte meg. Szerinte a gazdák 15%-a ha rendelkezik alapos ismeretekkel pl. a gabonatermesztés területén: „Sokan későn szántottak búza alá, már késő ősszel, amikor mindjárt jöttek az esős idők, a gyomnövények gyökerei nem száradhattak ki vagy nem műtrágyáznak, vegyszereznek elég idejében, nem használják a megfelelő vetésforgót”.

A gyenge parcellákat nem érdemes lekombájnóztatni se, a gépek magas munkadíja ráfizetéssé teszi a termelést. Ezért a gyenge vetést még érés előtt lekaszálják takarmánynak. Az átlagtermelés pl. búzából még így is magasabb mint a Téesz idején. Emlékeznek olyan évre is, amikor 460 kg volt az átlag a határon, „csak ezt akkor nem szabadott így lejelenteni”.

Az árpa átlagtermése 20-25 mázsa, a burgonyáé 20 mázsa alatt marad.

A családi kisgazdaságok terményszerkezetének kialakításánál általános alapelv az, hogy a család minden szükséges terményből termelje meg az évi szükségletet, más szóval lehetőleg önfenntartó legyen. Szántóföldi termény közvetlenül nem kerül piacra a családi gazdaságokból. A gazdálkodás rendje, technikája többnyire hagyományos, nincsenek külön terményekre szakosodott családi gazdaságok. A megtermelt gabonából, burgonyából, takarmányból közvetve lesz piaci áru azokban a gazdaságokban, ahol malacos kocákat tenyésztnek, tejet, tejterméket adnak el. A többség azonban csak saját szükségletét és lehetőleg az évről-évre tovább tolható tartalékot termeli meg. Ahhoz, hogy megvalósuljon pl. egy négytagú családi háztartásban a gazdasági önreprodukción, egyik helyi gazdálkodó szerint, a családnak legalább négy hektár földbirtokkal kell rendelkeznie. Ezt a birtokot az adatközlő a következőképpen osztaná be: „Egy négytagú családnak egy hektár búzaföld, ha jó a termés, elég, egy hektár kukorica is, ha jó a termés, bőven elég, a disznótartást is beleszámítva. Akkor egy hektár jut árpának, zabnak, pityókának és még egy hektár marad pillangós takarmánynak, ebből lehet ötven ár esetleg természetes kaszáló. De több pillangóst is lehet termelni, ami a földet felerősíti, kiöli a gyomot. Fontos a lucernaföld, hereföld, ha nem forgassa az ember úgy ahogy kell, akkor később nem lesz ahol gabonát termeljen”.

A helyi gazdálkodói tapasztalat szerint a kenyérgabona jól terem a pillangósok, cukorrépa, kukorica után. Árpa, burgonya után nem szabad búzát vetni, mert nem „lesz jó”. A Téesz felszámolása után közmegegyezéssel eldöntötték, hogy visszaállítják a forgóhatárt, de csak az első évben termeltek ilyen határbeosztással. A sok kevés földű családnak ez a rendszer nem gazdaságos, ha nincs mindhárom határrészben elegendő nagyságú földterülete, hogy évenként a birtoka egyharmadát pihentesse. Így aztán a határon „nagy az összevisszaság, mindenki egyénileg próbálja magának beosztani valahogy a birtokát”.

A fentebb említett kedvezőtlen körülmények mellett (szakértelemhiány, tökéletlen vetésforgó) a családi mezőgazdasági termelést még más társadal-

mi-gazdasági feltételek is fékezik. Elsősorban a munkaerő-szerkezet hátrányos összetételű a faluban, sok az idős családtagból álló család, vagy fél-család, egyedülálló öregek, özvegyek. A családi gazdaságok kb. egynegyedében található igaerő, ideszámítva a 15 magántulajdonban lévő traktort is. A helybeli gépállomás szolgáltatásait kevesen veszik igénybe: „A felszántatlan terület 70%-a azért műveletlen, mert nincs pénz, amivel megdolgoztassák. Például csak a traktorral történő szállítás órábéra 2500 lej, ha valaki, teszem azt a nyári időszakban tíz órára kibérelne egy traktort, mondjuk takarmányhordásra, az 25000 lej, hát azt ki s miből tudná megfizetni? A legtöbb kap 1000-2000 lej nyugdíjat, azt sem tudja fát vegyen-e, kenyeret vegyen-e, a villanyt fizesse vagy az adóba tegye? Millió helyre kell a pénz”. (60 éves férfi)

A jelenlegi árak alapján 1 ha gabona gépi művelése a szántástól a betakarításig 50-60 ezer lej között van. A magánkézen levő traktorok egy része nagykapacitású gép 665 lóerős, ezek tulajdonosai valósággal menekülnek a másnak pénzért végezhető munkáktól. Az üzemanyag-fogyasztás és a drága alkatrészek annyira költségessé teszik a munkát, „hogya megkérné az illető a valóságos árat, azt mondanák a faluban, hogy gazember”. Ezért inkább a kisebb traktorok tulajdonosai és az igaerő nélküli családok között gyakoribbak a kölcsönmunkák. A gépi munkáért vagy igaerőért cserébe általában „tenyeres” munkával fizetnek, a több munkaerőt igénylő munkákon az igaerőre rászoruló rokonok vagy szomszédok. Más esetekben, ha nincs ilyen kapcsolat, az együttműködés alapja a pénz.

Ugyancsak a szántóföldi termelést hátráltató tényezőként kell említenünk, hogy a földek termőképessége még mindig alatta van a téveszesítést megelőző időkben tapasztaltnak. A nagyüzemi gazdálkodásban a szerves trágyázás nélkül használt műtrágyázás, vegyszerezés „kisoványította a földet”, idő kell, amíg helyreáll a termőképessége.

A termeléshez szükséges idő- és munkaráfordítást növeli az a tény, hogy a családi birtokállomány elaprózódott, a kis parcellák a határ különböző pontjain szétszórtnak találhatók.

Úgy a kapásnövényekben mint a gabonafélékben, a szántóhatáron jelentős károkat okoznak a termelőknek a vadállatok. (Ez egyébként általános jelenség a Székelyföldön. Folyó év júniusában a zetelaki polgármesteri hivatal szervezésében önkormányzati tapasztalatcserére került sor, ahol kilenc havasalji község képviselői vettek részt és intézkedéseket sürgettek a vadkárok ellen az illetékes fórumokhoz eljuttatott tiltakozásokban.)

A családi gazdaságok másik fontos jövedelemforrása az állattenyésztés. A falu legelőterülete 874 ha, a kiterjedt kaszálókon és a felhagyott szántóföldeken jelentős takarmánytermesztés folyik. Az állatállomány a tanácsnál található adatok szerint: szarvasmarha 276 (ez a létszám az utóbbi hónapban jelentősen emelkedett); ló 50; juh 1680; kecske 129; disznó 286.

A tenyésztett háziállatok közül a legnagyobb becsülete kétségtelenül a tejelő szarvasmarhának van. A tehén mellett szívesen tartják a bivalyt is. A

tej a legfontosabb pénzforrás, azokban a családokban, ahol nincs állami alkalmazott. A 70-80 éves emberek is tartanak a tejelő állatokat, a 3-4 liter tejet is naponta leadják a tejszarnokba, jelenleg literenként 100 lejt fizet az állam. Vannak gazdaságok, ahonnan naponta 30-35 litert adnak le, ezek havi jövedelme meghaladja a 100.000 lejt a nyári idényben. A tejtermelésben a téli és a nyári hozamok között a külterjes állattartás következményeként, nagy az ingadozás. A tejszarnok napi bevétele nyáron eléri a 600 litert, télen lecsökken napi 150 literre is.

Rokon vagy szomszéd családoknál előfordul, hogy a tejelési időszak szüneteiben kölcsönösen segítik egymást. A tejelő állatot nem tartó családok csekély mennyiséget vásárolnak fel.

A tejhaszon mellett néhány gazdaságban a szarvasmarhát igára is fogják.

A juhállomány kb. fele 6-7 juhtartó család tulajdonában összpontosul, ezek a családi gazdaságok piacra viszik a tejterméket vagy az államnak adják át. Az állami felvásárlási árak alacsonyabbak a szabadpiaci áraknál (pl. 1 kg. sajtnál 400 lej az árkülönbözet), ezért aki teheti a brassói vagy a székelyudvarhelyi piacra szállítja termékeit. A gyapjút, állatbőröket helyben lehet átadni az állami felvásárlónak.

A kevesebb (5-10) juhot tartó családoknál a saját szükséglet fedezése a szempont.

Néhány lótartó gazdaságban, amellet hogy a szükséges gazdasági munkákat elvégzik, a lovat rendszeresen fuvarozásra is használják. 5-6 családban, ahol kevés a földbirtok, a jövedelem jelentős része a lovakkal végzett fuvarozásokból, pénzért végzett gazdasági munkákból származik. Az igásló ára évek óta csaknem duplája a szarvasmarháénak.

Az apróállatok száma (disznó, baromfi) a családi gazdaságokban szorosan összefügg a takarmányozásra fordítható gabonamennyiséggel.

A tervgazdálkodás idején jövedelmező volt pl. a disznót kenyérrel vagy a boltban vásárolt liszttel tartani, de ma csak a saját gazdaságban termelt takarmányra lehet alapozni. Újra érvényesként emlegetik a régi öregektől hallott szállóigét, miszerint „egy eke után hét tyúk elég”! A faluban nyolc család van, amelyek 2-4 anyakocát tartanak és a malacokat rendszeresen piacra viszik, Lövétere, Udvarhelyre, régebben Barótra is vitték, de az utóbbi időben a két előbbi piac drágább.

PÉNZJÖVEDELMEK A CSALÁDI GAZDASÁGOKBAN

Az alábbiakban a település családjainak vizsgálatát a pénzjövedelemforrások figyelembevételével folytatjuk. Nézzük, hogyan kombinálódnak a családokon belül a már említett társadalmi kategóriák. E kategóriák azért irányjelzők a pénzjövedelmek becslésénél, mert mindenkihez aránylag kis

hibaszázalékkal hozzárendelhető a családba befolyó pénzjövedelmek mennyisége is, a magántermelők és az alkalmi munkákból élők kivételével.

Először nézzük a „tisztá” típusokat:

1) Téesz nyugdíjas családok: a legnagyobb létszámú családtípus, a 184 családi kisgazdaság 39,6%-a, 75 család tartozik ide. Természetesen ide soroltuk az egyedülálló, külön háztartással rendelkező félcsaládokat is.

2) Állami alkalmazottak: 9,7 %, azaz 18 olyan család van a faluban, ahol mindkét felnőtt családtag állami alkalmazott.

3) Állami nyugdíjasok: 6,5%, 12 család, ezek között vannak, akik nyugdíjazásuk után költöztek haza városról a faluba.

A fennmaradó 81 családban a következő vegyes kombinációk fordulnak elő:

- 4) Téesz nyugdíjas - állami nyugdíjas
- 5) Téesz nyugdíjas - állami alkalmazott
- 6) Állami alkalmazott - háztartásbeli
- 7) Állami nyugdíjas - háztartásbeli
- 8) Magántermelő - háztartásbeli
- 9) Magántermelő - állami alkalmazott
- 10) Alkalmi munkákból élő - háztartásbeli

A vegyes családtípusokból csak a 10. típus haladja meg az összes családok 6%-át, a többi ez alatt az érték alatt marad.

A fenti társadalmi kategóriákhoz rendelhető pénzjövedelmek mennyiségéről elmondható, hogy a legnagyobb jövedelmet az állami alkalmazottak, az összes családok alig 10 %-a kapja, ha az országos minimális átlagfizetést vesszük is alapul (45-50.000 lej). A túlnyomó többség kisjövedelmű, különösen a Téesz nyugdíjasok, akik pénzjövedelme nagyságrendekkel elmarad az állami nyugdíjasokétól. Például egy nyugdíjas betanított munkás havi 20-25.000 lejes nyugdíja mellett a legmagasabb Téesz nyugdíj 4-5.000 lej közötti, de legtöbbször csak 2-3.000 lej közötti összeget kapnak.

A magántermelők és az alkalmi munkákból élők pénzjövedelmeiről külön esetelemzések után alkothatunk képet. Eddigi tapasztalataink alapján csak annyit állapíthatunk meg, hogy e két kategórián belül külön-külön is igen nagyok a különbségek, amelyek a különböző földbirtoknagyság, állatlétszám, családi munkaerő- és munkamegosztás viszonyrendszeréből stb. függvénye lehet. A legnagyobb pénzjövedelmeket a piacra termelő állattartó családi gazdaságok valósítják meg.

CSALÁDSZERKEZETEK A FALUBAN

A családi munkamegosztást és háztartásszervezést meghatározó egyik legfontosabb tényező az egyes családok személyi összetétele. A helyi családstrukturák vizsgálatának eredményei bizonyítják a bevezetőben már említett társadalmi, munkaerő-szerkezeti állapotokat. A falu népességét a

következő személyi összetételű családtípusok alkotják: (Az alapsokaság tipizálásánál a családtagok létszámát és a generációs összetételt vettük figyelembe.)

1) Egy-generációs, kéttagú család: szám szerint 41 van (22 %) a faluban. Túlnyomó többségük idős, gyermektelen vagy véglegesen városra költözött gyermekű család.

2) Félcsaládot azokban a háztartásokban találunk, ahol egyetlen személy lakik állandó jelleggel a faluban. Számuk igen magas: 50 (27 %), legtöbbször idős, özvegy. A kutatás jelenlegi szakaszában még felderítetlen, hogy hányan vannak közülük a faluban, más háztartásban élő gyermeke.

3) Kétgenerációs kéttagú család: 17 (9%), özvegy, idős szülő és egy gyermeke él ezekben a háztartásokban. A második generáció többsége családot még nem alapított férfi.

4) Kétgenerációs többtagú család: 69 (37,5%), közülük 20 családban egy gyermek van, 49-ben kettő vagy annál több.

5) Háromgenerációs család: 7 (3%), ahol egy udvaron élnek szülők, nagyszülők, gyermekek. Előfordulnak olyan esetek is, amikor a család három generációja a faluban él, de külön családi házakban. Ezekben a családokban a családi munkaszervezés, a lehetséges együttműködések változatosak, az ilyen esetek külön helyzetvizsgálatok tárgyai lehetnek.

A családtípusok fenti megoszlásából a családi munkaszervezés és a munkaerő családi gazdasági termelésben való integrációját illetően levonható következtetésünk, hogy a családok jelentős hányada (az 1. és 2. családtípus, összesen 49 %) kis teljesítményű mezőgazdasági termelést folytató gazdaságot képes fenntartani. Különösen azokban az esetekben, amikor a munkaerő még a családi gazdaságon kívül is lekötött.

ALKALMI MUNKÁKBÓL ÉLŐK

A társadalmi, demográfiai helyzetkép vázolásánál említettük, hogy a faluban 57 személy alkalmi munkából él. Nagyrésztük a helybeli cigány lakosság (12 család), közülük egy családban sincs rendszeres havi pénzjövedelem. E kallódó egzisztenciák közül viszonylagos anyagi biztonság azon két-három család mögött van, akik pásztorkodást vállalnak a falu vagy a környező falvak csordáinál, vagy elszegődnek a juhos gazdák mellé egy-egy legeltetési idényre.

Más családoknál, ahol legalább egy lovat tudnak tartani hetente két nap az erdőbe mennek a férfiak, az itt gyűjtött száraz fát elszállítják a Nagyhomoród menti falvakig, vagy a helybeli családoknak adják el. A seprűkötés szintén gyakori foglalkozás a cigánycsaládok körében és fontos jövedelemforrás. Kétféle seprűt kötnek az ingyen szerezhető nyersanyagból: kávas és nyeles nyírfavessző seprűt, ezt is elszállítják távolabbi falvakba, Pálosra, Darócra, ahol gabonáért adják el.

Napszámba, földműves munkára, csak a legutolsó esetben szegődnek el: „Télbe s ősszel jövőgetnek s igériköznek tavaszra munkára, mikor tudják, hogy nincs szükség rejok. De mikor kéne jelenközzenek akkor egy se jelenközük, akkor mindegyiknek másfelé halaszthatatlan dolga van”. (56 éves férfi)

Az asszonyok és gyerekek nyáron vadgyümölcs gyűjtésből (szamóca, málna, gomba, szeder) is pénzhez jutnak.

Az utóbbi két évben nem elhanyagolható a cigány lakosságnak az alkalmanként az ausztriai testvértelepülésről érkező segélycsomagokból származó jövedelme. A segélycsomagok érkezésénél „kicsitól-nagyig ott ülnek a kapunál, mert a csomagot nekik hozták (!), úgyhogy muszáj előre egy kevés csomagot adni nekik” (53 éves férfi). A kiosztott csomagokból kapott ruhaneműt, cipőt aztán eladják az udvarhelyi és a baróti piacokon.

A cigánycsaládok mellett a helyi szegénységhez sorolják az adatközlők a kevés Téesz nyugdíjból élő idős, egyedülálló személyeket, akiknek nincs közeli hozzátartozójuk, akik segíthetnének vagy gyermekeik is nehéz helyzetben élő, többgyermekes családok és szüleiket nem tudják támogatni.

Részben az alkalmi munkákból élőkhez sorolhatjuk azokat a családokat, ahol kevés földbirtokkal, állatállománnyal rendelkeznek, ezek alkalmi munkákkal pótolják gazdaságuk szerény jövedelmeit.

Magyarországi vendégmunkán 6-8 személy tartózkodik a faluból, ezek között szakmunkás (kőműves) is van, többségük azonban szakképzetlen. Időszakosan, főleg télen jönnek haza. Jövedelmüket a családfenntartásra fordítják.

GAZDASÁGI MENTALITÁSOK

a) Vállalkozók

Említettük, hogy a családi gazdaságok termelését általában - a felsorolt kivételektől eltekintve - nem a piaca termelés, hanem a fogyasztási szükséglet és a tartalékolás motiválja. Ez a mostani helyzet, azt azonban kevés kockázattal a szórványos jelekből már most megjósolhatjuk, hogy lesznek gazdaságok, amelyek elindulnak a felhalmozás útján, előbb-utóbb bővített újtermeléshez fognak és számottevő külső munkaerőt is képesek lesznek foglalkoztatni. E jósláshoz alapot elsősorban az ad számunkra, hogy Karácsonfalván jó néhány családnál a vállalkozó-kockázatvállaló szellem olyan megnyilvánulásaival találkozhattunk, amelyek összehasonlítva pl. az Oklándon tapasztalt konzervatív mentalitással, a fent említett állapot felé mutatnak.

Nézzük a konkrét tényeket.

Karácsonfalván 15 magántulajdonban levő traktor van. Ez a szám egy 452 lelkes Homoród vidéki falu 184 családi gazdaságában manapság igen magas. Talán csak a kollektivizálástól megkímélt Szentegyháza haladja túl a környékbeli falvak közül. A traktorokat mind a 89-es változás után vásárolták a faluban. Ismerve a szomszéd településeken a helyzetet, nyo-

mozni kezdtek kik is a mai traktortulajdonosok, induláskor milyen anyagi háttérrel rendelkeztek. Kiderült, hogy nem voltak tehetősebbek mint sok más szomszéd falusi sorstársuk. A legtöbb családnak maximális anyagi megterhelést jelentett a traktorvásárlás. Volt aki kölcsönkért, hitelt vett fel a banktól, mások lovat vagy más állatokat adtak el, „letett készpénzből alig ketten-hárman vásároltak” (56 éves férfi). Néhányan állami alkalmazottak voltak, de emellett a családi gazdaságot a feleség vagy a szülők segítségével felfejlesztették már a Téesz ideje alatt, növendékállatokat adtak szerződéses alapon az államnak, disznót neveltek eladásra.

A traktorvásárlásban a döntő mozzanat a gondolkodásmód volt. Találóaan fogalmazta meg ezt a helyzetet az egyik adatközlő: „Ha Oklándon is úgy gondolkodtak volna akkor mint Karácsonfalván, ott legkevesebb harminc traktor kellene ma legyen, de egy sincs, pedig pénzük volt”.

Fontos jövedelemforrást jelentő mellékfoglalkozás, amely szintén szervezőkészséget és vállalkozó hajlamot is igényel, az erdőmunka. Rendszeresen 5-6 család, de alkalmanként mások is eladásra szánt tűzifa-kitermeléssel foglalkoznak. A falunak kiterjedt erdői vannak, a tűzifának állandó piaca van különösen az erdővel alig rendelkező Nagyhomoród menti falvakban. Akik „fát készítenek az erdőn kocsiszámra”, hivatalosan (bárcával) pénzzé teszik. Vannak szállítóeszközzel, motorfűrészsel rendelkező fakitermelők, ezek gyakran 1-2 napszámot is fogadnak, vagy elhívják kölcsönmunkát törleszteni valamelyik szomszédjukat, rokonukat és rövid idő alatt eladásra kész árut állítanak elő.

A mozgékony, nyitott gondolkodás, nyereségvágy legpregnásabb példájával a vizsgálódásunk ideje alatt kibontakozott következő jelenségben találkoztunk. Néhány gazda kideríthetetlen csatornákon megtudta, hogy a Kolozs megyei Bánffyahunyadon jóval olcsóbb a szarvasmarha mint a Székelyföldön. Összetársultak, teherautót béreltek és két vagy három (ezt nem lehet tudni) szállítmány fejős marhát és növendéket hoztak a faluba. Azt szintén nem lehet megtudni, hogy valójában mennyibe került egy állat a csaknem 600 km út költségeit is rászámolva, de tény, hogy nem csak egyszer fordultak meg ezek a gazdák a bánffyahunyadi vásáron.

Feltehetően ezekből a kisbefektetéseket, kockázatokat vállaló, megfelelő munkaerővel rendelkező családokból körvonalazódik az elkövetkező esztendő helyi gazdasági elitje.

b) Tartalékolók

Az eszköz- és pénzhasználatban eltérő gazdasági mentalitástípusok tükröződnek. A traktoroknál maradva, vannak tulajdonosok, akik csak saját gazdaságukban dolgoznak, esetleg kölcsönmunkásként ritkán a legközelebbi rokonnak, szomszédnak. Ezek a gazdák úgy kalkulálnak, hogy az üzemanyag, pótalkatrészek annyira drágák, hogy nem érdemes másoknak dolgozni. A traktort olyan eszköznek tekintik, amely a saját gazdaságot kiszolgálja, „eltart amíg élek” mondják. Ez a jövőbe tekintő tartalékoló mentalitás

tükröződik a fogyasztásban is, olyan családok, amelyek elegendő kenyérgabonát termeltek, inkább tartalékolják a búzát és kenyeret vásárolnak a szövetkezeti boltban, hogy a búza maradjon akkorra, „majd ha nem lesz kenyér”. Hasonló fogyasztási szokás figyelhető meg a száraz térsztafélék fogyasztásánál is: „nemcsak a szegényebbek vásárolják meg, akiknek nincs esetleg miből előállítani, hanem a gazdagabbak közül is néhányan, akiknek van lisztjük, tojásuk”.

c) Fogyasztók

A fenti mentalitás ellentéte a fogyasztói mentalitás, amikor a traktort mint munkaeszközt bármilyen igénylésre felhasználja a tulajdonos (szántás, vetés, szállítások) pénzért dolgozik vele. Ez a beállítódás olyan tulajdonosoknál tapasztalható, ahol kevés a családi gazdaságban a földbirtok, a gép nem használható ki a gazdaságban, pénzjövedelem más forrásokból kevés származik. E fogyasztói mentalitást képviselik a falu azon lumpen vagy félproletár elemei is, akik a napszámból származó jövedelmüket a szövetkezeti kocsmában fogyasztják el. Egy részük még 1989 előtt kikopott az állami munkahelyekről (hiányzások miatt), mások azután. Ez a réteg a várhatóan fellendülő gazdaságok munkaerő-szükségletét fogja olcsón fedezni.

FIATALOK A FALUBAN

A községi nyolc osztályos iskolából évente kikerülő néhány fiatal (átlagban 6-7 helybeli végzős van) a falusi élet nem ösztönzi helybenmaradásra. Többségük továbbra is az ipar, a szolgáltatások felé tájékozódna, a földművelő-állattenyésztő családi gazdaságokba kevesen integrálódnak. Ma is az elmúlt évtizedekben érvényes életpálya modellt követnék, a mezőgazdaságon kívüli kereső foglalkozásokat kedvelnék. E beállítódásban természetesen a családi indítatósoknak is szerepük van. Egy csoport karácsonyfalvi fiatal (5-6 fiú) pl. Székelyudvarhelyen gépkocsivezetői tanfolyamot végez.

Az egyre dráguló városi létfeltételek, a munkanélküliség azonban megnehezítik vagy elzárják a falusi életformából kilépni óhajtok előtt az utat. Vannak már példák olyan helyzetekre, amikor a fiatalok munkanélküliségként már fel kellett adniuk városban az ifjúsági szálláson levő egyszobás lakásukat és visszaköltöztek a faluba. Megélhetésüket a családi gazdaságban végzett munka és a külföldi vendégmunka biztosítja.

ÖSSZEFOGLALÁS

A falu gazdasági termelésének a regionális termékpiacba való integrációja a kis hetipiacokon (Lövete, Udvarhely), a távolabbi városok piacain (Brassó) és az állami felvásárló nyújtotta piacokon történik. Ez utóbbiakon az átvételi feltételeket, a kötött árakat az állam szabja meg, ezek mindig alacsonyabbak a szabadpiaci áraknál. Ezért az egyéni kisüzemekben előállított jelentősebb mennyiségű tejterméket pl. a szabadpiacon értékesítik. Előfordul, hogy a nagyobb juhtenyésztő családok, ahonnan hetente piacra

viszik a tejtermékeket, azoktól a családoktól is felvásárolják és az állami átvevőnél előnyösebb áron fizetik a terméket, amelyeket a fogyasztási szükségletükön felül termelnek, de nem olyan mennyiségben, hogy érdemes lenne nekik is a piacra szállítani.

A kedvezőtlen forgalmi helyzet, a „közösségi” és „magán” infrastruktúra fejletlensége mellett a dolgozatban fentebb felsorolt néhány biztató jelenség arra utal, hogy az elkövetkező években jó néhány család piacorientált, vállalkozásjellegű kisgazdasága fellendül. A többség azonban vegyes termékszerkezetű kisgazdaságaival a gazdasági önreprodukciókon alig lesz képes túllépni, a termelés jellege továbbra is az önellátásra szorítkozik.

Az egyes családi gazdaságok között ma megfigyelhető, többnyire laza kapcsolódások várhatóan fennmaradnak, ezeket nem a közös termelési rendszer, hanem a családi kisüzemek időnkénti szükségletei motiválják.

Demográfiai adatok

A lakosság lélekszáma: 452

Korcsoportok szerinti megoszlás:

Év	0-18		18-30		30-50		50 fölött
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	
Személy	77	39	32	60	43	92	109
%	17		15,7		22,7		44,4

Társadalmi kategóriák

Téves nyugdíjas	128	28,3
Állami nyugdíjas	35	7,7
Volt téves tag (nyugdíjkorhatár alatt)	28	6,1
Állami alkalmazottak	62	13,7
Háztartásbeli	29	6,4
Alkalmi munkákból élők	57	12,6
Munkanélküli segílyt kap	4	0,8
Gyerekek, eltartottak	109	24,1

Családi gazdaságok száma: 184

Családi házak száma: 237

OKLÁND

Oklánd a két szomszédos Kishomoród menti faluval (Karácsonfalva és Homoródújfalú) együtt alkot községet. A három falu közül Oklánd közepes nagyságú település, a vidék közigazgatás-történetében kiemelkedő szerepe volt az elmúlt évszázadban. 1869-1950 között járásbírósi székhely, a Kis- és Nagyhomoród menti települések és néhány erdővidéki falu tartozott ide, összesen 37 település.

A falu adminisztratív funkciója a helyi néptanácsok megalakulásával szűnt meg, a hivatalnokréteg és az öt kiszolgáló réteg fokozatosan kivonult a helyi társadalomból. A falu egykori közigazgatási szerepére ma csak a régi középületek emlékeztetnek.

A falu belterületén található minden közösségi intézmény, közhivatal: az említett három település polgármesteri hivatala, rendőrség, VIII osztályos iskola, posta, orvosi rendelő, gyógyszertár, kultúrház, állatorvosi kör, mezőgazdasági gépállomás, tejbegyűjtő központ, szövetkezeti kereskedelmi egységek (élelmiszerüzlet, ipari cikkeket forgalmazó bolt, kocsmá, cukrászda).

E közhivatalok és szolgáltató egységek mellett a faluban működik egy szellemi fogyatékosokat nevelő „kisegítő iskola”.

A közlekedési lehetőségek viszonylag kedvezőek: Brassó, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Kőhalom felé autóbuszok haladnak át a falun, Csíkszeredába, Szentegyházára helyből indulnak. A legközelebbi vasútállomás Homoródon vagy Székelyudvarhelyen érhető el. A távolabbi vidékkel való kapcsolattartás szempontjából különösen a homoródi állomásnak volt szerepe. (pl. malacot vittek az óromániai piacokra.) A közszállítási vállalat járművei mellett különjárat szállítja az erdővidéki szénbányákhoz ingázó munkásokat.

A faluhatár háromnegyed része dombos, kötött talajú terület, kiterjed legelőkkal és lombhullató erdőkkel. Művelhetőség szempontjából a folyóvíz melletti terület „a rét” a legfontosabb termőterület.

DEMOGRÁFIAI HELYZETKÉP, TÁRSADALMI KATEGÓRIÁK

Oklánd összlakossága 440 fő, ez a lélekszám 189 családi háztartásban él. A falu lakossága elöregedett, 47%-a ötven év fölötti személy. Feltűnően kevés a 18-30 év közötti fiatal (3%), de a középkorúak (30-50 évesek) is csak a lakosság 21%-át jelentik. (v.ö. a dolgozat végén a táblázattal)

A 189 családi háztartásból 65 „egyszemélyes”(!), többségük idős, özvegy asszony vagy férfi, de akad jó néhány agglégény is.

Az elöregedés, a biológiailag termékeny réteg hiánya az elvándorlás következménye (például az 1962-ben nyolcadik osztályt végzett 42 fiatalból ma három él a faluban). A települést elhagyók többsége a székelyföldi kisvárosokban, néhányan pedig Brassóban telepedtek meg. Akik az ingázással járó kétlaki életformát választották a hatvanas években, ma állami

nyugdíjasok. Többségük a bányákban dolgozott, ahonnan - más ágazatokban dolgozókhöz képest - kordedvezménnyel jöhettek nyugdíjba.

Az összlakosság 34,1%-a nyugdíjas, 26,6%-a tsz. nyugdíjat, 7,5%-a állami nyugdíjat kap.

Viszonylag magas (a szomszédos falvakhoz képest) az állami alkalmazottak létszáma, ezek a faluban lévő intézményeknél dolgoznak. Tizenöt családban van mindkét felnőtt családtagnak állami munkahelye. A kisegítő iskolának 55 alkalmazottja van, többségük Oklándon lakik, de ingáznak ide Udvarhelyről (5 személy), Homoródszentmártonról, Homoródalmásról is.

Tizenöt családi háztartásban élnek magántermelők, akik téesz tagok voltak és még nem érték el a nyugdíjkorhatárt.

A helyi szolgáltató és közintézményeken kívül nincs a faluban semmilyen gazdasági termelőegység, amely munkaerőt foglalkoztatna.

A HÁZTARTÁSOK JÖVEDELEMFORRÁSAI

Az oklándi háztartásokat fenntartó anyagi bevételi források: a bérbe adott munkaerőért kapott pénzjövödelmek, a megtermelt mezőgazdasági termékek és a nyugdíj formájában érkező járadékok.

Az állami alkalmazásban lévők pénzjövödelmei között ágazatonkénti különbségek vannak. Hasonlóképpen az állami és téesz nyugdíj között is, a téesz nyugdíj sok esetben csak töredéke az állami nyugdíjnak.

A faluban 246 személynek (165 háztartás) van rendszeres havi pénzjövödelme, javadalmazás vagy nyugdíj formájában. Érdeemes röviden megvizsgálni, hogy kb. milyen mennyiségű pénzjövödelemről van szó. Legalább három jövödelemkategóriát kell elkülönítenünk a településen a jelenlegi bérezési- és nyugdíjrendszert figyelembe véve:

I. állami javadalmazás kb.15.000 - 35.000 lej

II. állami nyugdíj8.000 - 18.000 lej

III. téesz nyugdíj800 - 4.500 lej

Látható, hogy nagyságrendekben mérhető jövödelemkülönbségekről van szó. Az említett 165 háztartás csaknem felének (70 háztartás) pénzjövödelmét a téesz nyugdíj jelenti. Ehhez természetesen hozzáadódik a családi gazdaságban megtermelt és pénzzé tett áru, ez a jövödelem azonban a másik két kategóriánál is létezik. A három jövödelemkategória nyilván keveredik a családokon belül,„tiszta” típusok még a fent említett téesz nyugdíjas családok mellett a 15 állami alkalmazott, 10 állami nyugdíjas család, a többi vegyes (állami alkalmazott - háztartásbeli, állami nyugdíjas - téesz nyugdíjas, állami nyugdíjas - háztartásbeli).

Oklándon 2 családi háztartásban nincs nyomon követhető pénzjövödelem. E családokban 70 személy él. A szóban forgó családok jövödelmei között jelentős eltérések vannak, u.i. ide soroltuk a 15 magántermelő családot, négy vendégmunkás, nyolc alkalmi és magyarországi vendégmunkásból élő cigánycsaládot.

A magántermelők földjeik és állataik jövedelmeiből élnek. Vannak köztük nagyállattartó családok, juhászcsaládok. Néhány alkalmi vendégmunkás is kikerül körükből, az évnél azokban az időszakokban, amikor a mezőgazdasági munka szünetel vagy nélkülözni lehet a családi munkamegosztásban a férfi munkaerejét.

További négy család egy kevés kertművelés mellett egészében a vendégmunkára alapozza a háztartás fenntartását.

Nyolc háztartásban (cigánycsaládok) alkalmi munkából (seprűkötés, lábtörlőfonás, fuvarozás, „lopogatás”) és vendégmunkából élnek. Vannak köztük olyan családfők is, akik kiléptek az állami munkahelyről, ami jelzi, hogy a családi gazdálkodás vizsgálatában a mentális tényezők sem hanyagolhatók el.

Bármilyen pénzjövödelmük van, a családok túlnyomó többsége valamilyen mértékben mezőgazdasági termeléssel is foglalkozik. (Néhány értelmiségi vagy hivatalnok család kivétel, de közülük is 9 család földet igényelt volna a polgármesteri hivataltól.)

A gazdaságok többségében gazdasági kényszer a mezőgazdasági termelés. E kényszert a háztartásszervezésben szerepet kapó olyan tényezők figyelembevételével bizonyíthatjuk, mint a kereskedelmi hálózat és az áruellátás mai állapota, vagy a pénz vásárlóereje.

A falu kereskedelmi egységei: a szövetkezeti tulajdonban lévő élelmiszerüzlet, cukrászda, az ipari cikket forgalmazó üzlet és a kocsmá. Két kiskereskedő család butikot nyitott, ezek forgalma azonban lakossági fogyasztás szempontjából jelentéktelen.

A szövetkezeti egységek áru kínálata enyhén szólva szegényes, az ellátás a szövetkezet bürokratikus felépítése és a szállítási költségek következtében egyre rosszabb, az áru viszont egyre drágább.

A pénz vásárlóerejének jelzésére íme néhány közszükségleti cikk helyi árfolyama: 1 szekér fa 6.000 lej, 1 liter tej 40 lej, 1 tojás 30 lej, 1 kg disznóhús élősúlyban 400 lej, 1 kg kenyér 110 lej. A cukor és az olaj ártámogatott termékek, de hónapszámra nincs az üzletben, továbbra is fejadagra osztják.

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS

Előzmények

Az oklándi határon a termelőszövetkezetek megalakulása (1961) előtt a szántóföldi növénytermesztés jelentős volt. A háromfordulós határhasználat fennmaradt ugyan a század derekáig, de a harmincas években bevezetett zöldugár a gazdák emlékezete szerint jól bevált termelési rendszert jelentett: a harmadik határban - melyet az azelőtti rendszerben legeltetésre használtak - takarmánynövényeket termesztettek, majd ősszel bevetették búzával. Az ily módon „pihentetett” termőföld megtisztult a gyomtól és szép gabona lett rajta”. (80 éves gazdálkodó)

A gabonafélék közül leginkább búzát termeltek, piacra is jutott belőle. Ezenkívül árpat, kukoricát, burgonyát, tököt, zabot, rozsot termeltek a családi gazdaságok.

A zöldségféléket a beltelken lévő kertekben termesztették, néhányan piacra is termeltek.

A növénytermesztés mellett a nagyállattartás volt a családok fő jövedelemforrása. A tejelő állatokból a környékbeli falvak közül itt tartották a legtöbb bivalyt. A legelőgazdálkodást, apaállattartást a közbirtokosság szervezte.

A családi gazdaságokban a növénytermesztés és állattenyésztés jövedelmeinek aránya estenként változott.

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS MAI HELYZETE

A termelőszövetkezeti gazdálkodás ideje alatt a szántóföldek termőképessége leromlott. A határ nagy része évtizedek óta nélkülözte az istállótrágyát. A vegyszerezett, műtrágyázott szántók feljavítása ma igen nagy terhet jelent a most induló egyéni gazdaságoknak.

A lakosság tulajdonába lévő állatállomány a következő: 308 szarvasmarha, 31 igásló, 1860 juh, 26 kecske, 316 disznó (1992).

A kevés ígás állat szükségessé teszi a földek gépi művelését. Magánkézen nincs traktor a faluban, a gépállomástól bérelt gépek munkadíja magas. A gépi művelés költségeit növeli a sok elaprózódott parcella. Az 1992-es évben a tanácsi alkalmazottak becslése szerint a szántóhatárnak kb. 80%-a műveletlen maradt. A megművelt területeken a termést állandóan a vadkárók fenyegetik.

Az eredményes gazdasági munkát azonban a fenti kedvezőtlen feltételek mellett súlyosan gátolják a falu társadalmában gyökerező negatív beállítódások is. Az alábbiakban egy rövid kitérőt teszünk ezek ismertetésére.

TÁRSADALMI ÉLET

A falu társadalmi életét az általános regresszió jellemzi. A romló közállapotoktól az összekuszálódott emberi kapcsolatokig sokféle panaszt rögzíthet az érdeklődő.

A falut elhanyagolt utak, lerobbant utcakép jellemzi. („Sehol egy fát nem ültetnek, a mellékutcákban a patakmeder partjait befonták ezelőtt fűzfavesszővel, azt lemeszelték, hogy szép legyen. Most a kultúrház is dől össze, a tornateremből ellopták a felszerelést. Ami megvolt arra sem tudunk vigyázni!”)

Az iskolában nincsenek szaktanárok, „valamikor itt minden tanerő képzett volt”, a kulturális életben hosszú hónapokig nem történik semmi. „Itt színjátszó csoport, táncsoport s dalárda működött s mindegyik versenyekre járt!” (A viszonyítási alap, amihez képest most ilyen áldatlan állapotok uralkodnak, a hatvanas évek.)

A lelkeszt, aki több beszélő szerint az elmúlt évekbe összefogta az ifjúságot, megrágalmazták, ezért elment a faluból.

Nincs RMDSZ szervezet.

A helyi tanács választása „kommunista módon”, megfelelő előkészítés és nyilvánosság nélkül történt, nincs tekintélye, képtelen a falut összetartani.

E jelenségek mögötti mentalitást egy helybeli értelmiségi az egykori járásbírószékhely örökségéként értelmezi: „Ez a kispolgári mentalitás onnan adódik, hogy Oklánd sokáig járásközpont volt, megismerkedtek a falusiak az értelmiségiekkel, mert nagyon sok hivatalnok volt itt, s ez érződik az idősebb korúakon, sőt még a középkorúakon is, hogy inkább minden jót maguknak megszerezni, de akinek nincs az maradjon, annak nem jár. Megvan ez a rossz dolog bennük. Az idős generáció inkább olyan magának való. S vannak, akik a szüleiktől hallva, belenevelődtek ebbe a felfogásba.

Ha összehasonlítjuk az oklándi lakosságot az újfalvival, hát ég és föld. Ott mindent ügyesen meg lehet szervezni, szinte egységesen, nagyon összetartóak. Itt mindenki széthúz. Például egyesek, akik benne voltak a földosztó bizottságba nagyobb földet kaptak, mint amennyi nekik volt. S utólag kiderült, hogy talán megkerült a térkép. Ebből aztán vita elég van.” A fentiekhez hasonlóan véleményt nem csak értelmiségiektől hallottunk, egy intézmény gazdasági vezetője is hasonlóképpen fogalmazott: „Önző, maguknak való népek, nem vendég szeretők. Itt járásbírószék volt s ez annak a nyoma.”

A falu felemelését, a ma uralkodó állapotok megváltoztatását a tanult emberektől várja a falu, akik tekintélyükkel képesek lennének az érvényesülő, gyakran egymásnak ellentmondó egyéni érdekek egyeztetésére. Ez az értelmiségi modell és az elvárás, úgy tűnik, nem találkozik még egy ideig. Az emberek egyelőre képtelenek érdekeik egyeztetésére.

Jól jellemzik ezt az állapotot a földek tagosítása körüli viták, amelyek a kooperációs készségek alacsony szintjét jelzik.

Íme két, egymásnak ellentmondó vélemény: „Itt a tagosítás csinált egy nehézségöt. Mert lassan a földjeit mindenki megkereste volna, mert a kaszálóját mindenki jól megkapta a nyáron. S úgy megkerülnének a földek is. Mert itt olyan gyenge a határ, hogy nincs egy kétvékás föld egybe, amelyik legalább háromféle minőségű ne volna. Egyik felibe zabot lehet tenni, a másikba pityókat ... Ha tagosítunk, a jót nem biztos, hogy megkapom s akkor miért kockáztassak? Mindenki keresse meg a magáét s akkor békesség lesz!” (80 éves gazdálkodó)

„Olyan bizonytalanságba vagyunk most is! Láthatta, hogy néz ki a határunk. Hiába szántok, jön a másik s azt mondja, hogy az övé. Nem lehet eligazodni! Még most is azt mondom, tagosítani kellett volna. Akinek kell az övét vegye ki s menjen tovább. Annyi apró darab föld van, traktorral kellene legalább az őszi mélyszántást megcsinálni.” (67 éves nyugdíjas gazdálkodó)

A tagosítás hívei az őszy folyamán egy újabb bizottságot alakítottak. Házról-házra járva összeírták azokat a gazdákat, akik a földjeiket egybeméretnék. A jelentkezőknek fele azonban „nem ment arrafelé amikor tettere került a dolog”.

A tagosítás és a közös földművelés egymás szinonimáiként él az emberek fejében. Tény, hogy a közös gazdálkodás már a téesz felszámolása után is kudarcot vallott. 1991 őszyen „társast” alakítottak, gabonát vetettek közösen, a vetőmagot s a talajművelés díját összeadták. A falu nagy része beállott a társulásba, de legtöbbsen csak a vetőmagot kapták vissza, a gépek munkadíja (családonként kétezer lej fölötti összeg) odaveszett. A gyenge termésért a megkésett és hanyag munkát okolják a gazdák. („Irtóztatós mocsok munkát végeztek.”)

A földtörvény szerinti földosztás megállott valahol félúton. A jobb minőségű földeket kimérte a bizottság. Sokan részrehajlással, igazságtalanságokkal vádolják: „Egyesek olyan földeköt követöltek ki, hogy ha ezelőtt ennyi lett volna, akkor se pakulárnak nem mentek volna, se ide se oda, hanem a föld mellé állottak volna s ott dolgoztak volna. Többsen igényöltek s olyan is van, hogy akinek volt annak nem jut”. (64 éves nyugdíjas asszony)

A bizottság a gyengébb határrészek kiméréséig nem jutott el, következésképpen ezek a földek ma is műveletlenek, burján, kórót teremnek.

Van 9 család, állami alkalmazottak, akik évtizedek óta élnek a faluba. „A földtörvény értelmében a földterületekből kértek magán használatra, de a helyi bizottság nem adott. Azt mondták, nincs! S ott a fél határ kiméretlen, a nyulak rúgják, kóró s burján termett rajta.” (60 éves értelmiségi)

Adatgyűjtésünk idején (1992. november-december) érkezett egy kormányrendelet a helyi tanácsokhoz, amelynek értelmében 60 nap alatt ki kell mérni a földeket.

HÁZTARTÁS ÉS LÉTFENNTARTÁS

A háztartási munkaszervezést és a családi mezőgazdasági termelést hátrányosan érintik a helyi társadalom családszerkezeti adottságai is. Az említett nagyszámú egyszemélyes háztartás mellett a háztartás belső munkarendjének legkedvezőbb háromgenerációs családtípusból összesen öt van a faluban.

A mezőgazdasági termelőmunka számos munkafázisa - a technikai felszereltség, a vonóerő- és eszközellátottság helyi feltételeiből következően - legtöbb esetben legalább két résztvevőt igénylő munkafolyamatokból tevődik össze. Azokban a háztartásokban, ahol egyik vagy mindkét felnőtt a családi kisüzemen kívüli munkavállaló is, vagy egyedül vezeti háztartását, a munkaerő termelésbeni integrációja elégtelen. Ezeket a nehézségeket számos helyzetben enyhítené a rokonsági-szomszédsági kooperációs hálózat gazdag szövete, erről azonban Oklándon nem beszélhetünk.

A szántóföldi termelés és az állattartás gazdasági-társadalmi szerepét a helyi társadalomban a háztartásokat fenntartó anyagi bevételi források, a fogyasztás és család társadalomba való integrálódását jelző néhány mutató vizsgálatával közelítjük meg.

A VIZSGÁLAT SZEMPONTJAI

A kutatás e kezdeti szakaszában az elemzett háztartásokat a tudatos kiválasztás eljárásával vettük az alapsokaságból. A kiválasztás első fontos szempontja a tanácsi nyilvántartásokban szereplő családi jövedelemforrások ismeretében az volt, hogy a változó mennyiségű pénzjövedelmet megvalósító és mezőgazdasági termelést folytató háztartás az alapmodell a faluban, ezért ilyen háztartástípust választottunk elemzésre. Továbbá szempont volt, egy komplexebb szerkezetű családtípus kiválasztása, mivel így a család társadalmi integrációjának lehetséges változatairól is információkat gyűjthetünk. Figyelembe vettük azt is, hogy legalább az egyik családtagot valamilyen mértékben érintette-e az elmúlt évtizedekben e régiókban lezajlott társadalmi méretű életforma-változás. A fentiek mellett gondot kellett fordítanunk az adatfelvételnek megfelelő nyílt légkör megteremtésére a beszélgetések alatt, ismerve - az információ szintjén - a helyi társadalomban mások által tapasztalt zárkózottságot. Ezért eligazítást, tanácsokat kértünk a helyi tanács alkalmazottaitól az adatgyűjtésre kiválasztott háztartásokat illetően.

A következő háztartástípusokban végeztünk kérdőíves felmérést:

1. Téesz nyugdíjból + mezőgazdasági termelésből élő család, egy felnőtt házaspár a faluban, külön háztartással és egy városban élő szintén házaspár.

2. Állami nyugdíjból + téesz nyugdíjból + mezőgazdasági termelésből élő család, közös háztartásban elhunyt fiúk feleségével (állami alkalmazott) és 12 éves gyerekeivel. A család másik két felnőtt, családos gyermeke más településeken él (Kolozsvár, Udvarhely).

3. Állami nyugdíjból + állami fizetésből élő család, három gyereke a helységen kívül él.

A kérdőíves felméréseket bevezető beszélgetéseken a helyi társadalmi-gazdasági állapotokról, családtörténetéről, személyes életutakról kérdeztük a beszélőket. A kérdőívre adott válaszokat a „mellébeszélésekkel” hangszalagra rögzítettük.

Az alábbiakban az 1. és 2. háztartástípusok közül csak a 2. háztartás szervezését ismertetjük részletesen, mivel a két család termelési- és fogyasztási szokásai között alig találtunk különbségeket. Eltérések a családok kapcsolatrendszerei között vannak, ezért választottuk a második háztartás bemutatását, mert ez komplexebb szerkezetű. (Az 1. családnál készült beszélgetést a hangszalagról szó szerint lejegyeztük, a kutatáshoz csatolt dokumentációként használható lehet a későbbiekben, az egyéni gazdálkodást közép-pontba állító mentalitástípus megértéséhez.)

2. Háztartástípus

Családtagok

(Kiscsalád)

F: állami nyugdíjas (sz. 1926)

A: téesz nyugdíjas (sz. 1928)

M: állami alkalmazott (sz. 1959)

Gy: iskolás (sz. 1981)

(Nagycsalád)

F1: négytagú családja Kolozsváron él

A1: négytagú családja Udvarhelyen él

A két nyugdíjas szülő (F., A.) egy háztartásban él menyükkal (M.) és unokájukkal (U.), néhai kisebbik fiúk családjával, aki négy évvel ezelőtt munkabaleset áldozata lett.

A család a téeszítés előtt a saját birtokán gazdálkodott, majd a téeszben dolgoztak. F. 1970-ben kilépett a téeszből: „Télön itthon nem volt amit dolgozzam. Akinek fogatja volt az még valamit valahova, de akinek nem az csak álldogált. Így télbe eljártunk favágni. A gazdaságba bedolgoztunk decemberig s akkor elmentünk februárig-márciusig. Hetvenbe úgy került a dolog, hogy az IFET az oklándi erdőn dolgozott s az erdőmestőr vett fel munkásokat s én es elmentem.

Eltelt a tél, eljött március, na mondom a mestörnek menyek vissza a gazdaságba. Azt mondja, hát maga a telet itt végigfagyoskodta, nyárba itt nem jobb volna? Kérdöm, hát itt lehet maradni? Miért ne lehetne, azt mondja. Na, osztán maradtam, így kezdtem meg az állami munkát ...

Két évig volt itt az IFET, s akkor indult Szentegyházán a flotáció, oda munkásokat vettek fel, oda átmentem s ott voltam 1984. decembör 31-ig. Akkor megállott a flotáció s akkor átjavasoltak a vargyasi bányákhoz, ott még négy évet ledolgoztam, 1988. november elsején jöttem nyugdíjba 1.400 lejjel. Most utoljára 9.500 lejt kaptam." (F.)

A. mindvégig a téeszben dolgozott. F. délutánonként és a hétvégeken besegített a háztáji művelésbe. Állatokat tartottak, a takarmánykészítésben a szülők mellett a felnövő fiúk is kivették a részüket.

M. éjszakai felügyelő a kiségitő iskolánál, munkahelyét az A. szerezte - egy pedagógus segített, aki a családtól hordta a tejet - miután a férje meghalt. Amikor M. szolgálatban van az unokára a nagyszülők vigyáznak. Közösen termelnek, közösen fogyasztanak, azonban a földek és az apróállatok külön tulajdonjogban vannak. A pénzkezelés szintén külön történik.

A családi összirtok 8 ha, nagyobb része kaszáló és elparlagosodott szántó.

Az állatállomány: 3 fejőstehén, 3 növendék, 3 disznó és három malac, 8 juh (3 darab az M. tulajdona) és baromfi.

Étkezéshez gabonát még nem termeltek a téesz felszámolása óta: „Itt vesszük a kenyeret, nem volt miből termeljünk. Most az őszön vettem búzát, azt mondtam, ha nem lehet kenyeret kapni, legalább legyen kenyérnek való”. (F.)

Veteményt „azt megtermelünk mindent, ami kell a család szükségire. Nem veszünk, minden lett szépen: zöldség, törökbúza, káposzta. Pityókánk szűkös lett, de azt okoljuk, hogy olyan parcellát kaptunk, ahol gyomirtós volt a föld”. (A.)

A húsfélét megtermeli a család, boltban nem vásárol. „Mindent tartottunk! Sokkal jobb erőbe levő családok lemondtak volt a juhtartásról, de mű tartottunk. Hogy legalább bárány legyen, sajt legyen, gyapjú legyen. Most nekünk van öt s a menyünknek három. Az elég nekünk báránynak s túrónak.” (A.)

Tejet, amit a szükségleten felül termelnek a csarnokba viszik, de mindig van olyan is akinek „beszegődik” és háztól elhordják. A tej szabad ára és az állami ára egyformán negyven lej literenként.

Tésztafélét nem vásárolnak, készítenek. A tartós ételeket szintén házilag állítják elő. „Semmit se veszünk, főzünk gyümölcsből befőttet, disznóból májpástétomot s örölt tepertyút csinálunk, most fogyott le. ...” (A.)

Az italok közül a bort az udvaron termő szőlőből készítik, pálinkát az üzletből vásárolnak, dohányt, édességet, fűszereket szintén az üzletből.

Vizet a háztartáshoz a kútból használnak, a faluban csak tíz-tizenkét családnak van vezetékes vize.

A fát vásárolják, most a visszakapott saját kaszálókról viszonylag olcsón kapják meg, csak a szállítást kell megfizetni.

A disznóvágások után maradt hulladékból szappant főznek, mosakodáshoz és mosogatáshoz vásárolják a tisztítószeret.

A ruhaneműek közül a kötött holmi készül a háznál, gyapjúfonalból zoknit, kesztyűt, pulóvert, szvettert kötnek. Textiliákat, bútorfélét, konyhai eszközöket, üveget az üzletből vásárolnak.

Az állatoknak szükséges takarmányt a család önerőből állítja elő. „Nem-igen vettünk soha, annyit dolgoztunk örökké, minden rossz helyet megkaszáltunk, amit mindenki otthagott.” (F.)

A vetőmagot helyben szerezték be, vegyszereket még nem vettek mióta újrameztek az egyéni gazdálkodást.

A gazdaságban lévő kisgépeket (daráló, körfűrész) készen vásárolták a „maszektól”.

A nyugdíjak mellett a tej szabad eladásából vagy a szövetségi csarnokban való értékesítéséből van a családban pénzjövdelem. A szövetkezet rendszertelenül és két részletben fizeti az egy hónap alatt leadott tej mennyiségét. Ugyanis a tej ártámogatott termék, a negyven lejes árban 15 lej az állami szubvenció, ez rendszerint késik, a szövetkezet kifizeti a maga 25 lejes részét, majd később a szubvenciót.

A pénzjövdelmek egy részét az újratemelésre fordítják. „Várjuk a tejpénzt, mihelyt megkapnók szántatnók mindenütt ahol lehet. Elég drága, 90 lej talán árja. Koca nincs, most nem tartunk, a múltkor vettünk három malacot, 4.400 lej volt darabja, arra rea ment ami kicsi pénzünk volt. Fát es kellett venni, ami kell, azt nem lehet nélkülözni”. (A.)

Pénzbért munkáért csak a kukoricaföld lókapával való,„meghúztatásáért” fizettek.

Szükség esetén rokontól kaptak kölcsön pénzt, banktól soha nem vettek fel.

Az 1958-ban felépített családi házat hosszú évek alatt készítették el, mindig „addig amíg tartott a pénzük. Nem kölcsönöztünk, nem szerettük az adósságot”. (A.)

Ajándékot a családon belül a gyermekektől kapnak a szülők, ők is a gyermekeknek adnak a megtermelt javakból:„Hoz a leányom ezt is azt is, s mondjuk, hogy ide ne hozz, mert még eljöhet az idő, hogy kell adjak s akkor adjak. Nekik es úgy esik jól, ha adhatnak. De mi is adunk, nem tudnók megenni se úgy, hogy ne adjunk nekik”. (A.) „Bárányt el nem adtam soha, adtam a kolozsvári fiamnak kettőt, a leányunknak es adtam, magunknak es vágunk. Még ököket es így tartunk. Majorsággal, libát töltünk.” (F.)

Orvoshoz csak nagyobb betegségekkel fordulnak.

Tanítás, tanácsfogadásban rugalmasak: „Egy-egy azt mondja, hogy nem kérök senkitől kalácsot se, tanácsot se, de mi ezt nem mondanók. Ha valami olyant hallunk, azt mérlegetjük s értékeljük ez az igazság. Vissza emlékszöm, hogy mit, kitől tanultam. S a könyvekből is. Én nagyon szerettem a Falvak Népit. Most es azt olvastam, hogy a káposztát a paradicsomok közé kell ültetni soronként s a hernyó nem eszi meg. (A.)

Vendégségbe a faluba csak a testvérekhez járnak. Karácsony előtt készültek a Kolozsváron élő fiúkat meglátogatni. Távollétük alatt a gazdaság dolgait a menyük látja el.

Életüket beárnyékolja a kisebbik fiúk váratlan halála.

Összefoglalva a fenti háztartásban tapasztaltakat elmondható, hogy a nyugdíjból származó pénzügyvédelem egy részét a háztartás és a családi gazdaság működtetésére fordítja a család. Még nem indult be a lehetőség szerinti szántóföldi növénytermesztés a különböző kedvezőtlen feltételek miatt (kiméretlen földek, pénzühiány). A megtermelt javak bizonyos hányadát a kiköltözött gyermekek családjainak juttatják, egyféle„biztonsági alapba”, a késői öregkorra gondolva.

3. háztartástípus

Az állami javadalmozásból élő családok közül olyan tiszta típust választottunk, amelynek nincs a faluban saját tulajdonú földje, vagy más jelentősebb termelőeszköze. Tapasztalatainkból kiindulva feltételezzük, hogy a földbirtokkal, állatállománnyal, gazdasági felszerelésekkel és állami munkahelyről származó pénzügyvédelemmel rendelkező családi gazdaságokban a mezőgazdasági termelés, a jövedelem felhasználás és a fogyasztás hasonlóságokat mutat az állami nyugdíjas, illetve téesz nyugdíjas termelők háztartásával.

Családtagok:

F. sz.1933 nyugdíjas tanár

A. sz.1940 tanító

3 gyermek: 1 diák,

2 férjezett helységen kívül (Magyarországon)

F. és A. több mint három évtizede kerültek Okládra, itt házasodtak össze. F. a nyugdíj mellett még betanít a káderhiánnyal küszködő iskolába. Bérelt lakásban élnek egy idős, egyedülálló férfi portáján.

a család az üzletben vásárolt kenyérnél szívesebben fogyasztja a vásárolt gabonából sütött kenyeret. 3-4 család összetársul (így gazdaságosabb), összeadják a lisztet és szerre sütnek.

Baromfit szintén vásárolt gabonán tartanak („szégyen egy tojásért ki-menni a kapun”).

Gabonát a legutóbbi évekig a faluban vásároltak olyan családoktól, akik osztalékot kaptak a téesztől és pénzért eladták. A téesz felszámolása után a szűkös helyi termelésből nem jut eladásra, az udvarhelyi piacon vásárolt gabonán tartott baromfitól lassan meg kell válnia a családnak, jósolta F.

Zöldségfélékből a bérelt lakáshoz tartozó konyhakertben megtermelik a családi szükségletet. A tejet, tejterméket vásárolják. A konyhakertben termelt zöldségből, a régebb nevelt, az utóbbi években a szülőktől kapott disznóból tartós ételeket készítenek (zöldségkonzervek, füstölt hús).

Üzletben a tömény szeszes italokat vásárolják, bort a szőlőtermelő vidéken lévő szülőfaluból (Maros- és Küküllővidék) hozott mustból készítenek.

Fűszert, dohányt, édességet üzletben vásárolnak.

A háztartásban vizet az udvaron lévő kútból használnak. Tűzifát vásárolnak, amikor a lakást nem kell fűteni, főzéshez gázpalackot használnak. Az újratöltött palackok beszerzése igen körülményes, Udvarhelyen személyes kapcsolatok igénybevételével történik.

A tisztítószerek közül a mosószappant házilag állítják elő a disznóhul-ladékból, a többi üzleti cikk. A ruhák, textíliák, bútorfélék, konyhai eszközök, kerámia, üveg, háztartási gépek mind bolti áruk.

F. kedvtelésből fafaragással foglalkozik, a kertműveléshez szükséges kéziszerszámok saját munkái. Készen vásárolták a gabonadarálót és a kör-fűrészét.

A család fő jövedelme a nyugdíj és a fizetés. Kölcsönt szükség esetén (a gyerekek kiházásítása) a más településen élő rokonoktól kaptak, úgy, hogy a rokon ajánlotta fel a segítségét.

Ajándékot a családtagoktól és a külföldi rokonoktól kap a család. Élőmunkát a háztartás működtetéséhez nem alkalmaznak, inkább élőmun-ka, „kivitelről” van szó. Szerre járnak haza a szüleikhez segíteni a mezei munkában.

Gyógyteák készítéséhez, tárolásához maguk gyűjtik a gyógynövényeket.

Vendégségbe a szülői látogatáson kívül évente egyszer Magyarországra mennek a kitelepült lányaikhoz, néha Bukarestbe F. testvéréhez.

A sajtótermékek közül néhány szaklapot és egy magyar nyelvű országos napilapot járatnak. A megyei napilapról a sajtótermékek drágulása után mondtak le az országos lap javára, mert F. öccse ennek vidéki tudósítója.

A faluban ritkán sorra kerülő nyilvános előadásokra eljárnak. Régebb gyakran volt színházi előadás, szerződések kötöttek hivatásos színházakkal is, ma ezek elmaradtak.

A fenti háztartásszervezés példázza, hogy a csak pénzjövedelemmel rendelkező családok is a fogyasztási javak egy részét igyekeznek megtermelni vagy a családi kapcsolatokban beszerezni. A szülőkkel való gazdasági kapcsolattartást, a segíteni hazajárást még más helybeli, szolgáltatásban dolgozó családnál is tapasztaltuk.

A család szívesen bérelne földet, ahol disznónak, majorságnak gabonát, krumplit termelhetne. Sérelmezték, hogy a helyi tanács visszautasította ez irányú kérésüket.

A családnak jelentékenyebb anyagi terhet középiskolás gyermekük iskoláztatása jelent.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az oklándi gazdálkodás helyzetét érzékletesen tükrözik az egyik helybeli gazdálkodó szavai: „Csodálkozom az oklándi népon! Az őszön esszejártam a vidéköt, mert egy árverésön egy gumikerekű szekéraljat vettem meg itt Oklándon s fel kellett szerelni ... Én láttam, mindenütt széjjelnéztem a határba, mindenütt érdeklődtem, hogy csinálják. Mondtam azután itt a Néptanácson egy alkalommal a bizottságnak, hogy emberek, menjenek ki a faluból, nézzenek széjjel, hogy más faluban, hogy működnek, ne aludjunk itt! Mert most úgy mondhatom, hogy Oklánd valósággal aluszik! Mert így van!

Én a tegnapelőtt es szántani voltam, tiszta egyedül a határban, a tehenekkel s a vénasszonnyal!" (80 éves gazdálkodó)

Amint már említettük a községben nincs gazdasági termelőegység. A kiegészítő iskola az 1993-94-es tanévtől Székelyudvarhelyre költözik, az adminisztrátor szerint befejezéshez közeledik az épület, amelyben elhelyezik a fogyatékos gyermekeket. Az iskola elköltöztetése a helybeli alkalmazottaknak megélhetési gondokat fog okozni.

A téesz fennállása idején jövedelemforrást jelentett a gazdaságnak a fafeldolgozás. Szerszámnyeleket (seprű- és kalapácsnyél), fadugókat készítettek, „a gazdaságok a fából éltek”, a veszteséges mezőgazdasági termelést a melléküzemek jövedelméből pótolták. Most efféle műhely nem működik a faluban. Az egyetlen a kerekes műhely, amely meg működik, de itt is a kiöregedett mester azt panaszolja, hogy a saját kárára dolgozik: megemelkedett a villanyáram díja, ha reálisan felszámolná a munkavégzést és a költségeket, akkor falusfelei őt, „vén gazember”-nek tartanák. Így legtöbbször a megrendelőkre bízta a munkájáért járó fizetség megállapítását.

Oklánd „testvéri” kapcsolatban áll a franciaországi Cossy várossal, mint a letűnt rendszer utolsó időszakában lebontásra ítélt település. E kapcsolat ajándékcserét (névre szóló ajándékcsomagokat), levélváltást jelent. Kétszer kirándulócsoport látogatott Franciaországból a faluba. Egyik látogatás alkalmával ötletként felmerült, hogy a francia barátok megajándékoznák a falut egy pékség beindításához szükséges berendezéssel. Gyakorlati lépések ez irányban azóta sem történtek.

Feltételezzük, hogy a várható gazdasági konjunktúra a mostaninál fokozottabb mértékben fogja rákényszeríteni a családi háztartásokat a mezőgazdasági termelésre.

Demográfiai adatok

A lakosság lélekszáma: 440

Korcsoportok szerinti megoszlás:

Év	0-18	18-30	30-50	50 fölött
Személy	124	15	94	207
%	28	3	21	47

TÁRSADALMI KATEGÓRIÁK

	létszám	%
Téesz nyugdíjasok	7	26,6
Állami nyugdíjasok	33	7,5
Volt téesz tag (nyugdíjkorhatár alatt)	15	3,4
Állami alkalmazottak	90	20,4
Háztartásbeliek	46	10,4
Alkalmi munkákból élők	9	2,0
Munkanélküli segélyt kap	6	1,3
Gyerekek, eltartottak (18 év alatt)	124	28,3

Családi gazdaságok száma: 189

Családi házak száma: 212

Lakatlan ház, illetve telek 12 (11 középület)

HOMORÓDÚJFALU

Homoródújfalú a Kishomoródmente legkisebb települése, a falu déli határa egyben Hargita- és Brassó megye határa is. A lakosság lélekszáma 303, a családi gazdaságoké 74. A településen 13 családi ház, illetve telek, lakatlan. Homoródújfalú közigazgatásilag Oklánd községhez tartozik.

A faluban nincsenek közhivatali- és közigazgatási intézmények. Az iskola I.-IV. osztályos, az unitárius parókia jelenleg gazdátlan, az Oklándról beszoigáló lelkész elköltözött. Autóbuszjárat a faluból a Brassó megyei Kóhalomba indul rendszeresen (26 km.), Szentegyházára alkalomszerűen, ha a helybeli autóbuszvezető a szolgálatos. Az Oklándon áthaladó autóbuszok (Sepsiszentgyörgy-Marosvásárhely, Oklánd-Csíkszereda) irányába az újfalusiaknak is elérhetőek. (Oklánd és Újfalú között a távolság 2 km.)

Annak ellenére, hogy Oklánd a kistáj közlekedési csomópontja, a falvakból csak Szentegyházára lehet délelőtti műszakba ingázni, az autóbuszok menetrendje csak a városból falura ingázást teszi lehetővé.

A mészkővel kövezett utak elhanyagoltak, a műutak a két szomszédos megyehatárnál végződnek. A legközelebbi vasútállomás a homoródi és a székelyudvarhelyi; az előbbinek jelentős szerepe volt a múltban a falu távolabbi vidékekkel való gazdasági kapcsolataiban.

A faluban nincs postahivatal, a távbeszélés egy családi háznál lévő „falutelefonon” lehetséges, az oklándi postán előzetesen letétbe helyezett pénzösszeg ellenében.

Az egyetlen kereskedelmi egység a szövetkezeti vegyesbolt, áruellátottsága a környékbeli falvakénál is rosszabb, legnagyobb gond a rendszeres kenyérellátás hiánya.

Orvosi rendelő Oklándon van, a vezetékes vízhálózat több mint két évtizedes, önerőből készült.

Ipari termelőtevékenységre vagy kézművességre szakosodott családok nincsenek a faluban, kisiparosként a molnár az egyetlen adófizető, de a malom nem működik, kenyérgabonát a falu lakói Homoródon, Homoród-szentmártonban, Baróton őröltetnek.

A lakosság a mezőgazdasági termelés és az állami munka jövedelméből él. A Baróti - medence szénbányái, Szentegyháza vasüzeme, valamint a községi szolgáltatások, intézmények 54 újfalusi személynek biztosítanak munkahelyet. Az állami szektorban foglalkoztatottaknak is fontos kiegészítő tevékenysége a mezőgazdasági munka.

A FALU GAZDÁLKODÁSÁNAK NÉHÁNY JELLEMZŐJE A MÚLTBAN ÉS A MA

1. A múlt

A falu gazdasági életének múltja a helybeliekkel és a szomszéd falusiakkal való beszélgetésekből körvonalazódott. A múlt, vagy ahogy a helyi

könyelvben használatos, az „ezelőtt”, a téveszesítést megelőző időszakot jelenti.

A faluval való ismerkedésünk kezdetén meglepetéssel tapasztaltuk, hogy a Kishomoródmente legkisebb településének van a környékben a legvárosiasabb temetője. A díszes síremlékek az egykori tehetőségről, a szomszédos falvakét felülmúló jómódról tanúskodnak. Honnan volt erre pénz?

A helyi gazdálkodásban a szántóföldi növénytermesztés és az állattenyésztés volt a két legfontosabb ágazat, és mindkettőt a környék átlagszintje fölött folytatták.

A mezőgazdasági termelésnek részben a kistáj viszonylatában jónak mondható talaj- és morfológiai adottságok kedveztek, másrészt a társadalmi feltételek sem elhanyagolhatóak. Gazdálkodási szokásaikat a szomszédos Oklándon tömören így jellemezték: „azok szászok”, ezzel a helyiek átlagon felüli szakértelmét, racionális gazdasági szokásait sejtették.

A termesztett növények közül legfontosabbak voltak a búza, kukorica, árpa, zab, krumpli. Gabona a jól művelt földeken mindig termett. „Vittük Kőhalomba, de inkább Lövétére. Volt olyan, hogy 50-60 mázsa gabonája lett ... 100 mázsa is. Még a kollektív előtt is, az ötvenes évekbe. A feles földeken is gabonát termeltek, a legszegényebbeknek is volt annyi, hogy a piacra vitte”. (81 éves férfi)

A gabona mellett a belterjes takarmánytermesztés (here, lucerna) is jelentős volt. Ugyanis a falu bikatenyésztésre szakosodott. Ma is büszkén említik, hogy az itt nevelt bikákkal a „kicsi Újfalú versenyre kelt Keresztúrral, amikor ott bikavásár volt. Mind tenyészbikának vették meg a miénket!” (72 éves férfi)

„Akinék olyan módja volt, ha csak lehetett bikaborjút nevelt, abból jó pénzüket kapott! Saját tenyésztésből mindenki nevelt marhát magának, nem vett.” (81 éves férfi)

Az állatokat abraktakarmánnyal hizlalták. Összehasonlítva az akkori szarvasmarha-állományt a mostanival, elmondják, hogy a régiiek „jobb hasznúak voltak, darabosabbak, jobb tejelők.”

A bikatenyésztés mellett a másik pénzforrás a malacnevelés volt: „Mind a háznál volt 1-, 2-, 3 malacos disznó, vitték a Regátba s minden felé ... Most es van, de régebb több volt.” (72 éves férfi)

A mezőgazdasági termelés mellett pénzjövedelmet jelentett az időszakos városi munkavállalás is, habár Újfalú esetében nem öltött olyan méreteket mint a Homoródmente északibb falvaiban.

A falu piackörzete is viszonylag kedvező. Déli irányba Kőhalomba, vagy vasúton távolabbi vidékekre is eljutottak terményeikkel, északra a gabonában szegényebb falvak voltak a felvásárlók. Árucseré is gyakran előfordult: „jöttek a lövétiak, oláhfalviak, deszkát adtak a gabonáért cserébe.” (81 éves férfi)

Számon tartották a baróti- és udvarhelyi piacot is.

A gazdálkodás helyi szocio-ökonómiai adottságai lehetővé tették - a helyiek szerint -, hogy egy négyhektáros család (2 ha szántó + 2 ha kaszáló) „jó gazdálkodással tisztességesen megéljen”.

2. A jelen

1991-ben a téesz a faluban felbomlott. Az egyik tanácsi alkalmazott szerint csaknem egyöntetű volt a lakosság véleménye akkor, hogy a termelőszövetkezetet fel kell számolni.

1992-ben műveletlen maradt a községi szántóterület 80 %-a, a kaszálón a fütermés 40 %-a maradt betakarítatlan. (A polgármester becslése.)

A szántóterületeket Homoródújfaluban egy tizenöttagú - helybéli lakosból alakult - bizottság osztotta ki. Többen részrehajlással, pontatlansággal vádolják a bizottság tagjait. Nem az egykori magánparcellák elhelyezkedése szerint mérték ki a családi földbirtokokat, hanem összesítve, földmínőség szerint.

A családi birtokok pontos nyilvántartásának hiánya visszaélésekre adott alkalmat, és feszültségekhez vezetett. Akik elégedetlenek a földosztással abban reménykednek, hogy csak egy ideiglenes földosztás volt, majd jönnek a szakemberek és újramérik a földet a telekkönyvek adatai szerint.

1992-ben a szántóföldi termelés két formája érvényesült a faluban: egyes parcellákon a családok magánerőből, saját vagy bérelt eszközökkel végezték a munkát, a búzatermelésre összetársultak, közösen fizették a közösbe beadott területek művelési díját, a termést elosztották. A közös vetésből három mázsa osztalék jutott egy-egy családnak. Általános a panasz, hogy igen magas a gépállomástól bérelt gépek munkadíja. Egy hektár gabonaföldön elvégzett munkálatokért ebben az évben 13.000 lejt kellett fizetni. Viszonyításként: ezt az összeget egy három fejőstehenet tartó családi gazdaságban, az államnak leadott tejből a nyári hónapokban, három hónap alatt lehetett bevételezni. Hasonlóképpen igen körülményesen és nagyon drágán lehetett beszerezni a vetőmagokat és a szükséges vegyszereket.

A termelést hátrányosan befolyásoló másik tényező a szántóföldek állapota: „Itt a földek a kollektív alatt mind tönkrementek, nem ganézták, s most nem lesz semmi.” (80 éves férfi)

A családok többségének nincs gazdasági felszerelése, igavonó állata, amivel minden mezőgazdasági munkát elvégezhetne. „Most itt vagyunk minden nélkül! Minden felszerelésünk odaveszett.” (81 éves férfi)

A kis területen vetett kapásnövényeket, főleg a kukoricát, a vadak tönkreteszik, augusztus közepétől már őrizni kell, „vaddisznó őrizni” kell járni minden éjszaka.

A mezőgazdasági termelés fent vázolt feltételei között természetesen nem lehet szó a szántóföldi termények piacraviteléről. Ott jártunkkor elmondták az emberek, hogy „a nyár közepe óta nem hoztak kenyeret az

üzletbe. Most ebből a három mázsából kéne vetni es, sütni es. Nekünk még a tavalyelőtti osztalékból volt, abból örlettünk, abból sütünk.” (64 éves asszony)

Míg földműveléssel egyelőre csak a családi szükségleteket lehet megtermelni, addig az állattenyésztésben valamivel kedvezőbb a helyzet, ami a többletjövedelmet illeti. Azokban a családokban, hol nincs állandó, állami alkalmazásból származó jövedelem, a legfontosabb pénzforrást az államnak leadott tej és hizlalt növedékállat jelenti. A legutóbbi felvásárlási árakkal a gazdák elégedettek.

A nem mezőgazdaságból élő családok között a népesebb cigánycsaládokat kell megemlítenünk (9), közülük két család magánkereskedést nyitott Oklándon (butik, italkimérés).

Néhány szót kell szólnunk a háromszáz lelkes falucska társadalmi életének a gazdasági szférára is kiható vonatkozásairól.

A helyi társadalmat kiterjedt rokonsági hálózat szövi át. A családi élet nagy eseményeire megmozdul majdnem az egész falu. A közösségi élet közérdekű problémáit a falugyűléseken tárgyalják meg. Az itt hozott döntéseknek azonban igen nehéz érvényt szerezni ugyanis vannak érdekcsoportok, amelyek megkérdőjelezzik vagy megtagadják ezeket a határozatokat. Egyik ilyen érdekcsoport pl. a mezőgazdasági gépállomás oklándi alegységének újfalusi alkalmazottai (6-7 mezőgépész), akik - lévén termelőeszköz a kezükön - előnyös helyzetben vannak, és helyzetüket a közakarat ellenében is kihasználják. Pl. „Este gyűlés volt itt a kultúrházba, s azt határoztuk, hogy egyformán vetnek mindenkinek, s hogy a traktoristák nem vethetnek külön maguknak. Igen, de reggel kimentek a traktoristák s maguknak vettek a javába, így nekik sokkal több gabona jutott, amennyien ők voltak, s amennyi területük volt arról.” (80 éves férfi)

Jelenleg nincs olyan hatékony társadalmi ellenőrzés, annyira erős közvélemény, hogy a fentihez hasonló különutas akciókat megakadályozhatná. A kistelepülésen a kiterjedt rokonsági-, szomszédsági kapcsolatok, egymás állandó közelsége, egyszóval a szűk társadalmi tér következményeként jelen van a mindennapi együttélésben, a kapcsolattartásban egyfajta latens feszültségeket rejtő, elnéző tolerancia. Nincsenek éles, kirobbanó konfliktusok (veszekedések, verekedések).

Úgy tapasztaltuk - beszélgetőpartnereink közül többen elmondták anélkül, hogy rákérdeztünk volna -, hogy a közösségi élet mostani, atomizált állapotában igény van egy vezető személyiségre, akinek meglenne a kellő tekintélye és szakértelme „faluvezetést csinálni”. A helyi törvényesség és rend helyreállítását várják ettől a személyiségtől, személyét összeegyeztethetőnek tartják a pap vagy a tanító személyével, ezekből azonban egyik sincs a faluban.

A „ki-ki végzi a maga dolgát” álláspont a gyakorlatban azt jelenti, hogy a kooperáció a gazdasági tevékenységben alacsony szintű. Feltételezzük, hogy egy beinduló közösségfejlesztő tevékenység nyomán elképzelhetőek olyan változások a helyi társadalomban, amelyek közvetve a gazdasági életre is jótékonyan hatnának.

TÁRSADALMI, DEMOGRÁFIAI HELYZETKÉP

A helyi társadalom életképességét, jövőjét kutatva, a társadalmi-, demográfiai adatokat is megvizsgáltuk.

Az 1992-es népszámlálás adatai szerint a faluban 303 a lakosság létszáma. Ebből 67 nyugdíjas (21 állami, 46 téesz), 54 állami alkalmazott, akik csaknem mind ingázók. Az oklándi közintézményeknél, hivatalokban (posta, tanács, kisegítő iskola), a szentegyházi vasüzemben, Kőhalomban a szolgáltatásokban dolgoznak újfalusiak, legtöbben azonban (férfiak) a Barót környéki szénbányákhoz ingáznak. Azok a volt téesz tagok, akik még nem jogosultak nyugdíjra (20 személy), magántermelőként gazdálkodnak.

Alkalmi munkákból - akiknek nincsenek termelőeszközeik - 26 személy él, ezek csak időszakosan tartózkodnak a településen. Munkanélküli segílyt három személy kap a faluban.

Homoródújfaluban csak a cigányok között vannak sokgyermekes családok (4-7 gyermek). A faluban valószínű, nemzedékekre visszamenően érvényesült a születésszabályozás, általános az egy-két gyermek családonként. Ezzel szemben kilenc helybéli cigánycsaládnak ötvenkét gyermeke van. A biológiai termékenység szempontjából szóba jöhető réteg igen vékony: 18 és 30 év között 26 személy van a faluban, 50 év fölött 117. (A lakosság társadalmi -, demográfiai megoszlásáról a részletesebb táblázatot lásd a szöveg végén.)

A CSALÁDI GAZDASÁGOK TÍPUSAI

Annak ellenére, hogy Újfaluban vannak olyan családok, amelyek a saját birtok megművelése mellett részművelést is vállalnak, nem beszélhetünk szegény rétegről, a szegénységnek abban az értelmében ahol gond a mindennapi kenyér. Két családot említettek akik igen gyenge anyagi helyzetben élnek; egyik egy idős asszony és nyomorék fia, a másik a falu marginális alakja, egy agglegény, aki a gazdálkodás bevett szokásaitól eltérően próbál boldogulni, emiatt a falu közvéleményének állandó célpontja.

A faluban élő családok között a létező vagyoni különbségek nem jelentenek nagy eltérést az életmódban, életvitelben. Van két-három család, amelyek kiemelkednek eszközellátottság és állatállomány tekintetében, a nagy többség ugyanazon a szinten él, jól tükrözi ezt a helyzetet a lakások tárgyi felszereltsége, a gazdasági épületek.

A következőkben három családi gazdaságot vizsgálunk:

1. Olyan család, amely képes kiugró teljesítményre, beruházásokra, gazdálkodásmódjában tőkés elemek fedezhetők fel.

2. Önellátásra - készletartákolásra orientált család, amelynek termelése, termék-szerkezete hagyományos és általános a faluban.

3. Állami pénzjövedelemmel rendelkező, mezőgazdasági termelést is folytató, „fogyasztó” családtípus.

E három családi gazdaságtípus közül a 2. és 3.-nak van szélesebb körű érvényessége a helyi társadalomban, de fontosnak tartjuk az 1. családi gazdálkodás bemutatását, úgy gondoljuk a jövőben várhatóan ez a modell fog elterjedni.

1. Családtagok: Férfi (F₁) sz. 1920 Tsz. nyugdíjas
Asszony (A.) sz. 1923 Tsz. nyugdíjas
Férfi (F₂) sz. 1948 állami alkalmazott
Unoka (U.) sz. 1975
Férfi (F₃) sz. 1931 állami nyugdíjas

F₃ nincs vérségi kapcsolatban a családdal, több mint harminc éve itt él, munkaerő szempontjából teljes értékű családtagnak számít.

A helyi közvélemény szerint ennek a családnak van a legnagyobb „gazdasága” a faluban a jelen pillanatban. A 89 -es romániai fordulat után ez a család, elsőként a faluban beszerezte a legfontosabb mezőgazdasági gépeket a gazdaságba: traktort, utánfutót, ekét, tárcsát. Ezen kívül rendelkeznek néhány fontos kisgéppel: kaszálógép, daráló, szelelőrosta. Jelentős az állatállománya: 26 db. szarvasmarha, 4 ló, 70 juh, 3 malacos koca. A szántóbirtok 10 ha, ekkora földterület visszavételét tette lehetővé a földtervény, a téeszésítéskor elvett 20 ha-ból.

Szükséges néhány szóban vázolni a család közelmúltját: honnan van ez a nem mindennapi (legalábbis ezen a vidéken) gazdasági potenciál?

Az egykor kulákcsaládot a falu minden más családjával gazdaságilag egyforma szintre helyezte a mezőgazdaság szocialista átalakítása. Gazdasági felszerelését, földjeit, állatait elvették, ugyanannyit hagytak mint más családoknál a faluban. A két idősebb családtag végig a téeszben dolgozott, hosszú ideig elviselve a helyi vezetőség diszkriminatív intézkedéseit (pl. nem dolgozhattak bármilyen munkakörben, nem kaptak elegendő kaszálóterületet).

A téeszben végzett munka mellett fokozatosan kezdték újra felszaporítani a saját állatállományt. A szükséges takarmánymennyiség nagy részét a fent említett okok miatt a szomszédos Székelyzsombor határában készítették. F₂ és F₃ állandóan besegítettek a takarmánykészítésbe. Növedékállatokat hizlaltak és az állami átvevőnek szállították, az állatokért a pénz mellett kedvezményes áron gabonát is kaptak. Így kocákat is tenyészthettek, a malacokat piacra vitték.

Állandó túlmunkával, folyamatos önkiszákmányoló életmóddal a pénzbevitel újra beruházásával: újabb állatok vásárlása, a termelésben használható kisgépek beszerzésével megnövelt munkatermelékenységgel sikerült

olyan tőkét felhalmozni (pénz + állatállomány), amellyel a fordulat után az említett termelőeszközöket megvásárolhatták.

A család ma a visszakapott földterületeken önállóan gazdálkodik. A szántóföldi növények közül búzát, kukoricát, burgonyát, árpat, répát termel. Zöldséget a család szükségletére a beltelken lévő kertben termel, gyümölcsöt szintén.

A kukoricaföldek egy részét kiadták részművelésre néhány olyan családnak, akiknek kevés a szántóföldjük, mert a kézi kapálásra fordítható idő kevés. A család elvégzi minden géppel elvégezhető műveletet: szántás, vetés, sorközök megkapálása lókapával, a termés hazaszállítása. A részesművelők a megegyezés szerint, kézzel háromszor megkapálják a területet, leszedik a kukoricát. F₃ véleménye szerint, ebben a kooperációban a részesművelők járnak jobban. Olcsóbban hozzájutnak a kukoricához mint a földtulajdonos család. A gabonatermés szükségleteken felüli részét az állatok takarmányozására fordítják; még nem termeltek annyi fölösleget, hogy a piacra is jusson.

A takarmánykészítés legalább olyan fontos munka, a családi munkabeosztásban mint a növénytermesztés. A nagy takarmányszükségletet a saját kaszálókról takarítják be. Ebben a tevékenységben idegen munkaerőt nem alkalmaztak. Az említett létszámú állatállományt fenntartani csak a családi munkaerőt véve igénybe, megterhelő fizikai munkát és az idő teljes leköltését jelenti. Az állatlétszám további gyarapítását akadályozza, hogy az istállóban nincs elég férőhely. Az eladásra kerülő hizott állatokat a kedvező piaci lehetőségeket figyelembe véve értékesítik. Pl. az elmúlt évben, nyár elején a kőhalmi állami átvevőnek szállítottak 5 db. hizott állatot, de csak karácsonykor fizették ki, ezalatt a pénz értéke jelentősen csökkent, ezért ebben az évben már nem adták az államnak. 4 db. marhát vágtak le, a lövétei mézarszékekben kiárusították, így a pénz azonnal használható, visszafordítható volt. A szarvasmarhák hús és tejhaszna mellett a három malacos koca is jelentős pénzjövedelmet hoz. Ott jártunkkor F₁ elmondta, hogy a megelőző rend malacból 100.000 lejtvételeztek, a mostaniból 120.000 lejre számítanak.

A család a pénzjövedelemből a közeljövőben a gazdasági épületek bővítését tervezi.

A termelőmunkában F₁; A.; F₃ állandóan részt vesz, F₂ autóbuszsofőr a kőhalmi szállítási vállalatnál, az állami munkahely mellett szabadidejében veszi ki részét a gazdálkodásból. Minden nap hazajár, ez a kapcsolata a családnak a kisvárossal az apróbb szükségleti cikkek beszerzésének lehetőségét jelenti. A család kapcsolatrendszerében szerephez jut a távolabbi helységekkel való kapcsolat, a családi gazdaság piacörzete alkalmanként tágul a Kőhalm-Lövéte, Udvarhely-Barót négyszögben.

A távolabbi vidékekkel való kapcsolatba-lépésnek előzményei is vannak a családban: az ötvenes években a beszolgáltatásokhoz szükséges gabonát,

ha nem volt elég a saját termelés, a Regátban vásárolták fel, a krumplit a Csíki medencében.

F₃ a családdal közösen házat is épített. Annak feltárása a kétféle kapcsolatban (F₁ A.-F₂ és F₁ A.-F₃), hogy a közös és egyéni pénzjövdelmeket (téesznyugdíjak, állami nyugdíj, állami fizetés, a gazdaság pénzjövdelmei) hogyan kezelik, annyira az intim szférához tartozó kérdés, hogy ismeretsgünknek ebben a szakaszában erre még nem kérdezhettünk rá.

A család fogyasztása a saját gazdaságban előállított terményekre-termékekre alapul; megtermelnek a háztartás szükségletéhez csaknem minden nyers- és alapanyagot: tejet, tojást, húst, gyapjút, mézet (F₃-nak van néhány család méhe), kenyérgabonát. Italt (pálinka, bor), saját termesztésű gyümölcsből készítenek, befőtteket szintén.

A családnak a faluban lévő többi gazdasághoz viszonyítva előnye, hogy talajművelésre, szállításra, kaszálásra nem kell pénzt kiadnia. Ezeket a munkálatokat időben elvégezheti, szükséglete szerint ütemezheti, a cséplés kivételével.

A család jövőbeni stratégiái, tervei: tovább fenntartani az állatállományt, megszerezni F₂ részére a még vissza nem kapott földeket, „rendbe hozni”, helyreállítani termőképességüket, a gazdasági épületek felújítása, bővítése.

2. Szélesebb társadalmi érvényessége van Újfalun annak a családi gazdaságtípusnak, ahol nincs rendszeres pénzjövdelem, illetve ami van annyira kevés, hogy a megélhetést arra alapozni nem lehet. Ilyen csekély járadék a téesz nyugdíj, amelynek emeléséről törvény is született, alkalmazása azonban még mindig késik. A rendszertelenül, több hónapos késésekkel folyósított nyugdíj a legszerényebb körülmények között élő falusi családok pénzkidadásait alig fedezi, ezért a minél teljesebb önellátásra törekvés e családok esetében, gazdasági kényszer.

Nézzük egy téesz nyugdíjas család gazdálkodását:

Családtagok: F₁ (sz. 1911) Tsz. nyugdíjas

A. (sz. 1928) Tsz. nyugdíjas

Az idős szülőknek két gyermekük van. Az idősebb, aki rég családot alapított, Kóhalomban lakik, ritkán jár haza. Az unokák szoktak segíteni a nehezebb mezőgazdasági munkákban.

A második gyereknek nincs családja, Szentegyházán lakik. A család 5,5 ha birtokon gazdálkodik, ebből 3 ha szántó, a többi kaszáló. Büszkén emlegetik, hogy a téesz előtt „az egyéni világban a cukorrépagyártól még képeslapot is kaptunk azért, hogy mennyi répát termeltünk, a búzáknak is a legjobb fajsúlya volt.” (A.) Most gyenge termékenységű földeken gazdasági felszerelés és a kellő munkaerő hiányában a családi termelés fedezi a szükségleteket, de piacra vihető termény a szántóföldi növénytermesztésből nem marad.

Pénzjövdelmet a családban a téesz nyugdíjon kívül a három fejőstehén hoz. Ebben az évben a következő összegeket kapta a tej eladásból a család:

április 5.000 lej; május 4.000 lej; június 3.500 lej; július 2.540 lej. (A tejpénzt éppúgy mint a téesz nyugdíjat késve fizetik.)

Kenyérgabona a közösen bevetett földterületről 3 mázsa jutott, kukoricát két 12-12 áras parcellába vetettek, krumplit csak akkora területen ültettek, hogy a család szükségére elég legyen a termés. Zöldséget szintén a szükséglet szerint termelnek.

A család lehetőség szerint mindenben maximális önellátásra, takarékos, beosztó fogyasztásra törekszik, „az üzletből csak azt vesszük amit muszáj, ami kell a ház szükségire, cukor, fűszerek ... (A.)

A talajművelést bérelt gépekkel végeztetik, vagy kölcsönként igával végzik. A kölcsönként lófogat rendszerint a szomszéd- és rokoné, segítséggel fizetnek érte. Az állatok ellátásához még mostanig saját erővel sikerült elégséges takarmányt készíteni.

Disznót évente általában kettőt vágnak, majorságot is tartanak saját fogyasztásra (tyúk, liba). Friss húst mészárszékekben egyáltalán nem vásárolnak, a faluban nincs ahol; városról nem „hozatunk, mert drága”. Bort, pálinkát szintén saját gyümölcsből készítenek, mértékletesen fogyasztják.

Az elmúlt évben - kivételesen - a két disznó mellett még egy süldőt is vágtak tavasszal, mert a kisebbik fiúknak, aki akkor Szentegyházára ingázott „minden nap pakolni kellett”. (A.) Amíg itthon lakott szabadidejében részt vett a család termelőmunkájában.

Több hasonló helyzetű családnál tapasztaltuk, hogy a kenyérellátás hiányát úgy tudták áthidalni, hogy még volt tartalék az 1991. évi búzaosztalékból, ami lényegesen több volt mint az 1992. évi.

A jövőre kiolvasható tendencia a fenti családnál: amíg munkaerővel bírják megművelik a földeket, fenntartják az állatállományt. Termékszerkezet váltás, technológiai újítások, szakosodás nem várható a fenti családtípusnál. Az állati termékek hasznát nagyrészt ráfordítják a gépállomástól bérelt gépek munkadíjára. Néhány hasonló család, amelynek van ígás állata, a szántást-vetést-szállítást önállóan elvégzi, pénzt az aratásra-cséplésre kell kiadnia.

A bedolgozó gyermekek, unokák tevékenysége főleg a szabad hétvégekre korlátozódik. A segítségért a terményekből-termékekből ők is kapnak. Ennek a kölcsönösségnek íratlan szabálya van a családban: a gyermekek „segítenek mikor mennyit tudnak”, a család lehetőségei szerint viszonzza a segítséget. Az „adás” az idős szülők részéről a jövő egyfajta bebiztosítása. Alaposabb terepmunkával reméljük sikerül feltárnunk ezeknek a kölcsönösségeknek néhány mennyiségi összetevőjét is.

3. A következő családtípus két felnőtt tagja állami alkalmazott.

Családtagok: F. (sz.1959) gépkocsivezető az oklándi kisegítő iskolában

A. (sz. 1962) könyvelő a községi tanácsnál

3 gyerek 9, 7 és 5 évesek

A család havi pénzbevétele a két fizetésből kb. 35.000 lej, a családi pótlékkal együtt. Az állami munkahely mellett a család földműveléssel és

állattartással is foglalkozik. A családi összirtok 8,0 ha, ebből 3,7 ha szántóföld, a többi kaszáló.

Az állatállomány: 1 tehén, 3 disznó, majorság.

A család évi kenyérfogyasztásához szükséges gabonának kb. felét termelték meg, a másik felét a felszámolt téesz készletéből vásárolták az elmúlt évben.

A zöldség nagy részét megtermelik, amit megvesznek azok a korai, e vidéken későn vagy egyáltalán nem termő zöldség- és gyümölcsfélék, pl. paprika, kékparadicsom, csemegegye.

A család a háztartás tej- és hússzükségletét megtermeli, néha „veszünk, de csak egy-egy pástétomot, mert disznót vágunk, szalámit töltünk”. (A.)

Gyümölcspálinkát szilvából, körtéből főznek, bort a beltelken lévő szőlőből készítenek, amihez néha, ha kevés a termés, még vásárolnak is a zöldségüzletből vagy a piacról.

Üzletbe vásárolják az édességet a gyerekeknek, néha vajot, fűszereket, dohányt, a mosószer nagy részét („szappant is főzünk, de mosógép van akkor inkább a mosóport használom”). (A.)

Ruhaneműt szintén az üzletből vásárolnak néhány kötött holmi kivételével.

A fűtőanyagot szintén pénzért szerzik be. (Közeli erdőkitermeléséknél a vontatógépekkel dolgozó munkásoktól több újfalusi család „feketén” veszi a fát.)

A családi gazdaság takarmányszükségletét megtermeli, az „annyi állatot tartunk, hogy legyen elég a takarmány” elve érvényesül. A család nagyobb mértékben a múlt évtől kezdett gazdálkodni. A vetőmagot megvásárolta a piacon, a vegyszereket Udvarhelyen a növényvédelemtől.

A kéziszerszámokat a szomszédos falvakból szerezték be: villát Homoródszentpálról, gereblyét a telekfalviaktól. A család eszközkészletéhez tartozik a daráló, kukoricafejtő és a kaszálógép. Ez utóbbi az állattartó családi gazdaságok legfontosabb kiegészítője, több géptulajdonosnak kereseti lehetőséget is jelent. (Órabérért vagy terület után szoktak a munkadíjban megegyezni.)

A mezőgazdasági munkát a család délutánonként és a szabad hétvégeken, valamint az évi pihenőszabadság alatt végzik. A férj munkahelye nem jelent naponta kötött, nyolcórás munkaprogramot. Néha korábban érkezik haza, máskor későn. Munkaköre lehetővé teszi, hogy nemcsak a családnak szükséges bolti cikkeket vásárolja meg a városon, hanem az őt megkérő szomszédoknak, rokonoknak is bevásárol. Különösen gyakran fordulnak hozzá, amióta megszűnt a rendszeres szövetkezeti kenyérellátás a faluban. A családi pénzgazdálkodást most a szükségesnek ítélt kiadások fedezése, nagyobb befektetések, kölcsönök elkerülése jellemzi. A. elmondja, hogy amikor építettek a férje egyik rokonától nagyobb pénzüsszeget kértek kölcsön, aki egy idő után annyi kamatot kért a pénzéért, hogy az nagyobb volt mint a

hitelszövetkezeti kölcsönre számított kamat. Ebben a helyzetben a székelődudvarhelyi hitelszövetkezethez fordult a család kölcsönökért, a rokonok megadták az adósságot, a felvett kölcsönt és a kamatait a fizetésükből részletekben törlesztették. Meg kell jegyeznünk, hogy pénzt kölcsönadni kamatra, rokonok, a vizsgált társadalmi környezetben nem egy elfogadott gyakorlat.

A család idegen munkát nem alkalmaz a gazdaságban és a háztartásban, csak a házépítéskor fogadtak napszámosokat.

A gazdálkodásban tanácsokat, javaslatokat a szülőktől kapnak.

* * *

Az alkalmi munkából élő családok kivétel nélkül cigány családok. Két kereskedő családot leszámítva, nincs a tulajdonukban szántóföld, munkaeszközök, nincsenek állami alkalmazásban. Amíg a téesz létezett, „egy párat, kik olyanok voltak, felvették oda, nagy hasznuk nem volt, mert csak elmozdították a munkát s a földet, amit kaptak. Most Magyarországra járnak s ahogy vettük észre jól keresnek. Sok pénzzel jönnek haza” - vélekedik egy idős férfi.

ÖSSZEFOGLALÁS

A családi termelést ma Homoródújfalun elsősorban az erőteljes önellátásra törekvés jellemzi. A kalkuláció, a beosztás, a lehetőségek szerinti tartalékolás általános gazdasági magatartásformák.

Az agrárkultúrában a természetes gazdálkodás elemei uralkodóak, a modern talajművelés módszereivel, eljárásaival alig találkozunk a technológiák területén.

Eddig tapasztalataink szerint a gazdasági kooperáció a családok között nem olyan sokrétű mint a már vizsgált homoródmenti falvakban.

A családi gazdaságok termelésének jövőbeni alakulása több tényező együtthatásának következménye lesz. E tényezők közül úgy tűnik nem is a legfontosabb az egyes gazdaságok tulajdonában levő földbirtokok nagysága közötti különbség. A megkérdezettek szerint a helyi körülmények között „ezelőtt” is lehetett kevesebb földbirtokon is (2 ha szántó) eredményesen gazdálkodni, úgy, hogy a családi gazdaság fizetőképes volt, elbírta az adózás terheit, s tíz hektáron is lehetett rosszul gazdálkodni, hogy „az adószedő kihúzta a párnát a gazda feje alól”. (61 éves férfi)

A hasonló jelenségek a termelés humán összetevőinek fontosságára hívják fel a figyelmet, a munkaképesség, szorgalom, szakértelem, takarékoság szerepére ugyanabban a környezetben.

Különösen a téeszésítés után a társadalmi méretű egyenlősítés megvalósítását követő időszakban vált nyilvánvalóvá, hogy az emberi tényező nem elhanyagolható szempont a termelés folyamatának vizsgálatában. Amint kiderült, voltak családi gazdaságok, amelyek a téesz idején talpra álltak, tőkét halmoztak fel és amikor megnyíltak a lehetőségek befektettek állóalapok-

ba, termelőeszközökbe. (Itt nem azokra a családokra gondolok, amelyek olyan pozícióban voltak, hogy törvénytelen utakon gyarapíthatták vagyionukat.)

A családi gazdaságok életképessége a jövőben attól függ, hogy a mostani kedvezőtlen termelési konjunktúra elemeit milyen mértékben képesek a gazdaságok termelékenységével legyőzni, mennyi terményt, terméket tudnak a piacra vinni, hogy a gazdálkodás pénzkidadásait fedezzék és újabb befektetésekre is lehetőségük nyíljon.

Úgy tűnik, hogy a vágómarha-tenyésztés viszonylag gyorsan felfuttatható lenne és a jelenlegi árviszonyok mellett jól jövedelmezne. Egyik gazda elmondta, hogy egy hízott bikáért 92.000 lejt kapott. Azóta még az állami átvevőnél újra emelkedtek az árak. Mivel minden családnál a gazdasági épületek megvannak, az „újraszakosodás” fokozatosan bekövetkezhet. Látványos, gyors változásokat a mai lehetőségek között - pl. bankkölcsönt 65-70 %-os kamatra lehet felvenni - nem várhatunk.

A falu nyújtotta életforma és létfeltételek egyelőre nem jelentenek vonzerőt az elmúlt évtizedekben innen elköltözött családoknak. Egy fiatal családról tudunk mostanig, amely Székelyudvahelyről hazaköltözött. A férj magyarországi vendégmunkán tartózkodik, a feleség a kisgyerekekkel a szüleinél.

Demográfiai adatok

A lakosság lélekszáma: 303 fő

KORCSOPORTOK SZERINTI MEGOSZLÁS

Év	0-18	18-30	30-50	50
Személy	103	26	57	117
%	34	8,6	18,8	38,6

TÁRSADALMI, FOGLALKOZÁSI KATEGÓRIÁK

	Létszám	%
Téesz nyugdíjasok	46	15,2
Állami nyugdíjasok	21	6,9
Volt téesz tag (nyugdíjkorhatár alatt)	20	6,6
Állami alkalmazottak	54	17,8
Háztartásbeli	30	9,9
Alkalmi munkából élők	26	8,6
Munkanélküli segílyt kap	3	1 aktív korúak 3 %-a
Gyerekek, eltartottak	103	34
Családi gazdaságok száma:	74 (a tanácsnál közölt adat)	
	102 (a mezőgazdasági nyilvántartók szerint)	
Családi házak száma:	115	
Lakatlan ház, illetve telek:	13	

GAZDÁLKODÁS ÉS TÁRSADALMI KAPCSOLATOK EGY KISHOMORÓD MENTI CSALÁDBAN

Dolgozatunk esetleírás, egy Kishomoród menti család gazdálkodásának és társadalmi kapcsolatainak összefüggéseit vizsgálja. Kiindulópontként elfogadjuk az antropológia felismerését, miszerint egy társadalomban a gazdasági viszonyok nem vizsgálhatók tisztán önmagukban „mivel ezek minden esetben valamilyen általános, közvetlen társadalmi kapcsolatok részét képezik” (Evans Prithard-ot idézi Eric Wolf 1973: 253).

Tárgyunk kifejtéséhez a vizsgált konkrét családot három előre rögzített kritérium szerint választottuk ki. E szempontokat az elemzés ökonómiája, az egyedi esetből levonható következtetések társadalmi érvényessége indokolta. Sorrendben a következők:

1. A társadalmi környezetben legteljesebb családszerkezet

E kritérium érvényességét azért tartottuk hasznosnak, mert feltevésünk szerint a társadalmi és gazdasági szféra kapcsolódásainak szélesebb lehetőségeire nyújt alkalmat, mint egy csonka családszerkezetű (például egy özvegyasszony) családi gazdaság.

2. A család devianciák nélküli illeszkedése mikro-társadalmi környezetébe

E feltételen azt értjük, hogy a család társadalmi kapcsolattartását nem zavarják a családtagok deviáns viselkedésmódjai (alkoholizálás, tolvajlás vagy más súlyos erkölcsi vétiségek). Így a család külső kapcsolatainak, ezen belül gazdasági kapcsolattartásának nincsenek a társadalmi szférában gyökerező korlátai, akadályai, a gazdasági kötelek a maguk gyakorlatiasságában, a családok érdekei szerint működhetnek.

3. A család életvezetési gyakorlatának társadalmi érvényessége

Ez a követelmény magába foglalja az általánosan elfogadott gazdálkodásmód gyakorlatát, ami a helyi gazdasági környezetben az együttműködések, kölcsönösségek, kapcsolódások lehetőségét biztosítja. A fenti három kritériumot szem előtt tartva, egy összetett, háromgenerációs családot választottunk vizsgálódásaink tárgyául. A hattagú család munkaszervezésében az erőforrások, eszközök használatában, a termelési folyamat ellenőrzésében, irányításában, külső és belső gazdasági kapcsolattartásában egységes családi termelői intézményként viselkedik. Fogyasztási szokásaikat és társadalmi érintkezéseiket alapul véve részben tekinthetnők két elemi családnak is, de a fenti gazdasági tevékenységek egybeszerveződése ellentmond az elkülönítésnek.

A dolgozatban idős és fiatal családról beszélünk: az idős család kéttagú: a 68 éves téesz nyugdíjas férfiből és a 67 éves ugyancsak téesz nyugdíjas feleségből áll. A fiatalabb család négytagú: az öregedő szülők 40 éves, házas fia, 36 éves felesége és 15, illetve 14 éves gyermekeik alkotják.

A gazdasági szereplők azonosításánál a leszármazási ág szerinti megnevezéseket használjuk (apa, fiú, unoka, anya, meny). Ahogy a későbbiekben kiderül, a családfő a 40 éves fiú.

A CSALÁD MÚLTJÁRÓL

A ma élők emlékezetében a múlt század utolsó negyedéig visszamenően maradtak fenn emlékek az elődök életéből. A megőrzött családi iratokból az 1780-as évek végéig rekonstruálható a család leszármazási ága. Ebből a mi szempontunkból elegendő néhány jellegzetességet kiemelni: a telken élő családok a két évszázad során végig a földművelő-állattenyésztő életformát folytatták, a lakótelek elhelyezkedéséből a falu terében, valamint a ház és a gazdasági épületek méreteiből ítélve a család a helyi társadalom felső középrétegéhez tartozott, s a házasságok is minden esetben a falun belül kötöttek. A családtagok földrajzi mobilitása a nők fiatalkori, házasság előtti városi szolgálására korlátozódott. A családból az egyik férfi felmenő a századfordulón Amerikát járt. Az első, aki a helyi általános iskola elvégzése után idegen környezetben mesterséget tanult a ma 40 éves családfő (asztalos).

A család mentális képében az Amerikát járt előd és a családfő nagyapja kiemelkedő fontosságú figurák (fényképeik ott vannak a lakóház falán). Mindkettővel kapcsolatban néhány olyan történet él a család emlékezetében, ami mentalitásukból a szerzésvágyat, a többre törekvést emeli ki: például az Amerikás előd az orvosi tanács ellenére tovább dolgozott a porcelángyárban, hogy több pénzt kereshessen, majd hazatérése után 8 hónappal meghalt. A családfő nagyapja, aki 1900 és 1970 között élt, gyakori állatvásárlásokkal forgatta sikeresen a család pénzét.

Ezeknek az epizódoknak verbális szinten megvan a jól kitapintható jelentése: a mindennapi élethelyzetekben ugyanis az idősebb család gazdasági mentalitásából hiányzik ez a beállítódás, az anyagi szerzésorientáltság. Emiatt rejtett feszültségek vannak a két család között. A fiatal családban a házastársak mindketten szerzésre, gyűjtésre törekvők. A feleség erőteljesen vagyongyarapításra beállított családból származik, szüleinek gazdasági eredményessége állandó vonatkoztatási háttér a fiatal családnak.

A GAZDASÁG ERŐFORRÁSAI, ESZKÖZELLÁTOTTSÁGA, JÖVEDELMEI

A család földbirtokát ma 2,3. ha szántó és 4,0. ha kaszálóterület képezi. A szántóbirtok a faluhatárban 12 parcellára szétdarabolva fekszik, a kaszálók 7 darabban. Az általánosan gyakorolt osztott örökösödési rendszer miatt az idők folyamán nem következhetett be a földkoncentráció. Az apának két leánytestvére volt, s az ötvenes évek elején a három testvér egyformán részesült a családi földbirtokból. Ma a családfő az egyetlen örökös, e nemzedéken belül nem oszlik tovább a birtok.

A téeszelszámolás után, a magánbirtok visszavételekor a föld az apa nevére, az idősebb család tulajdonába került vissza. A két család közötti birtokátadás nem merült fel, és a jövőre nézve sincs efféle elképzelés: „a föld az övék”, vagyis a szülőké, mondja a beköltözött meny.

A gazdaság eszközellátottsága a termelőmunka folytatásához a családtagok szerint kielégítő. A felszerelések, kézi szerszámok egy része örökség

vagy a téesztől megvásárolt munkaeszközök (eke, taliga, borona, vetőgép, ekekapa, lószerszámok stb.). A gazdaságban a legfontosabb gép a kaszálógép, mely a két család közös szerzeménye.

A gazdaság állatállománya: 2 igásló, 4 tehén, 2 növendék, 13 juh, kecske. A fiatalabb család évente 2, az idősebb 1 disznót hizlal. Ezen kívül libát, tyúkot tartanak a háztartás szükségletére. Az állatállomány 1990 után gyarapodott.

A szántóföldi termelésben követett termékszerkezet általános a helyi gazdálkodásban: búzát, kukoricát, árpát, zabot, burgonyát, takarmányrépát és zöldségféléket termelnek. Ezekből a terményekből semmit sem adnak el, ritkán előfordul, hogy gabonát vásárolnak alkalmi árusoktól a faluban (például kukoricát). A legjelentősebb vetésterületet a búza és a kukorica foglalja el (kb. 1 ha). Vetőmagjaikat alkalmanként cserélik a falubeli gazdákkal, szavatolt minőségű fajtákat nem vásárolnak. Az egy termelési ciklusban a különböző terményekből előállítható mennyiségek évenként változnak, megközelítően azonos éghajlati-időjárási viszonyok között is. Ennek oka, hogy a családi szükségletből és a gyakorolt termelési technológia parancsából („kapás után búzát”) kiinduló tervezésnek néhány társadalmi és természeti feltétellel, adottsággal is számolnia kell. Így például az összirtok jelentős hányada már eleve csak egy-két meghatározott termény termelésére alkalmas: a magas domboldalakon, vadkáros helyeken levő parcellákban esetleg árpát, zabot lehet termelni, kapásokat nem. A szétdarabolt birtok kisebb parcelláiba nem érdemes például búzát vetni, a gépi munka magas költségeit szem előtt tartva.

A családfő véleménye szerint a 6 tagú család kenyérgabona szükségletének teljes fedezésére legalább 1 ha területen kellene búzát termelni, de ennek a területnek általában csak a felét vetik be. Összességében a szántóföldi munkájuk gazdaságosságáról az a véleményük, hogy minden terményt a piaci árnál jóval drágábban termelnek meg. Ezért sem érdemes a hozamok és a termésterületek növelésére erőfeszítéseket tenni.

A szántóföldi termelés célja, hogy a család táplálékát és a vágóállatok takarmányozását a lehető legteljesebb mértékben biztosítsa. Az állattartást jövedelmezőbbnek ítélik. 1994-ben 3 borjút, 5 bárányt adtak el, az állami átvevőnél 2 200 liter tejet értékesítettek.

A gazdálkodásban érvényesülő mentalitáshoz jellemző adalék, hogy amíg a korábbi években a fiatalabb család a két hizott sertés egyikét eladta, ma a gyermekek felnövéseével mindkettőre szükség van, de nem szaporítják a sertésállományt.

A gazdálkodás jövedelmét csekély mennyiséggel gyarapítja alkalmanként az ígásfogattal más gazdaságoknak végzett munkákért vagy gépi kaszálásért kapott pénz. Ezekre a munkákra volna kereslet, azonban a gazdaság szereplőinek értelmezése szerint a ráfordítható idő korlátokat szab ezeknek

a munkáknak. Az idegen gazdaságoknak pénzért végzett munkák jövedelme „más” pénz, mint amit a családtagok nyugdíjból vagy az állami fizetésből kapnak. Ezeket a pénzüsszegeket másképp használják, mint a nyugdíjat vagy a fizetést; rendszerint a legrövidebb idő alatt igyekeznek visszacsatolni az újratermelésbe. Így a kaszálógéppel szerzett pénzből benzint, a szántásért, boronálásért kapott pénzből zabot vesznek a lovaknak. De ugyanúgy, amikor a meny libát adott el, az árából kukoricát vásárolt a majorságnak.

A fentiekén kívül az idősebb családnak a rendszeres pénzjövedelmet a két téesznyugdíj, a fiatalabbnak az állami fizetés, és az évi egy-két hónapi vendégmunkán szerzett pénz jelenti.

A KÖZÖSSÉG ÉS SZÉTTAGOLÓDÁS MÉRTÉKEI, HATÁSAI AZ ÖSSZETETT CSALÁDBAN

Hangsúlyozva, hogy a vizsgált család a termelésben és külső kapcsolat-tartásában egységes intézményként viselkedik, a fogyasztás és elosztás területén - részben - igen képlékeny, és a külső szemlélőnek nehezen felfedezhető határok mentén két háztartásra tagolódik szét.

A hattagú család belső kapcsolatrendszere hierarchikus férfiközpontú hatalmi rendszer, olyan termelési szervezet, amely központosítja a termelő-eszközöket, az erőforrásokat és a munkaerőt, szabályozza az elosztást, és elkülönül a fogyasztás, valamint az élet más szféráiban (például társadalmi érintkezések) követett viselkedésmódokban.

A gazdasági gyakorlatban a nagycsalád a vagyonszösség és vagyonszegosztás kényes egyensúlyát valósítja meg. Közösen használják a szántó-és kaszálóbirtokot, gazdasági felszereléseket, eszközöket. A telken levő zöldségeskertet az asszonyok elosztották, külön-külön termeli mindenki a saját családjára szükségletét. Az állatoknak szükséges takarmánymennyiséget közös munkaszervezésben, együttes munkával készítik, a külön tulajdonban levő állatok takarmányozása a közös készletből közösen történik. A külön tulajdon az állatok utáni jövedelmek használatában, illetve a további tenyésztést, eladást, levágást illető döntésekben nyilvánul meg. A disznótartás módjában megnyilvánul a két család, illetve a két asszony eltérő beállítódása. A malacokat (hármat) a következő évre közösen vásárolják, együtt táplálják, amíg az idő kimelegedik tavasszal, ekkor szétválasztják. A meny azzal magyarázza ezt az eljárást, hogy ő másképp eteti, mint az anyósa, mindig szebbeket nevel ezért nem közösködik. A majorságot közösen táplálják, de külön tulajdonban vannak, a napi néhány tojást elosztják.

Az évszakok ritmusához kötődik a két család szössége vagy elkülönülése a lakóház fizikai terében is. Tavasztól késő őszig a nappali tartózkodás, étkezés és részben a főzés közösen a nagyobb lakóház pincelakásában zajlik, az év többi részében külön helyiségekben. Az ételkészítés egy tűzhelyen de külön történik, a reggelihez és a vacsorához a puliszkát közösen főzik, de a hozzávalót külön teszik az asztalra.

A mindennapi élet apró, testközeli helyzeteiben ezek az elkülönülések, határmegvonások a több mint másfél évtizedes együttélés gyakorlatban csiszolódtak, illeszkedtek egymáshoz. Kisebbségi sűrűdés, feszültségek előfordultak, de a viszonyokat alapjaikban nem változtatták meg.

A közös munkában az idősebb család részvételi aránya évről évre csökken, a fiatal családé - a gyermekek munkába nevelődésével - nő. Az idősebb család azzal, hogy nem engedi ki kezéből a földbirtok tulajdonjogát, ellensúlyozza a gazdasági tevékenységekben csökkenő szerepkörét. A közös termelőmunkában a fiatalok munkatöbbletét nem számolják el, s ez a beállítódás a jövőben sem változik. Világosan mutatja ezt az elmúlt évi példa: a legfontosabb munkaidényben az anya lábtörés miatt munkaképtelenné vált. A nyári növényápolási munkákat a meny és a leányunoka végezték el, a megszokotthoz képest jelentős többletmunkával, de a fogyasztás így is ugyanolyan arányú a két család között, mint amikor közösen dolgozták meg a földeket. A meny bármennyire neheztel ezért, nem is teszi szóvá. A család stabilitását szolgáló érdekek erősebbek, mint a szétbomlást, individualizálódást eredményező kezdeményezések. Az összetett család, mint gazdasági egység fenntartása ebben a formájában mindkét családnak fontos. Nemcsak az öregedő, lassan munkaképtelenné váló idős szülőknek, hanem a fiatal családnak is. Az átmeneti munkanélküliség idején - erre már volt példa - a családfőnek is menedéket jelent a családi gazdaság, amelybe több mint egy évtizede folyamatosan beruházott.

A CSALÁD BELSŐ KAPCSOLATRENDSZERE ÉS A GAZDÁLKODÁS

A hattagú család belső viszonyrendjében a hierarchia csúcsán a megfigyelt gyakorlat és a családtagok egyöntetű véleménye szerint a 40 éves családfő áll. Ő tartja ellenőrzés alatt a gazdasági folyamatokat, a tevékenységek munkaszervezését, a szerepek, munkakörök kijelölését naponta ő határozza el. Eltérő megfontolásokkal, érvekkel a család többi tagja is hozzájárulhat az elképzelések, tervek kikristályosításához, de a döntő szót, jóváhagyást a családfő hozza a gazdasági ügyekben. A döntések alkalma és helye a család mikrovilágában rendszerint az együtt elfogyasztott vacsora ideje (munkaidényben), ekkor átbeszélnek és értékelik a napi teljesítményt, és szövik a következő napok terveit.

Ez a családi mikrokozmosz kapcsolatműködésében, belső viszonyaiban különbözik a hagyományos, a néprajz által megrajzolt hierarchikus, alá-fölé rendeltségű parasztcsalád-modelltől. Erdélyi viszonylatban Nagy Olga és Gazda Klára írta le a parasztcsalád szigorúan hierarchikus modelljét, ahol a család egy kétpólusú aszimmetrikus alakzat, egyik oldalon a mindenható szülői hatalommal, a másikon a mindenben kiszolgáltatót gyermekkel. Természetesen a vizsgált családot, mint általában a mai életformaváltásban érintett falusi családokat, továbbra is túlnyomórészt aszimmetrikus kapcsolatok jellemzik, és a függőségi viszonyban a gyermeknek rendszerint

alárendelt szerep jut, de teret kap a személyi autonómia is, különösen a fogyasztás és a társadalmi viselkedésmód gyakorlatában. A szülőkkel való kapcsolattartásban tágultak a megengedhetőség határai. Esetünkben előfordul, hogy a családfő gazdasági döntéseit kudarc kíséri: nem valósul meg az előzetes kalkuláció, és a termelőmunka egy-egy részmozzanata a megszkottnál nagyobb energiárfordítással, esetleg veszteséggel jár. (Az időjárás például állandó bizonytalansági tényező, gyakran keresztezheti a családfő számításait.) Ilyen esetekben az esti családi „munkaüléseken” a kamasz fiúunoka - aki a munkamegosztásban egyre jelentősebb szerepköröket tölt be - és nagyapja nem mulasztja el a családfő szimbolikus legyőzését, döntéseinek helytelenségét felemlítve.

Nézzük a továbbiakban a családtagok-, mint gazdasági szereplők- közti viszonyokat!

A CSALÁDFŐ ÉS AZ ÖREGEDŐ SZÜLŐK

A termelőmunkát érintő kérdésekben a szülők alárendelik magukat fiuk döntéseinek. Ez a viszonyulás nem mondható általánosnak a helyi társadalomban. Jellemző, hogy a két-, háromgenerációs családokban az idősebb férfi nem engedi ki a kezéből ilyen korán (például 68 évesen) az irányítóvezető szerepet, s a termelési stratégiákban fontos döntéseket ő maga hozza. Az esetünkben érvényes helyzetre az apa személyes élettörténete és mentalitása adhat magyarázatot. A téesz megalakulásakor 36 éves férfi addig a gazdasági munkákat az apja irányítása alatt végezte. A közös gazdaság megalakulásától annak felbomlásáig itt dolgozva viszonylag szűk tér nyílt az egyéni döntéshozatalra a gazdálkodásban: az adott gazdálkodási keretek, és a szántóföldi termelés a háztáji parcellákon nem igényelt komplexebb döntéseket, tervezéseket. Az állatállomány fenntartásához szükséges takarmány készítésében a kaszálógép vásárlása óta (1984) egyértelmű lett a mai családfő irányító szerepe. Mivel csak ő ért a gépkezeléshez, és részmunka-időben vesz részt a családi gazdálkodásban, a takarmánykészítés ritmusa, a határ különböző pontjain lévő parcellák kaszálási sorrendje az ő „szabad idejében”, a családi gazdaságra fordítható időben rendeződik el.

Miután a szántóbirtok magántulajdonba került, a legnagyobb fizikai erőfelfejtést igénylő munkákat kezdettől a családfő végezte. A munkafolyamatokban a legfontosabb részmozzanatok végzése hatalmat és kiemelt státust biztosít a családfőnek. Az öregedő apa szívesen átengedte fiának a fontos részmunkákat csökkenő fizikai teljesítőképessége, valamint egyes területeken (például gépkezelésben) hiányzó szakértelme miatt.

A szülők és a családfő aszimmetrikus viszonya csak a termelőmunka szférájában érvényesül maradéktalanul. Fogyasztási szokásaik és társadalmi érintkezésük-magánviláguk körébe tartozik. E szférák fontos döntéseiben azonban kikérik és elfogadják a családfő tanácsait (például fontosabb vásárlásoknál).

A szülők egymással való kapcsolatában - a gazdasági ügyekben - a mellérendelő viszony uralkodó. A mindennapi élet rutinjaiban határozottan körvonalazottak a „férfi” és „asszony”-szféra közötti válaszfalak. Így a pénzkezelés az asszony szerepköre, a férfi nem is tudja, hogy hol van a pénz a házban.

A családfőnek és feleségének a viszonya a gazdasági szférában nem mentes a feszültségektől. A feleség elismeri alárendeltségét a termelőmunka szervezésében, irányításában. Jóllehet néha elégedetlen a munkamegosztás módjával (például nehezményezi, hogy a férje miért nem veszi ki részét a növényápolási munkákból), de a családi nyilvánosságban általában támogatja a családfő határozatait. Feszültségekre, nézeteltérésekre a jövedelemfelhasználás eltérő elképzelései adnak okot. A család horizontján szükségletként megjelenő javakat - mindazt, amiről úgy gondolja valamelyik fél, hogy birtokba kell venni - gyakran külön-külön fontossági sorrendbe rendezi a férj és a feleség. A családfő a jövedelemből beruházásra szánt részt a legtöbb esetben a gazdasági felszerelésekre, eszközökre, az állatállomány gyarapítására fordítaná, a felesége inkább lakásberendezési tárgyakra, ruházati cikkekre stb. A célok hierarchiájának kialakításában végül is mindig születik valamiféle kompromisszum a két fél között, többnyire sikerül valamilyen egyensúlyt kialakítani, ezek a nézetkülönbségek nem érintik alapjaikban a két fél kapcsolatát.

A feleség már a házasságkötéskor elfogadta hallgatólagosan az alárendelt szerepkört. Felmondta hajadonkori városi munkahelyét és szakmáját (ruhagyárban dolgozott), és a környezetben érvényes kulturális mintát követve beköltözött férje családjába. Később bátortalan kísérleteket tett korábbi munkaviszonyának felújítására, de ezek eredménytelenek maradtak. Ennek következménye egy állandó, rejtett frusztrált állapot volt: nehezen viselte el, hogy a férje keresete a család legfontosabb pénzjévedelme, és az ő munkájának az eredménye „nem látszik, elvesz a közön”.

Az após/anyós - meny-viszony gazdasági vonatkozásai szintén rejtett feszültségeket hordoznak. A meny, mint már említettük, erőteljesen vagyongyarapításra, szerzésre beállított családban nőtt fel. Nem tudja elfogadni apósáék elégedett igénytelenségét, kényelmes munkaritmusát, beletörődését a „nincs”-be. Állandóan összehasonlítja szülei és az apósáék stratégiáját, nemegyszer különféle taktikákkal próbálja lendületbe hozni a közös munkaalkalmakon férje szüleit. Nyílt elégedetlenségére, véleményének hangoztatására azonban nem kerül sor.

SZÜLŐ - GYEREK-VISZONY

A 15 éves leány és a 14 éves fiú korán integrálódott a család gazdasági tevékenységeibe. Részvételük fizikai teljesítőkéességük növekedésével arányosan fokozódik. Mivel a munkába nevelődésük a környezet hasonló

életvitelű családjában is érvényes minták szerint történik, nem tapasztalják szülői kényszernek a gazdasági tevékenységeket. A munkakötelesség elfogadott társadalmi viselkedésmódként, szükséges normaként rögződik bennük. A szülők szerepe a gyerekekkel való munkakapcsolatokban az irányításra, szabályozásra szorítkozik. Ugyanez a viszonyulás érvényes korlátozottabban a gyermekeknek a nagyszülőkhöz fűződő kapcsolataiban is; különleges, mondhatni partneri kapcsolat alakult ki a nagyapa és a fiúunoka között. A család életvezetési elrendezettségeiből következik, hogy köztük a térbeli-időbeli együttlét, a személyközi kapcsolatok interakciók alkalmi jóval gyakoribbak voltak az unoka életútjának eddigi szakaszában, mint a napi tíz órát hiányzó családfővel. A gyermek számos szocializációs mintát, cselekvés- és viselkedésmódot a nagyapjától vett át. Így például a gazdálkodásban az állatok gondozásának és igazásának eljárásait a legapróbb részletességgel eltanulta, ma már ő maga is gyakorolja. Vagy a társadalmi érintkezésekben (például szópárbajok felnőttekkel) szintén a nagyapja szokásai jelentették a mintát.

A nagyapa és a fiúunoka kapcsolata több helyzetben egyfajta cinkosságként és érdekszövetségként működik a családfő hatalmával szemben. A fiú beletanulásával a nagyobb erő kifejtést igénylő gazdasági munkákba, felértékelődött szerepköre és státusa leánytestvérével szemben. A család szóbeli nyilvánosságában a férfiak gyakran utalnak a fiú gazdasági teljesítőképessegre, egybevetve a leánytestvér kisebb teljesítményeivel. Ezekben a gesztusokban a férfiszféra elsődlegességének hangsúlyozása és mentális továbbörökítése folyik.

A szülők gyerekeik életpályáját a családi gazdaságon kívüli szférákban szeretnék alakítani. Az általános iskola elvégzése után mindketten Szentegyházán tanulnak tovább, líceumban, illetve szakmai iskolában. Ezeknek a társadalmi ideáloknak a megvalósítására a reális esélyek egyre csökkennek.

Az összetett család gazdasági tevékenységeiben a nem és kor szerinti munkaszervezés és munkamegosztás érvényesül. A családtagok teljes létszámú bekapcsolódása a termelőmunkába a gazdaság működtetésnek sokrétű igényét képes kielégíteni. Egyetlen napon (november 12-én), amikor minden családtag otthon volt, a családfő és a fia szántott, a nagyapa az állatokat őrizte a mezőn, hogy „ne egyék a kész takarmányt”, a meny és az anyós a háztartási munkákat végezte, a leány takarított.

A két elemi családot összekötő elsődleges gazdasági tényező a föld. Bár a mentalitásbeli különbségek - az előbbre jutás vágya a fiatal családnál és a megelégedettség az idősebbnél - feszültségeket is okoznak, a családi gazdaság együttműködéssel történő fenntartása fontosabb mindkét családnak, mint az esetleges külön gazdálkodás, ahol érzékeny veszteséget jelentene egyiknek a másik hiánya: az idősnek a fiatal munkaereje, szakértelme, a fiatalnak a föld hiánya, az apa állandó jelenlétének nélkülözése.

A családfő részmunkaidős jelenléte a külön gazdálkodás esetén számos munkamozzanat elmaradását, körülményessé tételét jelentené. Így az állatok gondozása téli időben naponta az apa feladatköre (a meny csak fejni megy ki az istállóba), a kaszálás, a téli tűzifa beszerzése ma kizárólag a családfő munkája stb.

Összegezésül elmondható, hogy az összetett család központosított irányítottsággal, a szerepek, feladatok elosztásával alkalmazkodik a gazdaság sokoldalúságához, sikeresen integrálja a fogyó munkaerejű, idős és részmunkaidőben bedolgozó tagjait, mindannyiuknak biztonságot nyújtva.

KÜLSŐ KAPCSOLATOK ÉS A GAZDÁLKODÁS

A család külső gazdasági kapcsolatai a vérségi és a területi (territoriális) kapcsolatokhoz kötődnek. Közülük a területi, azaz szomszédsággal bonyolított gazdasági kapcsolatok vannak számbeli fölényben: összesen hat családdal kerül sor kisebb-nagyobb gazdasági ügyletekre, kölcsönösségekre. A hat család közül négy az idősebb család és kettő a fiatalabb család kapcsolata, de mint már a bevezetőben említettük a családi gazdaság külső kapcsolataiban egységes intézményként működik. Ez azt jelenti a gyakorlatban, hogy a fiatalabb család is magától értetődően vesz részt az idősebb család külső kapcsolataiból származó kölcsönös munkában.

Az alábbiakban röviden áttekintjük a szomszédi kapcsolatokban megvalósuló gazdasági együttműködések, tranzakciók néhány esetét (ami a legfrissebben él a családtagok emlékezetében).

Fontossági sorrendet a kapcsolatműködtetésekben a kért családtagok nem állítottak fel.

SZOMSZÉDOK

1. A szemben lakó gyermektelen házaspár és a család gazdasági együttműködéseinek hosszú előtörténete van. A ház felújításánál a szomszéd szakmunkát és szakirányítást szolgáltatott díjmentesen, ezt ma is felemlégetik, mint lekötelezettségük alapját. Ebben az évben tavasszal a szomszéd adott egy véka zabot vetni, ezért a családfő hazaszállított egy szekér szénát. Ugyancsak ebben az évben a családfő géppel kaszált két és fél órát egy parcellán, ennek munkadíjába két órát a szokásos pénzbéreért, míg a fél órát segítségbe számolta el. Néhány hét múlva csépléskor a szomszéd hívatlanul jelentkezett segíteni.

2. Az özvegy szomszédasszony „mindjárt, mindjárt fut bé, hogy hova megyünk, ha takarni készülünk, akkor jön segíteni”. Egy-két ilyen segítségi alkalom után „elejti” a mindennapi beszédhelyzetekben, hogy hol van egy szekér szénája, vagy a kukoricája letörve; „ebből kell tudjuk”, hogy azt haza kell szállítani.

3. Nyugdíjas gazdálkodó házaspár (városról költöztek haza). A gazdasági kapcsolatfelvétel ebben az évben történt. Az anya lábtörése miatti munka-

erőhiány idején a szomszédok önkéntesen ajánlkoztak szénagyűjtéskor, aratáskor segíteni. A családfő szintén gépi kaszálással viszonzta munkájukat, ezután a szomszéd egy kosár nyári káposztát hozott. Később egy felszántott parcellát boronáltak meg szintén segítségbe, majd a munka után közösen elfogyasztottak egy liter bort.

4. Idős gazdálkodó család: régebben - a családfő nősülése előtt - a szomszéd volt a család mészárosa, levágta a disznót, nyúzta a bárányt. Ebben az évben a családfő hazafuvarozott egy szekér szénát, a munkadíjért járó összegből kihagyott 1000 lejt a korábbi lekötelezettségekért, de elmondása szerint, amit elfogadott, azt is szégyellte: „Egy lejt se vettem volna el, ha a fiam lábából nem fordul ki a cipő, s nincs nagy szükség a pénzre”.

5. Idős, egyedül élő szomszédasszony: együttműködésük újabb keletű. Felszántják a szomszédasszony kertjét, ezért cserébe lekaszálhatnak néhány ár füvet, és részes művelésre - felesbe - kapnak 4 ár földet a falu belterületén. Ezen kívül a férfierőt igénylő munkáért is hozzájuk fordul a szomszédasszony (például favágás).

6. Állami alkalmazott férj/háztartásbeli feleség: a családfő kortársa, kevés földműveléssel is foglalkozik, legutóbb egy parcella elboronálására kérte meg a családfőt, viszonzásul önkéntes kezdeményezésre felvágott egy szekér fát körfűrészsel. A munkák elvégzése után mindkét alkalommal kevés ital fogyasztására is sor került.

A röviden vázolt gazdasági tranzakciókból néhány következtetés levonható. A család és a szomszédok kapcsolatai olyan gazdasági adottságokon alapulnak, ami csak a vizsgált családnak sajátja: az igaerő és a kaszálógépek. Ez a két termelőeszköz az összes többi - velük gazdasági kapcsolatot tartó - háztartásból hiányzik. A család minden munkacserében e két eszköz valamelyikével nyújtott szolgáltatást szomszédainak. A családnak nem kifejezett célja a külső munkaerő megszerzése. Az esetek többségében a szomszédok önkéntesen ajánlkoznak munkára, az ő kérésükre került sor gazdasági együttműködésekre, vagy olyan finomabb, kommunikatív technikák alkalmazása után, amit a második esetben a szomszéd özvegyasszony gyakorol, amikor arra céloz, hogy alkalom van a viszontsegítésre. Előfordulnak olyan helyzetek, amikor a napi munkaráfordítás nem igényelne többletmunkaerőt: a család egymagában is felgyűjtené a szénát, learatná a gabonát. A hivatlanul érkező segítség - esetleg racionális megfontolásból történő - elutasítása azonban fel sem merülhet ebben a társadalmi környezetben: sértődés, harag, esetleg kapcsolat megszakítás lenne a következménye. Az ilyen fejlemények következményeit nem vállalják.

Vizsgálódásainkban elsősorban arra kerestük volna a választ, hogy mit jelentenek ezek a cseresorozatok a szomszédokkal, tisztán gazdasági szempontból a szóban forgó családnak. A kért gazdasági szereplők értelmezésében ezekre a cserékre nem lehet alkalmazni a racionális gazdasági szempontokat: ilyen elszámolás ezekben a kapcsolatokban, a gyakorlatban

nem létezik. A családfő megfogalmazása szerint: „Sohase számolok úgy, hogy az alatt, amíg a szomszédnak segítek, elmentem volna pénzért másnak dolgozni, s úgy jobban jártam volna. Nem veszem így aprópénzre, nem tulajdonítom fel, hogy haszon-e vagy kár-e. Ez se nem kár, se nem haszon, meg kell csinálni, mert szomszéd vagy rokon, ezzel elé nem haladsz, de tudod, hogy visszasegíttek.” Nincs pontos nyilvántartás a cserearányok, pillanatnyi egyenlegek tekintetében. Laza összemérés érvényesül az adott-kapott munkamennyisége, szolgáltatások számontartásában. A gazdasági elszámolásban egy másfajta, a szigorúan gazdaságitól eltérő logika működik. „Meg kell csinálni, el kell végezni” a munkát, mert a partnerek szomszédok. Más szóval a család társadalmi viszonyaiból, az érvényes társadalmi szabályozásokból következik a munkavégzés. A hosszú távú cseresorozatok a társadalmi és gazdasági biztonság egy bizonyos szintjének fenntartását szolgálják. Kétségtelen, hogy a többi család szempontjából, ahol hiányoznak az említett gazdasági eszközök - nyilvánvalóbb a gazdasági érdekalapúság. Ezt legtisztábban a harmadik eset mutatja, amikor a városról hazaköltözött gazdálkodó család az önkéntes kapcsolatfelvétellel kihasználja a „kedvező konjunktúrát” jelentő munkaerő-kiesést. Ez a kölcsönösségen keresztüli önzés azonban rejtve marad a gazdasági szereplők előtt, nem vallják be nyíltan.

A munkákat lezáró szimbolikus aktus - a közös italfogyasztás - nem elhanyagolható, szerepe a kalákamunkákat záró közös rituális étkezések funkcióival azonos, a kapcsolatok további nyitottságát, az egymáshoz fordulás további lehetőségét szentesítő gesztus.

ROKONOK

Vér szerinti rokonok, akikkel gazdasági kapcsolatokat tart fenn a család, kevesen élnek a faluban. Az apa két testvére közül az egyik elhalt, ennek családjával nincsenek gazdasági kooperációk. Az anyának szintén egy testvére él a helységben. Mindkét legközelebbi rokon özvegyasszony, ez a helyzet fokozottabb kötelezettségeket ró a családra. Szántáskor, kaszáláskor számon tartják, hogy azoknál a parcelláknál, amelyek „egy oszlók” voltak, kötelességük a rokon földjén is elvégezni a soros munkákat. Ezért cserébe gyalogmunkával - például szénagyűjtéskor - fizetnek a rokonok, vagy átengedik egy-egy műveletlen parcella fűtermését. Ezekben a cseresorozatokban a társadalmi közelség és az ebből következő lekötelezettség a döntő indíték a munkavégzésre. A társadalmi kapcsolat fenntartása ez esetben nem kevés munkát feltételez, azonban a jövőre nézve „a kapcsolatok épségben megőrzendő és rendszeresen ápolandó hálózata, elkötelezettségek és becsületbeli adósságok örökölt szövevénye, egymást követő nemzedékek során felhalmozódott jogok és kötelességek tőkéje, támasz, amely hatékonyan mozgósítható, valahányszor rendkívüli helyzetek szakítják meg a mindennapok rutinját” (Bourdieu 1978: 389). E támasz fenntartásáért végzett munka szintén nem a gazdasági érdekek és célok fénykörében történik, az erőfeszítések társadalmi funkciója fontosabb e beállítódásban, „a számolás, a mélt-

tányosság-érzés szolgálatában áll és tökéletesen ellentétes a számító gondolkodással, mely a nyereség számszerű értékelésére épít.” (Bourdieu i. m. 322).

Gyökeresen más természetű a család viszonya a műrokkal, a meny szüleivel. Az egy településen, sőt térbeli közelségben élő családok között gazdasági kapcsolatok szórványosan alakulnak ki. Előfordul, hogy a fiatal család valamilyen nagyobb vásárlásnál pénzkölcsönért fordul a meny szüleihez, de a lehető legrövidebb határidőn belül vissza is fizetik a kért összeget. Emlékezetük szerint egyszer történt meg másfél évtizedes házasságuk alatt, hogy a kért összeget a kölcsönző fél - segítség címén - elengedte, de meghatározta, hogy mit vásároljanak érte. A pénzkölcsönzések ritka és kellemetlen aktusok a fiatal családnál. Ilyenkor a meny szerint az apja: „Ha kérünk ad, de megkérdezi, hogy nekünk miért nincs, miért dolgozunk? Ezért nem is kérünk, ha csak elkerülhetjük”. A viszonyulásoknak efféle individualizálódó alakulása ma még meglehetősen ritka a vizsgált társadalmi környezetben. Esetünkben, a háttérben egy igen élénk gazdasági tevékenységet folytató, a nagylelkűséget, jóindulatot a gazdasági kapcsolatokban háttérbe szorító, erőteljesen vagyongyarapításra irányuló beállítottságú családról van szó. E beállítódáshoz a gazdálkodásban átlagon felüli szakértelem párosul. Gyarapodása, termelési stratégiái állandó célképként lebegnek az általunk vizsgált fiatal család előtt.

*

Összefoglalásként a vizsgált család külső gazdasági kapcsolatairól elmondható, hogy át- meg átszövi a viszonyosságok és kölcsönösségek elve. Az egyéni haszonszerzés idegen ezektől a kapcsolatoktól, a cserearányokat a gyakorlatban úgy alakítják, hogy „az egyazon közösséghez tartozó egyének természetes, baráti jó viszonya fennmaradjon” (Polányi 1976: 279). A rokonság és a szomszédság intézményei úgy irányítják és ellenőrzik a gazdasági viselkedést, „hogy annak előre definiált mintáit állítják fel, amelyek egy bizonyos irányba terelik a magatartást, szemben számos más, elvileg lehetséges iránnyal” (Berger-Luckmann 1984: 335). Ilyen elvileg lehetséges más irány lehetne a nyereségre törekvés a család külső kapcsolataiban. E gazdasági gyakorlatban azonban „nincs idő” a pénzkereső szolgáltatásokra, ugyanakkor nem számolják fel a társadalmi elkötelezettségekből végzett munkát. A kölcsönös együttműködések laza elszámolása, az idő és az energia nagyvonalú számontartása a méltányosság-érzés szolgálatában áll.

A kapcsolatfenntartás érdeke a vizsgált család esetében mélyen társadalmi érdek: a pozitív szociális identitáskonstruálás eszköze a szomszédság, rokonság, tágabban a falu, mint vonatkoztatási háttér előtt. A kapcsolataiban individualizálódó, vagyonosodásával kiemelkedő családokat eltávolító gesztusokkal, negatív vonásokkal felruházó társadalomban széles körű érvényessége van a vizsgált család magatartásmodelljének.

Változást e viselkedésmódban a szükségletközpontú termelésen túllépő, a jelenlegi gyenge piaci részvételt fokozó gazdasági stratégiaváltás hozhat. Egy ilyen folyamat beindulásának feltételrendszerében a bemutatott mikrotársadalmi tényezők nem elhanyagolható akadályok.

IRODALOM

Berger, Peter L. - Luckmann, Thomas:

A valóság társadalmi felépítése. In: A fenomenológia a társadalomtudományban. Szerkesztette: Hernádi Miklós. Budapest, Gondolat 1984. 321-349.

Bourdieu, Pierre:

A szimbolikus tőke. In: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok. Budapest, Gondolat 1978. 379-400.

Polányi Károly:

Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Budapest, Gondolat 1976.

Wolf. E. R.:

Parasztok. In: Vadászok, törzsek, parasztok. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1973. 317-454.

„A MI MUNKÁNKNAK KICSI AZ ÉRTÉKE...”¹

1989 decemberének utolsó napjaiban, a terrorista támadások rémhíreitől zaklatott székelyföldi kisvárosból a falusi szülőkhöz hazaérkező fiatal családot örömmel fogadták: „Hála Istennek, hogy épségben megjöttetek! Most már remény van arra, hogy ezután minden másképpen lesz, minden jobb lesz!”

Akkoriban - a diktátor házaspár kivégzésének napjaiban - sokan gondolták szebbnek, jobbnak a jövőt, a remények virágzása hosszú évtizedek alatt felgyűlt feszültségekből sarjadt. Azóta nyilvánvaló lett, hogy a Székelyföld társadalmában is az anyagi jólét csak kevesek kiváltsága, általános tendencia a többség életszintjének lesüllyedése, vagy stagnálása. Ez a vidék - a „magyarság keleti bástyája”, ahogy egy évszázaddal ezelőtt a Román Királyságban munkát kereső székelyeket a végleges letelepedéstől féltő közíróink fogalmazták - ma gazdaságilag súlytalanodó, hátrányos helyzetű, periferizálódó régió. A hatvanas évek második felétől ide telepített ipar évek óta húzóó válsága, az évtizedek alatt felhalmozott társadalmi hátrányok, az elmaradottság következményei súlyosan terhelik az itt élő lakosságot. Az előző rendszer erőforrás-elosztó politikájával sokrétű területi-társadalmi egyenlőtlenséget hozott létre az infrastrukturális, kommunális ellátottságok területén éppúgy, mind az emberi erőforrások szférájában a demográfiai összetétel, szakmai, foglalkoztatási lehetőségek terén valamint a tudás- és képzettségeloszlásban egyaránt.

Az alábbiakban székelyföldi falusi vidék társadalmi-gazdasági helyzetének néhány sajátosságáról beszélünk. Mindvégig az ott élők tapasztalati és gondolkodási látószögén belül maradva, gyakran oly mértékig, hogy mondanivalónk kifejtésére szóbeli megnyilatkozásait is idézzük.

FALVAK - SZOCIOLÓGIAI OLVASATBAN

Ma már közhely a letűnt rendszer faluellenes politikájának következményeiről - a redistributív területgazdálkodással létrehozott településhierarchiáról a falusi lakosság városra áramlásáról, elöregedésről, infrastrukturális fejlesztések elhanyagolásáról, jelentős területi egyenlőtlenségek képződéséről - beszélni. A székelyföldi falvak - a gazdasági-társadalmi jellemzők: ökológiai, közlekedési adottságok, a szolgáltatásokkal való ellátottság, humán erőforrások, a központi jövedelemelosztási rendszerben elfoglalt helyzet szempontjából - különböző településosztályokba sorolhatók. Nem szükséges különösebben hangsúlyozni, hogy eltérő mértékű és más jellegű

¹ A Magyar Napló és a Magyar Szemle Társadalmunk öröksége az ezredfordulón című pályázatán díjat nyert munka.

lokális társadalmi előnyökről és hátrányokról van szó a vasúttól, modernizált főútvonalaktól, városoktól félreeső mikrorégiók falvaiban (pl. a két Homoród mente, Kászoni medence, a Székelyudvarhely környéki aprófalvas régió), ahol hiányoznak az alapvető szociális, adminisztratív szolgáltatások. Ez vonatkozik azokra az önálló közigazgatási jogállású falusi településekre, amelyek ellátják a standard funkciókat és elosztható költségvetési pénzalapok fölött rendelkeznek (ha kevés is ez az összeg). Az agrárvidék településeinek hivatalos osztályozás szerinti besorolásából nem következtethetünk az ott élő társadalmi csoportok életminőségének, életlehetőségeinek különbségeire. Eltérő megélhetési alternatívák, szolgáltatási ellátottság, munka- és életviteli lehetőségek jellemzőek például a város közeli, vonat- és autóbuszjárárral rendelkező kis falvakra és a rossz forgalmi helyzetű, évtizedekkel ezelőtt kövezett utakon, gödörből-gödörbe bukácsoló járművekkel megközelíthető községközpontokra.

A székelyföldi falusi települések rövid bemutatásához alkalmasnak látszik (Szelényi Iván nyomán) a sorvadó, hanyatló, stagnáló és fejlődő falusi településekről beszélni.

A sorvadó település

A sorvadó székelyföldi kistelepüléseket (hegyi tanyák, kis falvak) évről-évre kevesebben lakják. A népszámlálási adatok évtizedekre visszamenően a lakosság folyamatos fogyását dokumentálják. Ezeket a településeket a szocialista iparosítás és városiasodás időszakában különösen súlyosan érintette az elvándorlás. Vannak falvak, kistrégiók, ahol az 1956-1992 közötti népszámlálások adatai szerint 40-70% fölötti a népesség fogyása (pl. a két Homoród mentén 20 falu közül 11-ben 40% fölötti). A sorvadó települések évtizedek óta csak kibocsátó helyei a javaknak és az erőforrásoknak. Ide csaknem járhatatlan utak vezetnek, hiányoznak az alapvető szolgáltatások, jó esetben van villanyvilágítás, egy falutelefon és esetleg - összevont osztályokkal, egy-két tanítóval működő - I-IV osztályos elemi iskola. Az egyetlen rendszeres jármű - ha a település megközelíthető - a kistermelők gazdaságaiból eladásra kerülő tejet naponta elszállító gépkocsi. Olcsó az ingatlan, a faluképet a düledező kerítések, málló vakolatú, bedeszkázott ablakú házak, üres istállók jellemzik. A település életét néhány tucat, többnyire idős gazdaházaspár vagy özvegy próbálja fenntartani.

A hanyatló falu

A székelyföldi hanyatló falvakban még emlékeznek azokra az időkre amikor a településnek saját közigazgatási intézményei, szerény kulturális infrastruktúrája volt. A különböző területi átszervezésekkel ezek a települések elveszítették maradék önállóságukat. A hanyatló falunak még a közelmúltjára is jellemző a nagyarányú elvándorlás, az elöregedés. Nincs munka lehetőség, általános az értelmiségi- és vezetőhiány, a szolgáltatások gyenge minőségűek, alacsony színvonalúak. Ez a településtípus is mostohagyermek

volt az elmúlt évtizedekben a központi fejlesztési források elosztásánál, s ha van is ma egy-két képviselője a községi tanácsban, azok a szűkös pénzalapok elosztásánál rendszerint csak statisztika szerepre kényszerülnek.

A hanyatló faluban nem épülnek házak, de ide már hazatelepül a városi nyugdíjas, és itt ragadhat a másutt munkát nem találó, társadalmi helyváltoztatást az időközben már elavult szakmájától hiába remélő, elvagyódó fiatal is. És ide költözik vissza a pangó gazdaságú, munkanélküliséggel sújtott székelyföldi kisvárosokból a lecsúszó társadalmi helyzetű, tömbház lakásán sikeresen túladó első generációs munkáscsalád. Menedék keresésében a fő vonzerőt a hanyatló falu olcsó ingatlanárai jelentik, de rendszeres jövedelmet biztosító foglalkoztatottságra csak keveseknek van esélye. A „jövevények” fogadtatásáról sokat elárul, hogy a szomszédos portákon lakók éjszakára elkezdik bezárni a kapukat, ajtókat. A hanyatló faluban már megtalálhatók - igaz korlátozott számban - az állami és magántőkéjű kereskedelmi egységek. Áruiak viszont drágák, ezért a háziasszonyok közül sokan úgy kalkulálnak, hogy előnyösebb, ha időszakos bevásárlásaikat két-három hetente a közelebbi városok piacain bonyolítják le.

Az egyéni életvezetésre jellemző, hogy lehetetlen folytatni az elmúlt évtizedekben általánossá vált „két műszakot” (állami alkalmazottak és rész-munkaidős mezőgazdasági termelők. A mai mezőgazdasági termelés kedvezőtlen feltételei, a „biztos”, jól jövedelmező munkahelyek hiánya a hanyatló falvak családjaiban - és a település helyzetében is - lemaradás érzetet kelt. Az életlehetőségek gyors beszűkülésének tapasztalása a közelmúlt - csalóka stabilitást és biztonságot mutató - időszaka után, ma megrázó társadalmi élmény. Sok hanyatló falunak a szocializmus idején volt bő két évtizedes felívelő korszaka. Ez különösen azokra a város közeli településekre jellemző, ahol az ipari munkavállalást nem követte szükségszerűen a lakóhely-változtatás is. Ahol a fiatal- és középnemzedék jórészt helyben maradt, ott ebben az időszakban gyökeresen átalakult a falukép: intenzív lakásépítés folyt. A lendületes falusi lakásépítés indítékai nemcsak a használati értékhez hanem presztízsszempontokhoz is erőteljesen kapcsolódtak. Változott, gyarapodott, modernizálódott a lakások tárgyi felszereltsége, kényelmi foka, komfortossága magasabb színvonalú lett. Az életkörülmények kedvező változásai a nyolcvanas évek második felétől lelassultak, majd fokozatosan leálltak. Az elmúlt évtizedek modernizációs zsákutcájának hátrányai, a rövid idő alatt adminisztratív intézkedésekkel, földuzzasztott kisvárosok társadalma mellett a mai sorvadó s hanyatló települések lakóit is fokozottan terhelik. Itt a leglátványosabb a leépülési folyamat. A legyőzhetetlennek látszó akadályok a fiatalabb nemzedék társadalmi felemelkedése előtt, a személyes perspektívák hiánya, a már kialakult igények és szükségletek kényszerű korlátozása ma e települések lakóinak fájdalmas, mentálisan is nehezen kezelhető élethelyzetet jelent.

A stagnáló falu

A legtöbb székelyföldi községközpont és kedvező forgalmi helyzetű falu, ahol a háztartások jelentős hányadának valamilyen speciális foglalkozás, mesterség nem hoz számottevő jövedelmet, stagnáló település. A - névleges - önkormányzattal rendelkező községek évente hozzájutnak a központi alapokból leosztott pénzeszközökhöz, e forrásokból azonban rendszerint csak az adminisztratív, kulturális intézmények szűkös fenntartására, jó esetben a középületek karbantartására, javítására futja. A stagnáló faluban vannak szociális és kereskedelmi intézmények: szolgáltatásaik többsége alacsony színvonalú. Az egyes községközpontok csatornázási munkálatainak állami támogatással történő megkezdése a legutóbbi évek jelentős beruházásának számítanak. A stagnáló falu, hiányos infrastrukturális ellátottsága, városoktól való távolsága, perspektívanélkülisége miatt nem vonzza az értelmiségieket és a szakembereket. Ezért kényszerül arra pl. egy ilyen településen a helyi polgármesteri hivatal, hogy újsághirdetésekkal próbáljon orvost keresni az újonnan - külföldi adományokból, modern gyógyászati eszközökkel - felszerelt községi rendelőbe. A stagnáló faluban felnövő fiatal nemzedékekből egyre kevesebbeknek sikerül az iskola révén az életformaváltás. Ami marad: az otthoni munka a családi gazdaság kereteiben, vagy az alkalmi anyaországi munkavállalás. Magánvállalkozásokkal is próbálkoznak néhányan. A magánszférában nem történik szemmel látható változás: nem épít, nem gyarapodik látványosan senki. Azokba a háztartásokba áramlik a jelentősebb rendszeres pénzjövedelem, amelyek mindkét családtagja állami nyugdíjas. E családoknál a gazdasági stratégia alapelve tartalékolás, biztonságteremtés: általános formája a bankbetét. „Nálunk a faluba az állami nyugdíjasok 70-80 %- a nyugdíját viszi vissza a bankba, kötik le kamatra - mondja egy postai alkalmazott. Olyan család is van hogy szinte semmit nem használ fel a pénzéből, még jó erőben vannak, fenntartják magukat földjeikből nyugdíjuk nélkül”. Az idős, de még termelőmunkát folytató nyugdíjasok közül az utóbbi években egyre többen, a méregdrága síremlékekre fordítják jövedelmük egy részét. „Anyósomék is nekifogtak megcsináltatni a sírkövet, nemrég fizettek ki a kőfaragónak egy félmillió lejt, s még ki tudja mennyibe fog kerülni. Sokkal jobb lett volna, ha mi a két család összepótolunk s valahogy megveszünk egy kaszálógépet. De ők így akarták, s ebbe nem lehet beleszólni (42 éves férfi). Nemcsak a síremlékkészítésre fordított pénzből, de a banki letétből se lesz termelői beruházás. A hagyományos paraszti beállítódásban a jövedelemgazdálkodás alárendelődik identitás- és presztízsszemponthoz is.

A fejlődő falu

Néhány falusi település háztartásai képesek abban az esetben előbbre lépni, gyarapodni, ha a helyi környezeti erőforrásokhoz szakmai jártasság, vállalkozó kedv és kedvező piaci konjunktúra társul. Ritka azonban termé-

szeti-társadalmi feltételek sikeres kombinációja. A sorvadó, hanyatló és stagnáló falvak tengeréből kiemelkedő néhány fejlődő településre (pl. Farkaslaka, Korond, Gyergyócsomafalva), inkább a magánjólét és a közszegénység jellemző, mint a település kommunális - infrastrukturális ellátottságának átfogó fejlődése, korszerűsödése. A családok individuális erőfeszítései, többletmunkájuk, sikeres piaci orientációjuk eredményeként javul az életszínvonal, általában az anyagiakkal, vagyontárgyakkal kifejezhető önreprezentációs formákban gazdagodnak, de a közzsféra továbbra is szegényes marad.

A HELYI TÁRSADALMAK

A falu harmonikus közösségi életéről a szóban forgó vidéken még ma is elavult, hamis sztereotípiák élnek az értelmiségi köztudatban. Ha volt valaha ilyen szociomentális környezet a székelyföldi falusi társadalomban, az már rég a múlt kódébe vészett. (De számos bizonyíték szól amellett, hogy nem is volt). A székely falu ma rivalizációs feszültségek, státusharcok színtere. Ezt csak az nem veszi észre, aki ünnepnapokon látogatja a falut. Mélyen gyökerező történeti örökség, és magatartásmód: a faluban élők nehezen viselik a nagymértékű társadalmi egyenlőtlenségeket. Különösen érvényes ez ma, a szocializmus évtizedeinek sikertelen egyenlősítő kísérletei utáni helyzetben beindult differenciálódási tendenciák társadalmi feldolgozásában. Ha előfordul, hogy egy idegen vállalkozó megtelepedik egy faluban, a helyiektől az irigység, kiközösítés, kizárás, szimbolikus eltávolítás számos gesztusával szembesül. De nemcsak a kívülről érkező idegenre, a helyi származású megerősödő, gyarapodni kezdő vállalkozóra is vonatkozik ez. „Nekem egy kis pékségem és egy cukrászdám van a faluban, de soha nem gondoltam volna, hogy ennyire irigyek az emberek nálunk. Képzelve el, hogy a szomszédaim nem tőlem vásárolják a kenyeret, nehogy meggazdagodjak.” (40 éves férfi).

A közelmúlt társadalmi folyamatainak (pl. területi mobilitás, foglalkozási átrétegződés, változatos szakmai életút-lehetőségek, városi értékek térhódítása) helyi szintű hatásaiként a lokális életvilágokban - ha nem is lehet markáns rétegződésről beszélni - szociológiai jellemzőkkel leírható, eltérő életviteli alternatívákkal, jövőképpel rendelkező társadalmi csoportok körvonalazódtak. Míg a hagyományos falusi közösségében az egyéni magatartások szintjén az életvezetés szabályai, a követendő alapértékek tekintetében általános közmegegyezés uralkodott, ma az értékirányultságok, értékfelfogások, a választható életmodellek heterogenitása jellemző. Egymás szomszédságában - vagy akár egy családban - él a földművelő-állattenyésztő családtag, az ipari munkában, szolgáltatói munkakörben vagy hivatalban alkalmazott személy. Gyakran konfrontálódnak az egyén foglalkozása, időhasználata, kapcsolatai, érdekeltségei, életviszonyai a másiktól eltérő szempontjaival. A különböző élethelyzetű emberek között ma igen nehézkes - egyazon településen belül is - a társadalmi kommunikáció, főleg annak égetően szükséges, hiányzó formái, mint pl. a gazdasági szférában az érdek-

egyeztetés, érdekképviselet- és érvényesítés a külső, elvonó intézményekkel, gazdasági szervezetekkel szemben. Az együttműködés esélyeit csökkenti, hogy a fentebb említett társadalmi folyamatok következményeként a helyi életközösségekben, meggyengült a társadalom korábban erőteljes ellenőrző, magatartásirányító szerepe. A mások érdekei ellenére is mindenáron felfele törekvőket nem béklyózzák a közösség szimbolikus szankciói, tág tere nyílik az önérdek gyakran gátlástalan, zabolátlan érvényesítésének. De az érdekharcnak is megvannak a helyi társadalmi viszonyokba ágyazódó sajátos változatai. A kisebb falvakban, ahol sűrű rokonsági-szomszédsági háló szövi át a társadalmat, rejtettebb, burkoltabb a szembenállás. „Nálunk a faluba nagy harag nincsen a népek között, óvatos a nép! Meghallgassák egymást, jól van mindenki a másikkal, végzi mindenki a maga dolgát. Becsaptalak, megcsaltalak, megloptalak, nem számít, a másik megy és másfelől ugyanazt csinálja! De egymást nem bántjuk! Itt maga nem hallja azt, hogy az utcán kettő összeáll s veszekedik, itt ilyen nincs. Mindenki végzi a maga dolgát, nem sérti egymást, annyira óvatos a nép. A szomszéd faluban már nem így van, ott már inkább kitérnek s ott megmondják nyíltan a másiknak ha bajuk van. Másabb népek. Ott kocsma van, isznak, leisszák magukat, verekednek is sokszor. Itt mindenkinek bora, itala van háznál, kocsma nincs... (60 éves férfi). Néhány faluval odébb azonban a konfliktusok kihordása annyira nyilvános és kegyetlen, hogy a kilencvenes évek elején emberáldozata is volt már a földvitának. Érdekcsoportok, családok versengenek egymás közt az újabb javak birtoklásának, megszerzési lehetőségének csökkenésével fordított arányú intenzitással. És van miért versengeni: ma változatos módon lehet megmutatkozni a lokalitás színterein, hiszen a bővülő áru piac a személyes és társadalmi fogyasztás síkján egyre gazdagabb választékban kínálja megszerzésre a társadalmi pozíciót, identitást jelző javakat.

Településenként eltérő súllyal jelentkezhet az életvezetési sajátosságokban, életvitelben kimutatható emelkedési igény, feltörekvő magatartásmód. Vannak falvak, ahol „iparkodó”, „élelmes” emberek laknak (nemcsak a saját, hanem a szomszédok értékelése szerint is), az anyagiakra orientáltságban másokat messze megelőznek. A fokozott gazdasági aspiráció a magántulajdonban lévő traktorok, gépkocsik, parabolaantennák, számában is mérhető. A szomszédos falvakban a gazdasági beállítottságok között tapasztalható eltérésekből következő teljesítménytöbblet nem magyarázható a kedvezőbb természeti adottságokkal, jobb forgalmi helyzettel, hanem csakis a tudati tényezők különbségeivel. A helyi társadalmi, gazdasági életben megfigyelhető tendenciák alapján nem túlzás ma az individualizálódás felé tartó székelyföldi falusi társadalomról beszélni. Ezzel nem azt állítjuk, hogy megszűnnek a családok közötti kooperációs formák, elveszítik szerepüket a vérségi, szociális kapcsolatok. De jelentőségük mindenképpen csökkent, a szükséghelyzetben mozgósítható kapcsolatok köre összeszűkült. Ezt a változást az idősödő nemzedék tapasztalja. Ez a korcsoport nagyobb fokú

egymásra figyelést, mélyebb érdekközösséget tartalmazó kapcsolatkörnyezetben szocializálódott. Természetesen az individualizálódás folyamata ma még az elején tart, és igen jelentős különbségek tapasztalhatók településenként, mikrorégióként. Van falu például, ahol élénk közösségi élet zajlik néhány tevékeny értelmiségi vezetésével (kulturális egyesület működik, testvérkapcsolatokat ápolnak anyaországi településekkel). Itt jelentős az együttműködési készség, míg a néhány kilométerre lévő szomszédjában a legcsekélyebb közös akciót is szinte lehetetlen összehozni. Azt aligha kell hangsúlyoznunk, hogy nem anyagi természetűek az akadályok. Feltehetően arról van szó, hogy a két falu lakói eltérő megnyilvánulási, önreprezentációs formákat választanak.

TÁRSADALMI KÖZÉRZET

Felfigyelhetünk arra a jelenségre, hogy nem ugyanaz a megkérdezettek véleménye, ha a település saját korábbi állapotához, adottságaihoz viszonyítanak, mint amikor a referenciapontokat tágabb környezetükben találják meg (például a szomszédos falvak helyzetéhez, médiumokban forgalmazott faluképekhez, gazdálkodási gyakorlatokhoz viszonyítanak). Az egyéni helyzet értékelése szubjektív, életkori, foglalkozási, fogyasztási, mentális tényezők bonyolult összeszerveződéséből létrejött sokváltozós konstrukció. Az életkörülményekkel, életlehetőségekkel való elégedettség, vagy elégedetlenség a kiválasztott referenciacsoportokkal való - gyakran tudattalan - „összeméretkezés” függvénye.

A személyes beszélgetésekből lesűrhető, hogy a romániai fordulat utáni években megrendült falusi létezés kulturális, társadalmi biztonsága. A falun lakók többsége ma valamiféle társadalmi magárahagyottság, perspektíva- és jövőkép- nélküliség élményének részese. Ez főként azok körében tapasztalható, akik a termelőszövetkezetekben dolgoztak és ma azzal szembesülnek, hogy ők az állami támogatórendszerek legmostohábban kezelt szereplői. Romániában a társadalmi juttatások rendszere diszkriminatív a falusi lakosságra nézve. „Miféle dolog az, hogy egy most érettségizett fiatalnak több munkanélküli segílyt adnak egy hónapra, mint annak a nyugdíjra, aki a harminc esztendő ledolgozta a kollektívben? Nem tudom, hogy gondolkoznak odafenn!” - mondja felháborodottan egy 70 éves tsz nyugdíjas asszony. De nem jobb a helyzetük a városi, ipari munkaerőpiacról véglegesen kiszoruló munkaképes falusiaknak se, akiknek a családi gazdaság sok esetben inkább a menedéket jelenti, mint a vágyott jövőbeni életpályát. A falusi fiatalok az elmúlt évtizedekben általános életút-minta követésétől érzik megfosztottnak magukat: a biztos városi munkahely, a kiutalt, vagy megvásárolt tömbház lakás ma már elérhetetlen álom a falun élő ifjak nagy többsége számára.

Az új romániai politikai-hatalmi elit nem vádolható túlzott szociális érzékenységgel. Az egyik Nagyüküllő menti faluba látogató parlamenti

képviselők csodálkozva tapasztalták, hogy a fogadásukra összegyűlt falusiakat nem az éppen aktuális belpolitikai (romániai magyar) botrány legfrissebb fejleményei foglalkoztatták, hanem az alacsony mezőgazdasági nyugdíjak, a nagy késésekkel fizető tejipari vállalat rendszeres fizetésre kényszerítésének lehetőségei, és más, a mindennapok nehézségeinek körébe tartozó problémák. Sok jel utal arra, hogy „fent” nemigen tudják hogyan gondolkodnak „lent”, milyen mozgatórugók működtetik az alullévők valóságát. A legutóbbi parlamenti választások előtt egy vezető politikus az országos magyar napilapban „népünk fájdalmas közömbössége” fölött kesergett, mert „a nép” szerinte nem mutatott elég lelkesedést vezetői mellett a választási kampány idején. (Szavazni azonban ennek ellenére elment, amiből az a következtetés is levonható, hogy a romániai magyar falusi társadalom választói magatartása nincs egyenes összefüggésben azzal, ahogyan a politikai porondon szereplők képesek „megszólítani” ezt a társadalmat).

Az átmenet gazdasági-társadalmi költségeinek csökkentésére fogantatott szociális segélyezések tervezői - reális társadalomkép hiányában - keveset tudnak azokról a viharokról, helyi feszültségekről, amelyeket a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok mindennapjainak könnyítését célzó adminisztratív intézkedések kavarnak. Egy 1995 nyarán hozott törvény a hátrányos helyzetű családok segélyezésének jogosultságát falun a birtokolt föld és az állatállomány jövedelmeinek függvényében állapította meg. Néhány hónapi központi finanszírozás után a segélyezést a hatalom a helyi polgármesteri hivatalok hatáskörébe utalta. Miután ehhez pénzalapot nem adott, így a törvény írott malaszt maradt. A rövid lejáratú támogatás - amelynek jogosultjai elsősorban a föld- és termelőeszköz nélküli cigány lakosság köréből kerültek ki - a beteljesületlen várakozások mellett szociális és etnikai feszültségeket okozott: „Aki munkába jár, az is elig tud élni! Az én uram miután kifizeti a buszra a bérletet, nem hoz annyi fizetést haza, mind amennyi segélyt kaptak a semmiért ezek a cigányok egy hónapra! Hát hol az igazság? Itt hiába várjuk, még sokáig nem lesz jó világ, ha egyeseket azért fizetnek meg, hogy ne dolgozzanak!” (41 éves nő, tanácsai alkalmazott). A cigányokkal szembeni ellenérzéseket táplálta, hogy a segélyezés után rögtön megemelkedtek a falvakban a napszámberék.

1997 őszén, a gyenge anyagi helyzetű családok iskoláskorú gyermekeinek támogatására született kormányhatározat helyi kivitelezéséből lett botrány sok faluban. A jelentékeny értékű támogatásra jogosultságot (alapélelmiszerek, ruházati cikkek) a családonként nyilvántartott jövedelmek alapján állapították meg. Így állhatott elő az a helyzet, hogy a helyi informális vagyoni hierarchiákban magasan álló, de adminisztratív úton kevés nyilvántartott jövedelemmel (feketén dolgozó kisiparosok, erdészek, stb.) rendelkező családok gyermekei segélyben részesültek, míg a rosszabb anyagi helyzetű, bérből élők gyermekei nem mindig lehettek jogosultak a támogatásra.

Az segélyezés áldatlan helyi hatásaként nemcsak az iskolavezetés és a saját véleményük szerint igazságtalanul hátrányt szenvedett szülők viszonya romlott meg, de az iskolapadokban egymás mellett ülő, támogatott és nem támogatott gyermekek is óriási igazságtalanságként élték át a rosszul célzott, felemásra sikerült hatalmi gondoskodást.

Felmerül a kérdés, hogy van-e valamilyen változtató-befolyásoló, esetleg érdek-képviselési szerepe a helyi hatalomnak, a falvak mindennapi életében? A falusi adminisztratív intézmények személyzete többségében helyi születésű, a középiskolát a közeli székelyföldi kisvárosokban végezte, majd (esetleg sikertelen egyetemi próbálkozás után) megmaradt a szövetkezeti, tanácsi hivatalokban. Két-három évtized elteltével ez a személyzet székébe kapaszkodó, kompromisszum-kész alkalmazotti réteggé alakult. A rendeletek, szabályok, jelentések sűrűjében való eligazodás képességét kötelező tanfolyamokon, felkészítőkön sajátította el. Mellette ott vannak a választható pozíciókban, sok esetben a falut rosszul vezető - ha egyáltalán vezetésről lehet beszélni - polgármesterek és alpolgármesterek, nem egy közülük személyes klikkéreke viszállyaiba bonyolódott, szakmailag felkészületlen törtető. Legutóbb a közbirtokossági erdők visszaigénylésének ügyintézésében mutatott magatartásuk kapcsán az egyik székelyföldi megye napilapjának újságírója okkal háborog: Sajnos, maguk a polgármesterek akiknek biztatniuk, siettetniük kellene az ügyintézését locsognak úton-útfélen: „Úgyes meghosszabbítják”... (a dokumentumok leadásának határidejét. O.S.). Vannak, polgármesterek, akik nem tudják, hogy a hivatalok ajtaja merre nyílik! Nem mert felhatalmazásokat írtak tájékoztatlan embereknek, magyarul: bedobták a gyeplőt! És most várják, hogy a zürzavarból mi alakul ki. Az én kérésem jogosságát úgy dönthetik el, ha a községi alapidokumentációt birtokolják, egyáltalán szakmailag tisztán látják a kérdést!!! Két és fél hónapja mászkál a falu a padlásokon, keresi a lajstromokat, a névsorokat. Jól teszi, csak ez idő alatt valakinek dolgoznia kellett volna a telekkönyvnel, az erdészettel... mert csak így tehetnek szert a kompetenciára, láthatnák tisztán a helyzetet. Ha többet konzultálnak a szakemberekkel, ha dolgoznak! Félős, hogy nálunk a bürokrácia összekeveredik az ostobasággal február másodikán...” . (Ez a nap volt az erdő visszaigénylésének határideje).

A fordulat utáni évek zürzavaros gazdasági-társadalmi viszonyai között nincs különösebb vonzereje falun az adminisztratív vezetői pozíciónak. Vannak népes - 3000-5000 lélekszámú - székelyföldi falusi települések, ahol az 1996-os helyhatósági választásokon egyetlen jelölt indult a polgármesteri székért.

Eddigi ismereteink alapján hajlunk arra a véleményre, hogy a lokális hatalmaknak nincs legitimitása, társadalmi súlya a helyi életben, és igen szűk az a felület, ahol a hétköznapi társadalommal érintkeznek. A települések érdekeit „felüle” képviselő, ezért sikeresen harcba szálló, a helyi közügye-

ket hozzáértéssel kezelő vezetők, szakemberek munkájára reális társadalmi igény és elvárás lenne, különösen az idősebb nemzedék részéről. Ők fiatalon másfajta rendet és önállóságot tapasztaltak a falvak belső ügyintézésében, vagyongazdálkodásában. „Az a baj itt nálunk, hogy nincs egy ember a faluban, aki vezető embernek jó lenne. Az ilyen vén ember mint én már nem oda való, s a legnagyobb része itt a faluba már ötvenön fejjel van a legfiatalabb es. Akik vannak fiatalabbak, azok nem hajlandók a közért tenni, az állami nyugdíjasok azok meg nem törnek magukat a közért. A saját magokéra ügyelnek, de a közért nem hajlandók tenni... ezelőtt es azt mondták, hogy minden fa nem szegnek való. Érti maga mit jelent ez? Olyan illetők vannak, nemtörődöm emberek, a gyűlésbe se jönnek el, minden család nem képviselteti magát. 35-40 ember gyűl össze a faluból. A többi fiatal, vagy nemtörődöm, öreglegény es van egy jó néhány, ami elég szomorú a falura nézve, mert nem szaporítsa a magyarságot. De a purdék tízenként játszódnak, azok mikor felnőnek mind nagy cigány lesz belőlük, hova lesznek el? Most Magyarországra járnak, s ahogy vettük észre jól keresnek... (81 éves férfi, mellékfalu).

AZ EGZISZTENCIATEREMTÉS MEGVÁLTOZOTT FELTÉTELEI

Romániában a szocializmus idején mindvégig fennmaradt a merev, ideologikus gazdaságirányítási rendszer. Ismeretes a székelyföldi kisvárosok először késleltetett, majd a hatvanas évek második felétől, gyorsított fejlesztése. Feszített ütemű ipartelepítés, adminisztratív- és kulturális intézmények létrehozása, városépítés zajlott. Az előző történeti korszakból örökölt agrármunkaerő-felesleg a mezőgazdaság szövetkezetesítése után az alacsony termelékenységű, rosszul fizető nagyüzemekből a közeli városok ipari munkahelyeire áramlott. Az addig főleg agrárjövödelmekből élő falusi lakosság kereseti, foglalkoztatási viszonyai megváltoztak. Azokban a családokban, amelyekben a munkaképes családtagok egyike a termelőszövetkezetben maradt, az állami és magántulajdonú gazdálkodás sajátos kombinációi alakultak ki. A termelőszövetkezeti tagoknak kiutalt kisméretű háztáji parcellákon a magántermelés csak szűk körű lehetett, de jelentősége a családok élelmiszer-ellátásában számottevő volt. A magyarországihoz hasonló, nagyüzemekkel szimbiózisban élő háztáji ártermelésről, és értékesítési lehetőségekről itt nem beszélhetünk. A mezőgazdaságban a szocializmus időszaka alatt végig csak a nagyüzemi termelés részesült anyagi és ideológiai támogatásban. 1989 februárjában egyik székelyföldi faluban az tsz zárszámadó gyűlésén a Vezetőtanács beszámolójában a következők hangzottak el: A Román Kommunista Párt 5. országos konferenciája elemezte a román szocialista társadalom fejlődésének jelenlegi stádiumát és a 8. ötéves terv előirányzatai megvalósításának módját és megszabja a szükséges intézkedéseket a XIII. pártkongresszus történelmi jelentőségű határo-

zatai, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtéséről és Románia kommunizmus felé haladásáról szóló program töretlen valóra váltása érdekében.... Pártunk programja jelentős feladatok megvalósítását tűzi ki célul a mezőgazdasági termelésben a lakosság jó ellátásának, egyes iparágak nyersanyag szükségleteinek biztosítása érdekében. A mezőgazdaság fejlesztési tervünkben elő van irányozva 50-55%-os növekedés". Miután a beszámoló felsorolja a megvalósításokat, a termények és állati termékek alacsony felvásárlási árainál (a felvásárló kizárólag az állam volt) minden esetben magasabb előállítási árakat, megállapítja, hogy „nyereségünk volt tervezve 1.500 ezer lej, mellyel szemben 2.455 ezer lej a veszteség”. E helyzet magyarázatakor a beszámoló készítői arra hivatkoznak, hogy bár „a kevés számú és kiöregedett tagság döntő többsége becsületesen kivette a részét” a munkából, voltak olyan személyek is akik nem végeztek megfelelő növény-ápolási munkákat, vagy egyáltalán nem kapálták meg a cikóriából kimért parcellájukat. Ez azt bizonyítja, hogy a munkafegyelem és a munka program tiszteletben tartása terén sok hiányosság volt...” A megoldást a jövőre nézve az tsz vezetői abban látták, hogy „okulva az elmúlt év hibáiból a Vezetőtanács a pártszervek irányításával jobban kell megszervezze az egész gazdaság tevékenységét... a tagság lelkiismeretes szervezett munkával kell támogassa a Vezetőtanácsot, különben nem fog eleget tenni a megsokszorozódott feladatoknak”.

Nem lehet csodálkozni, hogy a szüntelenül „sokszorozódó feladatok” teljesítésébe belefáradt, gyengén fizetett, bémunkás státusba kényszerített tsz tagságban, de még inkább a fenti termelés-szervezés kereteiből az ipari munkahelyekre menekült „kollektív szökevények”-ben tovább élt az önálló gazdálkodás utáni nosztalgia. A romániai fordulat után ezek a társadalmi csoportok türelmetlenül várták a mezőgazdasági tulajdonviszonyok megváltoztatását szentesítő földtörvényt, majd aktív résztvevői voltak a termelőszövetkezeti vagyon felosztásának (sok helyen még a törvényes keretek megalkotása előtt).

A helyi közösségekben a szövetkezeti vagyon felszámolása, az erőforrások újraosztása számos bonyodalmat okozott. Voltak ugyan a termelőszövetkezetek fennmaradásában érdekelt kiscsoportok, de az évtizedek alatt felhalmozódott feszültségek elsodorták a „kollektív siratók” érdekeit. A földprivatizáció a Székelyföldön gyakorlatilag visszaállította az 1962 előtti kisbirtokrendszert. A közvélemény és a napi sajtó részéről különösen sok vád érte a helyi földosztó bizottságok munkáját. (A tisztázatlan tulajdonviszonyok tömegét jelzi, hogy még 1997-ben is több mint 700.000 földperes ügy folyt az országban).

A tulajdonjogokkal felruházott agrárnépesség ma egyéni vagy csoportos termelési modellekkel kísérletezik. Aki a nyári vegetációs időszakban átutazik a Székelyföldön, a falvak szántóhatárainak látványa alapján már

tehet néhány helytálló megállapítást, a mezőgazdasági termelés szervezéséről, a technológia színvonaláról, esetleg a gazdálkodási stratégiákról is. Némely falu művelés alatti területein több tízhektáros, összefüggő, táblásított parcellákon szakszerűen kezelt gabona- és burgonyatáblák, a gépesített talajművelés eredményei láthatók. A legtöbb falu körül azonban a keskeny „nadrágszj” parcellákon különféle kultúrák tarkasága váltakozik, gyakran igen eltérő fejlődési állapotban. Ez a tulajdonosok szakértelmének, termelői tudásának különbségeire utal. A szántóhatár nyári látványa szemléletesen jelzi a mai falusi termelésben működő kétféle gazdálkodásformát: a) a közös termelőszerkezetbe társult, földtulajdonosok néhány száz hektáros üzemméretű gazdaságait, és b) a saját birtokon önállóan termelő családi gazdaságokat. E kétféle termelésszervezés sajátosságai röviden a következők.

a). - a társult gazdaságokban, közösen megművelt földbirtok több, önkéntesen szövetkezett gazda tulajdona, a munkaszervezést, technológiát szakemberek irányítják. A munkafolyamatok a hazai nagyüzemi gazdálkodásnak megfelelő szinten gépesítettek. A társult földtulajdonosok a terményekből a közös használatba adott földterületeik arányában részesedést kapnak.

b). - a termelés a szétaprózódott családi földbirtokon folyik. Jellemző a családok szükséglete szerint alakított vegyes termékszerkezet, a „mindent” termelés, a nagyarányú élőmunka, a korszerű szakismeretek hiánya, a termelési technológia alacsony színvonala. Sok magántermelő család tökemunkaerő- és eszközhiánnyal küzd, ezért földjei egy része évről-évre műveletlenül marad.

A kis- és nagyobb üzemméretű gazdaságok helyzetét a mai romániai átmenet kedvezőtlen körülményei egyformán nehezítik. Hiányoznak az értékesítő, információs, integrációs- és biztosító rendszerek. A piaci feltételek előreláthatatlanok, kiszámíthatatlanok. A terményforgalmazás a kis- és nagytermelőknél egyaránt kockázatos, alkalomszerű informális alkukötésekkel történik.

Összességében a művelés alatti földek nagyobb részét a Székelyföldön az alacsony termelékenységű családi gazdaságok kereteiben dolgozzák meg. (A szakemberek becslései szerint a társult gazdaságok csak a termőföld 10-15%-án gazdálkodnak). Kézenfekvő a kérdés: miért nem alakultak ki nagyobb területeken, több településen, az összefüggő parcellákon, kisebb költséggel, nagyobb hatékonysággal termelő társult gazdaságok? Hiszen induláskor minden feltétel adott volt, legalábbis a termelőszoövetkezetesített vidékeken. Megvolt a szükséges géppark, tárolók, agrárszakemberek... A kimerítő válasz szétfeszítené ennek az írásnak a kereteit, e helyen csak utalni kívánunk a mentális tényezők szerepére a kilencvenes évek elején újraéledt kisparszti gazdálkodási gyakorlatban. A kizárólag csak a szigorú gazdasági kalkulációt ismerő gondolkodás számára rejtett - mikrotársadalmi - ténye-

zókra, amelyek a falusiak gazdasági beállítódásainak, a cselekvésmódjaiknak indítékai. Mert legtöbb helyen hiába volt minden racionális érv a földek tagosítása, a géppark megőrzése, a táblásított földművelés előnyei mellett. Az osztott örökösödési szokásjog következtében szétaprózódott birtokon, saját ellátásra termelő kisgazdaságok ezrei jöttek létre. Hiába hangoztatták a szakemberek, hogy a jövő útja a nagyobb üzemméretű farm, a szövetkezeti formák, a közös gazdálkodás parancsuralmával „jóllakott” földművesek minden racionális érv ellenére önállóak akartak lenni. Ezt a gazdálkodási gyakorlatot nem a profitra, a folytonos gazdasági növekedésre koncentráló gondolkodásmód jellemzi. Itt nem tisztán csak gazdasági törvények, hanem a társadalmi viszonyok, kapcsolatok, érdekek is jelenthetik a gazdasági cselekvések motivációit. A föld ebben a környezetben nem csak termelőeszköz, az önálló létezés szerény bázisa. A földbirtoklás ténye a falusi ember társadalmi identitásának egyik legfontosabb komponense is.

Mindenütt visszalépés történt a termelékenység és technológia nagyüzemi keretek között elért szintjéről, ahol kis üzemméretű gazdaságok jöttek létre. A kezdeti magántermelői eufória rövid idő alatt szertefoszlott, de a közös gazdálkodás termelékenyebb formái továbbra is csak néhány olyan községben működnek, ahol sikerült a termelőszövetkezeti vagy szétthordását megállítani és a fontosabb termelőeszközöket közös tulajdonban megőrizni. Nem véletlen, hogy a szocializmus éveiben néhány jobban gazdálkodó - alapos gazdaságtörténeti elemzés tárthatná fel, hogy hatékonyan gazdálkodó, vagy kiemelten támogatott? - termelőszövetkezet helyén alakultak társas gazdaságok. Ezek többnyire a székelyföldi viszonylatban géppel könnyen művelhető szántóterületű medencékben (Csíki-, Gyergyói-, Háromszéki medence) jöttek létre. De a többségükben rosszul fizető közös gazdaságok utódai csaknem mindenütt a kis magángazdaságok, visszarendeződött az 1962 előtti birtokszerkezet és gazdálkodási mód. Ezekben a településeken mélyen gyökerező társadalmi akadályai vannak a társult gazdálkodásnak. „Még a föld is sír, ahol kollektív volt! Tönkre van téve, kivették a zsírt, legtöbbször arra se voltak képesek, hogy a sok nagy rakás istállótrágyát széthordják. Hallott maga olyant, hogy a juhszajvánt lebontották és új helyre építették, az évek alatt felgyűlt gané kihordását úgy elhanyagolták, hogy végül drágább lett volna mind az újraépítés? Ettől arrafelé még ugyan nem lesz itt gazdálkodás közösbe, nincs amit arról ábrándozzanak a nagyobb emberek sincs. Nem lesz abból sohasem semmi. Esetleg, ha farmot tudna csinálni például valaki itt, ha volna annyi pénze, hogy a népet egyszer kielégítené...De hogy mi esszeálljunk s gazdálkodjunk együtt? Olyan nincsen, nem lehet. Mert az egyiknek ez a demokrácia ment az agyára, a másoknak benne van a régi kommunizmus az agyába, s így esszehozni a dolgot nem lehet! ... Nagy baj van, itt a nép oda kell érjön, hogy lássa: nekem itt a járomba be kell tegyem a nyakamat s húznom kell, másképpen nem lehet

megélni! Meg kell a nép győzze saját magát, hogy nem tudok én sehova kilépni, ezt kell csináljam! Aztán kéne hogy legyen egy néhány ember, mind a régi tanító, vagy a pap, akik a falut elirányítsák, hogy volna egy kicsi törvény, valamilyen törvény, mert törvény semmilyen sincs"! (66 éves férfi, mellékfalu).

A különböző méretű és teljesítményű magángazdaságok csekély mértékben, vagy egyáltalán nem jelentenek piaci tényezőt. Ennek a gazdálkodási gyakorlatnak egyik következménye, hogy elsorvadnak azok a szálak, amelyek a falut a szélesebb társadalmi munkamegosztás rendszerébe integrálták. A családközpontú kisléptékű, saját ellátásra, esetleg kevés piaci értékesítésre termelő gazdaság költségigényes, alacsony termelékenységű üzemszervezet, ennek ellenére a mai romániai társadalomban van egy igen pozitív szerepe: levezeti, elnyeli, megemésztí az állami (ipari, szolgáltatói) szektorból kiszoruló, jelentős társadalmi csoportok foglalkozásváltása okozta társadalomszerkezeti feszültségeket, településszinten leköti a falusi népesség munkaerejét. Társadalmi szempontból a családi kisgazdaságok keretei között folyó kisszerű, korszerűtlen termelés is jobb mint a munkanélküliség.

A termelési, létfenntartási tevékenységek társadalomszervezeti kerete a család. A falusi családok helyzete, életciklusa, előtörténetükben kialakított életviteli szokásaik függvényében, alapvető különbségek vannak a magántermelői egzisztencia megélésében. Például más, tudatosítatlan célok, eltérő indítékok vezérlik a mindennapi munkában, a visszakapott földjein nagy lendülettel gazdálkodó hetvenéves állami nyugdíjast (aki alig titkolt büszkeséggel meséli, hogy „a nyugdíjra nincs szükségünk, adunk belőle a gyermekeknek, használjanak vele”) a közép- és középső generációk családfenntartóit, akiknek korábbi két- vagy hárombázisú életformája ma - ismert okokból - nem folytatható: „Nem tudja az ember, hogy rendezze a gazdaságát, hogy jobb legyen. Ma az a helyzet, hogy a mi munkánknak kicsi az értéke, ha azoknak a szükségletöknek az árait nézzük, amit meg kell vásároljunk. Én már hatodik esztendeje, hogy munkanélküli lettem a gyártól, ezalatt béállítottam hét fejestehenet, ezök után élök ötödmagammal. Megélünk, de nem úgy, ahogy annyi munka után megérdemölné az ember, ez az én véleményöm. Ott a baj, hogy az állam és a magánvállalkozó is édestestvérök abban, hogy a parasztot, ha valamit termel s eladja, meg kell kopasztani! Ne mondja nekem senki, hogy nem így van, amíg egy liter tej árából csak egy negyed liter hűsítőt lehet venni! Elmentem a nyáron a magán-tejfelvásárlóhoz, addig annak hordtam, mert ha keveset is de legalább rendszeresen fizetött. Mondom, neki: uram ez a pénz, amit maga ad, ez csúfság. Ha essze-szervezkednénk ebbe a néhány faluba, mi magát rövidesen megbuktatnók, ha nem emelné a tej árát! Igen, de ő jól tudja s én is tudom, hogy nem szervezkedünk mi essze, nemhogy néhány faluban, még egy utcában se! Mert az egyik így gondolja, s a másik másképpen akarja, de egyformán, egyszerre, nem

sohasem. S így akkor ő az úr, s ezt tudja, nem is beszélt csúnyán: ez a helyzet, nem muszáj neki hordjam a tejet, azt mondja. Mehetek akármilyen hivatalhoz, ő törvénytelen dolgot nem csinál ezzel. S ebben igaza is van, mert én azután egy ügyvédőtől is érdeklődtem, de az is azt mondja, ha egyszer nincs szerződésben rögzített ár, akkor, nincs ahogy kötelezni... szóval én azután nem vittem se oda, se az államnak egy deci tejet se. Most otthon sajtót csinálok, a savóval malacot tartok. Örökké volt s lesz ezután még több kicsipéNZű szegény ember, aki megveszi a tehénsajtot is”. (40 éves gazdálkodó).

A családi kisgazdaságokat kívülről fenyegető áru- és pénzviszonyok, az azonos érdekűek szervezetlensége, fokozott önellátásra, fogyasztás-visszafo-gásra, önkiszákmányolásra kényszerítik a gazdálkodókat. Ez az életforma nem túl vonzó a falusi fiatalok számára: számos kilépési, halasztási kísérlet (magyar-orosz vendégmunka, bér munka a magánszférában) után sokan mégsem talál-nak más kiutat, arra kényszerülnek, hogy a családi gazdaság kereteiben állapod-janak meg. Ha rövid, időszakos munkavállalásra - „pénzkeresetre” - ki lépnek is innen, csak akkor és annyi időre, hogy az átmeneti munkaerőhiány ne jelentsen zavarokat, fennakadást a gazdaság működtetésében.

A fiatalok integrációját a családi termelőszervezetbe a társadalmi viszonyokban rejlő akadályok, taszító tényezők is gátolják. Az idősebb nemzedék és a fiatalok viszonya sok családban feszültségekkel terhes. „A fiatalok munkakedvéről és szakértelméről az idősebbek általában lekicsinylő véle-ménnyel vannak”- írja egy fiatal néprajzos egy erdővidéki falu jelenkori gazdálkodásának elemzésében. Sok helyen mintha másodvirágzását élné a hagyományos, két-három generációs paraszti családmodellre jellemző te-kintélyelvűség. Mivel a földet jogilag az kaptá vissza akitől elvették (ha életben volt), vagy annak közvetlen leszármazottja, a családon belül megnőtt az idősebbek társadalmi súlya, döntési hatásköre. Ők a hangadók a kis lokális társadalmakban is, de ennek a restaurációnak eltagadhatatlan a hatása a családok személyközi viszonyainak alakulására is. „Apám mindjárt nyolc-van esztendő, meggyengült, napról-napra kevesebbet tud végezni, de még mindig irányítani akar. Ha valami nem úgy sikerül, ahogy ő akarja, vagy ahogy elgondolja, akkor eszi meg az életemet. Maholnap 45 éves vagyok, kérdelem meddig akar még irányítani? Ameddig élek, fiam, azt mondja”. (44 éves, részidőben gazdálkodó férfi). Sok esetben a két-három évtizede váro-son megtelepedett család, és a falusi idős szülők viszonya sem felhőtlen: „Meguntuk, hogy állandóan parancs alatt álltunk, ha hazamentünk a férjem szüleihez. Olyan nem tudsz lépni az öregek szeme előtt, hogy az helyes legyen, jó legyen. Ki nem engednének semmit a kezük közül, reád nem bíznának még egy disznótetést se, mert azt te nem tudod elvégezni úgy ahogy kell, csak ők. Hát mi ezt meguntuk, vettünk itt egy közeli faluba egy gyengébb házat, azt javítgatjuk, rendezgetjük mikor időnk van. Jól érezzük

magunkat ott, nem mondja senki, hogy ezt így kell, azt úgy kell". (42 éves városi alkalmazott).

A generációs feszültségek mellett más rejtett akadályai is vannak, a falusi fiatalok zökkenőmentes beilleszkedésének a családi termelőszervezetbe. Kutatható kérdés lehetne például, hogy a mai falusi gazdálkodó fiatalnak milyen identitást nyújt ez az életforma. A szélesebb társadalmi nyilvánosság hogyan értékeli, hol helyezi el ezt az életmódot? Hajlunk arra a feltételezésre, hogy más foglalkozások presztízsével szemben a falusi gazdálkodáshoz a társadalmi köztudatban kevés pozitív érték tapad. Ez is egyik rejtett oka lehet annak, hogy a fiatalok gyakran vállalnak bér munkát, ha van erre a lakóhelyről elérhető lehetőség, és csak részidőben gazdálkodnak. A falusi környezetben sikeres fiatal a vállalkozó rendszerint a kereskedelemben, vagy a hegyvidéki falvakban a fafeldolgozásban tevékenykedik. Kevesebben - váltakozó sikerrel - fekete kereskedelemmel is próbálkoznak, főleg ruházati cikkeket forgalmaznak, Törökországból, Lengyelországból.

A székelyföldi falu nem rendelkezik semmiféle olyan intézménnyel, amely az agártársadalom modernizációját előmozdítaná. Kivételt képez az a két-három külföldi segítséggel működő alapítvány (pl. a sepsiilyefalvi LAM alapítvány, a gyergyószentmiklósi Agrocaritas), amelyek a fiatal gazdálkodók képzésében és anyagi támogatásában vállalnak részt. Ezek tevékenységi hatóköre azonban korlátozott, messze a szükségletek alatt marad.

A mezőgazdaság fellendítésére tett politikai lépések hatásairól (a földadó bevezetésének elhalasztása 2000-ig, az értékjegyekkel közvetlenül a földtulajdonosoknak nyújtott támogatás) ma még nem mondható megalapozott vélemény. A birtokolt földterület nagyságának arányában folyósított anyagi támogatás - üzemyagra, vegyszerekre, vetőmagra beváltható értékjegyek - helyenként megerősítheti a már működő közös és egyéni gazdasági szervezeteket. Ez azonban azt jelenti, hogy ezeknek a termelőszervezeteknek jelentősen nő a termelékenység, fokozódik piaci integrációja. Nyilvánvaló, hogy a kisgazdaságok esetében a földbirtok a termelésnek csak egyik szükséges feltétele. Ahol hiányzik a többi eszköz, erőforrás, ott a kormányzati segítyéből nem lesz termelői célú beruházás. A tőke- és munkaerőhiányos családokban az értékjegyeket terményekre váltják be és a napi fogyasztásra, vagy a tartalékolts készletek halmozására fordítják. Ettől pedig nem nő, hanem éppen csökkenhet a vetésterület.

A székelyföldi agrárvidéken nem láthatók azoknak az átalakulási folyamatoknak a kezdeményei, amelyek meggátolhatnák, hogy a forgalomból kieső agrártáj elmaradott gazdasági, társadalmi zárványként évtizedekre megrekedjen. Nagy valószínűséggel a közeljövőben is munkaerő-kibocsátó, a távoli centrumok kínálta lehetőségekre figyelő, ezekhez is igazodó, első feszültségeiben szorongó, periférikus régióként tarthatjuk számon.

A KISHOMORÓD MENTI HÁZTARTÁSKÖZI KAPCSOLATOKRÓL

„Az a tény, hogy gazdálkodni muszáj,
kétségtelenül az egyik legerősebb
társadalmiasító tényező. Már csak azért
is, mert folyamatos, tartós kényszerű
kapcsolatot teremt az emberek között.”
Mannheim Károly

BEVEZETÉS

Dolgozatunkban a Kishomoród menti települések háztartásainak reprodukciós tevékenységeiben a megélhetéshez elérhető intézményes szerkezeteket valamint a kapcsolathálózati tranzakciók fajtáit és szintjeit mutatjuk be.

Vizsgálódásunk területe egy periférikus kistrégyó - székelyföldi viszonyok között is periférikus - ahova a korábbi történeti időkben éppúgy mint ma, a társadalmi makrofolyamatok hatásai - társadalomszerkezeti változások, a gazdaság kapitalizálódása, a szocialista modernizáció - csak késve, áttételekkel, gyenge hatásokkal értek el. Itt csak röviden utalhatunk arra, hogy az 1993-ban településszinten végzett vizsgálatokban leírt kedvezőtlen gazdasági tendenciák mára elmélyültek. Fokozódott a munkanélküliség, a jövedelmek reálértékének zuhanása, csökkent a szociális ellátottság színvonala. A vizsgált kistáj (hat település, 6642 lakos, 4373 háztartás) egészében hátrányos helyzetű, depressziós mikrotérség, ahol a kommunális fejlesztés terén, a diszkriminatív területfejlesztési politika idején az évtizedek alatt felhalmozódott hátrányok, az elmaradottság következményei tapasztalhatók.

A vizsgálat tárgya települések háztartásainak fennmaradásukhoz szükséges szolgálatokat, árukat megszerző gyakorlata és az a megélhetési szerkezet, amelyben a háztartások léteznek és egy speciális részt alkotnak, amely a közvetlen újrateherelés során létrejött mindenkori viszonyokból áll (Tóth:1974:190).

A tárgymegközelítés módszereként a szóban forgó kistérségben mai mikrogazdasági folyamatok konkrét helyi jelenségeinek és a háztartások megélhetési eljárásainak felderítésére egy kérdőívet készítettünk (lásd. Melléklet), ebben a háztartás szociális szolgálatainak; a családtagok egyéni szükségleteinek; és a háztartás működési-ellátási szükségleteinek beszerzési, kielégítési módjára, formáira kérdeztünk rá. A kérdőívet a különböző településeken oly módon kérdeztük le, (falvanként 3-4 esetben), hogy előzetesen átadtuk a potenciális kérdezetteknek, mint egy, a közeljövőben sorra kerülő közös beszélgetés alapját jelentő problémafelvetést. A kérdezetteknek mindig hangsúlyoztuk, hogy nem a saját- hanem településük átlagos háztartásainak lehetséges kapcsolathálózati tranzakcióiról kívánunk ismere-

teket szerezni. A háztartások megélhetési stratégiáinak különbségeire a kutatás jelenlegi szintjén nem hatoltunk le, de megemlíjtük, hogy nyilvánvaló empirikus tapasztalat még a legkisebb homoródmonti településen is, hogy az egymástól elkülönülő, de ugyanakkor szoros gazdasági-társadalmi kölcsönösségek viszonyrendjében gazdálkodó háztartások között különbségek vannak a társadalmi munkamegosztásba való beágyazottságukban. E különbségek a háztartások tevékenységszerkezete, a foglalkoztatottsági képlet, technikai felszereltség, tárgyi szervezeti kultúra, az önfenntartó tevékenységkör, szociomentális tényezők, stb. következményei. A mai székelyföldi falu - és ezen belül a homoródmonti is - differenciált társadalmi alakzat, belső rétegzettségű, elkülönülő társadalmi csoportjainak eltérő igény szintje, differenciált fogyasztási szokásai mikroelemzésekkel kimutathatók. Röviden: a vizsgálat perspektívájában a településszinten ideáltípusnak feltételezett háztartások kapcsolathálózati tranzakciói, ezek formái, lehetőségei állanak.

FOGALMI KITÉRŐ

A háztartást Sik Endre elemzése nyomán olyan primér szervezetnek fogjuk fel, amelyet egy vagy több személy alkot és egy adott időszakban változatlan összetételben végzi a mindennapos megélhetéshez szükséges tevékenységeket (Sik 1989:15). Ez a háztartásfogalom az együttgazdálkodás tényét hangsúlyozza, az erőforrások (munka, pénz, termelőeszközök) közös allokációját, és a fogyasztás közös voltát jelenti. A háztartás a környezetétől nem elszigetelődő, hanem ehhez sok szállal kapcsolódó gazdálkodó szervezet, amely határait folyamatosan változtatja. A háztartások közötti kapcsolatok hálózatba rendeződnek és fontos szerepük van ezek erőforrás-ellátásában (Sik 1984:338-345). A háztartásgazdaságok alapvető funkciója, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat (a család munkaerejét, jövedelmeit, kapcsolati tőkéjét, stb.) igénybe vegye és úgy szervezze, hogy a család megélhetését biztosítsa (Spéder 1994:329).

HÁZTARTÁSOK ÉS GAZDASÁGI SZERVEZETEK TELEPÜLÉSENKÉNT

Homoródújfalú

A kistáj legkisebb településén háztartásoknak a helyi intézményes gazdasági és szociális ellátottsága a legszerényebb. A hivatalos állami szolgálatok közül a gyermekfelügyelet- és nevelés terén az óvoda és az I-IV osztályos elemi iskola ki is meríti a lehetőségeket. Orvosi ellátást - hetente két alkalommal a községközpontban kaphatnak a rászorulóknak, a gyógyszert ugyanitt „írják fel” de a recepttel vagy az ötödik faluig (Homoródszentmárton) vagy Székelyudvarhelyig kell utazni.

A tanácsi, postai szolgálatokért szintén a községközpontba kell menni. A temetkezési szolgálatokat (koszorú, koporsó, szemfödél) szintén a távolabbi falvakban (Homoródszentmárton, Városfalva) vagy Székelyudvarhelyen lehet elérni.

Az egyéni szükségletek kielégítésénél a ruházkodásnál általános gyakorlat az utóbbi öt-hat évben a készruha turkálókából való vásárlása. A szűk helyi piacon azonban „saját” turkáló nem tudna megélni, ezt a hiányt pótolják a munkaszüneti napokon távolabbi városokból (Brassó, Sepsiszentgyörgy) rendszeresen érkező kiskereskedők, akik portékáikat a helyi kultúrotthonban kínálják. Ruhaanyagot az újfalviak a székelyudvarhelyi piacon vásárolnak - ez csak a nők öltözködési szokása - és a helyi iparendelő nélkül dolgozó varrónővel varratják meg pénzért, férfiszabó nincs a faluban. Ruhatisztítást legközelebb Székelyudvarhelyen lehet végeztetni az állami szövetkezeti egységnél. Cipőt a legritkábban vásárolnak állami kereskedelmi egységnél (természetesen településen kívül, helyben ilyen egység nincs): az új lábbelit elsősorban az udvarhelyi piacon veszik, de gyakran a turkálókban kapható használt mellett döntenek, ezt az említett városokból helybe is szállítják, vagy hanem szintén Udvarhelyen, illetve az oklándi turkálókban. A cipőjavítást ugyancsak a falun kívül, legközelebb Oklándon lehet végeztetni a feketén dolgozó mesterrel. Más bőrmunkát (érelés, szabás-varrás) a Kovászna megyei Vargyason iparendelővel dolgozó szücsök-nél lehet rendelni.

Olyan időszakos vagy állandó egyéni szükségleteket kielégítő szolgálatok mint a fényképezés, fodrászat, szemészeti rendelés, szemüvegvásárlás csak városon érhető el. A kozmetikumokat a szomszéd falu üzleti kínálata mellett kereskedelmi ügynökök is árulják. Az újfalviak a Kishomoród menti falvak leggyakoribb két városi kapcsolata (Csíkszereda, Székelyudvarhely) mellett gyakran utaznak a Brassó megyei Kőhalomra, részben szolgáltatóként palántákat, virágokat, zöldséget visznek a piacra - ilyen alkalmakkor nemcsak egyéni bevásárlásaikat, hanem a szomszédok, rokonok megbízásait is lebonyolítják.

A háztartások és családi gazdaságok működési-ellátási szolgálatainak a saját munkán kívüli tevékenységei, szükségletei nagyrészt a falun kívül érhetőek el. Így pl. asztalos, kőműves, szobafestő, csemperakó, autójavító, kovács legközelebb Oklándon van, ezek a mesteremberek feketén dolgoznak, a munkadíj általában formális megegyezés eredménye: rendszerint a monopolhelyzetben lévő szolgáltatók szabják meg. Az árak megállapítása társadalmilag determinált oly módon, hogy az igénylő és szolgáltató - akik csaknem minden esetben ismerősök - további kapcsolata nyitott maradjon.

A háztartási gépek javítására szakosodott műhely, üvegező, vegyszereket, műtrágyát forgalmazó szakvállalat Udvarhelyen, rádió, tv. javító a szomszédos Zsomboron és Udvarhelyen érhető el, házépítéshez falazó és tetőanyagot Szentegyházán vásárolhatnak hivatalosan működő magánkereskedelmi egységektől.

Víz-gáz szerelést, kisebb javításokat a villanyhálózaton alkalmi segítségként, valamilyen formában viszonzásra váró szívességgként, vagy ritkábban pénzfizetésért - ezt az igénylő és szolgáltató közötti kapcsolat előtörté-

nete esetenként szabályozza - nem feltétlenül az illető munka szakemberei, hanem a faluból eljáró, állami vállalatnál valamely rokon szakmában dolgozó kontárok végzik el.

A megyehatáron lévő kis falu kapcsolatainak a szomszédos (egykori) Szászföld felé nemcsak múltja, jelene is van. A kapcsolatok ez irányú működtetését megkönnyíti a naponta a faluból induló távolsági autóbusz; ezzel lehet szállítani a piacra tavasszal a palántákat, nyáron zöldséget, virágot.

A kereskedelmi szolgáltatások hiányát külső szolgáltatások pótolják, a hétvégeken használt ruházati cikkeket, cipőt, táskát a faluba szállító magánkereskedők kozmetikumokat, tisztítószeret szintén a hálózatba szerveződött magánkereskedelmi társaságok ügynökei forgalmazzák.

A fenti külső kapcsolatok mellett falun kívüli szolgálatok, árucikkek megszerzésében fontos szerepük van a faluból rendszeresen eljáróknak. A kis falu háztartásgazdaságaiban nemcsak személyesen ismerik egymást az emberek, hanem a családok mindennapi életének eseményeit is számon tartják. Pl. közismert tény a faluban, hogy az a család, amelynek általános iskolás gyereke Székelyudvarhelyen a művészeti iskolában tanul minden hét végén a városba utazik, erre lehet számítani és rájuk lehet bízni apróbb vásárlásokat, a helyi társadalmi szabályok értelmében el lehet várni ügyesbajos dolgok elintézését. („Engem már Udvarhelyen ismer minden patikus, mikor megjelenek egy köteg recepttel tudják, hogy most a falut szolgálják ki. Vagy volt olyan helyzet az elmúlt években, hogy itt a faluban nem lehetett kenyeret kapni, a férjem sofőr, sokszor este negyven-ötven kenyeret hozott a faluba, listát kellett írjunk, hogy ki, hányat rendelt... Az ilyen dolgokat az ember szívességből teszi, pluszpénzt ezért kérni, vagy elfogadni egyáltalán nem szokás és nem is lehet. Itt élünk a faluba, ezt meg kell tenni másoknak szívességből.” (36 éves hivatali alkalmazott).

A falu háztartásai a szolgáltatások hiányosságait társadalmi kapcsolatok téri kiterjesztésével, a településről való gyakori többirányú kilépéssel, a részlegesen specializált helyi szakemberek munkájával pótolja.

Karácsonfalva

Karácsonfalva háztartásainak a szociális ellátottság, egyéni szükségletek, és a háztartás működtetéséhez szükséges szolgálatokhoz való hozzájutás, és a beszerzési-megszerzési lehetőség terén hasonló a helyzete az újfalvi háztartásokéval. A közintézmények, szolgáltató gazdasági kereskedelmi szervezetek hiányának pótlása terén azonban megfigyelhető néhány helyi sajátosság, ezekre később kitérünk.

A szociális szolgálatok közül helyben a család saját, önszolgáltató munkája mellett (idős-és beteggondozás, gyermekfelügyelet, az óvoda és a szintén I-IV osztályos iskola jelenti a hivatalos állami szociális szolgáltatások egészét. Orvosi ellátásra hetente két alkalommal van lehetőség a szom-

szédos községközpontban (ez sok esetben azonban csak elvi lehetőségük a helyieknek, mert az „orvos vagy kijön Oklándra, vagy nem”). Fogászati kezelésre, vagy más szakorvosi vizsgálatra a faluból rendszerint Udvarhelyre utaznak.

Az egyéni szükségletek közül a ruházati cikkek beszerzésében az elmúlt években fontos szerepe volt, a település külföldi testvérkapcsolatainak. A segélycsomagokból készruhát, cipőt lehetett vásárolni olcsóbban mint a magánkereskedések túrkálóiban, vagy a városi piacokon. Cipőt, készruhát pl. a helyi állami vegyes üzletbe nem is hoznak, annyira nincs kereslet. Cipőjavítás helyben lehetséges, egy Bukarestből hazaköltözött nyugdíjasnak „van mindenféle szerszáma és ügyesen megcsinálja, azzal legalább nem kell kimenni a faluból” (40 éves háziasszony).

Kozmetikumokat a fiatalok városon vásárolják ha a szerény helyi kínálat igényeiknek nem megfelelő, fodrász nőknek, férfiaknak helyben egy „vegyes” van, varrónő, férfiszabó nincs, azaz volna aki értene ezekhez a mesterségekhez, de „nem foglalkoznak, nincs akkora igény, hogy megérje”.

A háztartások működési-ellátási szükségletei közül az igénylők helyben megkapják az asztalosmunkát, a mester „munka után, feketén dolgozik”, mivel állami alkalmazott, ugyancsak helyi és feketén dolgozik a villanszerelő, szobafestő, a kovács. Ha kályhamesterre van szükség Oklándról hívják, a munkadíj szintén informális alku eredménye.

Azokat a szolgáltatásokat amelyeknek nincs helyben vagy a szomszéd faluban szakembere megpróbálják kontárokkal elvégeztetni. Ha a szükség úgy hozza, az üzemi esztergályos hozzáfog a vízvezetéshez, az autószerelő a parkett csiszolást és csempefelrakást, vízcsapjavítást is elvégzi, a villanszerelő kávédarálót, mosógépet javít, más alkalommal a városon méretre kivágatott üveget beilleszti az ablakkeretbe. Ez a széleskörű kontárkodás a háztartásokban lehet saját szükségletre végzett önellátó munka, de elvégzik, és elvégeztetik kooperatív, segítségmunkában is, ha pedig nincs elég szoros társadalmi kapcsolat az igénylő és szolgáltató között, pénzért.

A háztartás és a gazdaság működtetéséhez szükséges ellátmányok közül palántát saját termelésből és a piacról, a vetőmagot néhányan Udvarhelyről a szakvállalattól vásárolják - ezek személyes akciók - mások a többet termelő helyi háztartásgazdaságoktól kölcsönzik, vagy pénzzel veszik. A növényvédelemhez szükséges vegyszert valaki szívességből helybe szállítja, „mivel Udvarhelyen a leraktnál dolgozik és hétvégeken jön gazdálkodni az anyósához. Ugyanannyiért lehet megvásárolni itt is, mint bent a városba”.

A szállítóeszközökkel nem rendelkező családok más helybeli gazdaságoknál megkapják ezt a szolgáltatást (sok a magántulajdonban lévő traktor és a lófogat) e téren a háztartásközi csereügyletekben az elszámolásban van pénzért végzett munka és munkacsere - gyalogmunka az igaerőért vagy gépi munkáért cserébe. Ez utóbbi esetben nincs pontos elszámolás, ahogy a

vonatkozó szakirodalomból is ismert, a kapcsolat a kooperatív munkák után rendszerint „nyitva marad” a jövőben várhatóan elkövetkező újabb tranzakciók előtt.

A háztartások ellátásában Karácsonfalván új keletű - más Homoródi menti falvakban nem tapasztalt - jelenség a bevásárlói ingázás Székelyudvarhelyre: „Az utóbbi években elterjedt szokás, hogy sok háziasszony legalább kéthetente egyszer beutazik Udvarhelyre és bevásárol a konyha, a háztartás szükségére. Kiszámítják, hogy mi olcsóbb, mit érdemesebb egyszerre nagyobb mennyiségben is megvenni... például itthon egy kiló cukor ezer lejjel drágább mint Udvarhelyen és még sok más egyébnél van hasonló árkülönbözet. S így akkor érdemes két hétbe egyszer elmenni. Legtöbben kedden mennek, Udvarhelyen az a piacnap, sokan a piacon vásárolnak, ugye ott is az olcsóbb lehetőségeket keresik. S aki nem megy de valamit hozatni akar mégis, az rábízta a másokra” (38 éves háziasszony). A bevásárolni járók mellett a településen kívüli beszerzések lebonyolításában fontos szerepük van a faluból naponta Szentegyházára ingázóknak, főleg a középiskolás diákoknak, őket, mint akiknek „több idejük van a busz indulásáig” leggyakrabban apró „egyszeri” vásárlásokkal bízzák meg a szomszédok, rokonok. Karácsonfalván volt a kilencvenes évek elején a környék legjobban ellátott, legnagyobb forgalmú állami üzlete, a szomszédos falvakból is jártak ide vásárolni. A fennebb leírt jelenlegi vásárlói magatartás (bevásárlói ingázás) szemléletesen mutatja az állami kereskedelmi hálózat háttérbe szorulását az elmúlt években.

Oklánd

Az előbbi két falu községközpontja a helyben elérhető szolgáltatások színvonalát és mennyiségét tekintve, nincs sokkal kedvezőbb helyzetben szomszédainál. Infrastrukturális, kommunális ellátottsága ugyanolyan alacsony szintű mint az előbbi két faluban. A szociális szolgáltatások közül helyben elérhető az orvosi rendelő, tanács, posta, VIII osztályos általános iskola és az óvoda, de gyógyszer, szakorvosi kezelés, temetkezési szolgáltatások csak az említett távolabbi településeken.

Az egyéni szükségletek közül helyben a következő használati cikkek és szolgáltatások kaphatók meg: készruhát, cipőt helyben a turkálóból, cipőjavítást szintén a faluban, kozmetikumokat az állami üzletből. Más egyéni szükségleteket akárcsak a fennebb bemutatott két falu esetében településen kívülről kell beszerezni, egyéni kilépésekkel vagy megbízásokkal.

A háztartásműködéshez szükséges szolgáltatások közül helyben van asztalos, kőműves, szobafestő, kályhamester, villanyszerelő, autójavító, kovács. Az előbbi két falu esetében felsorolt külső szolgáltatásokat az oklándi háztartások is hasonló módon szerzik be.

A háztartásgazdálkodásra mindhárom faluban - részben a kedvezőbb ökológiai feltételek következményeként - hangsúlyozottabban mint a kistáj

északi településein jellemző a minél teljesebb önellátásra törekvés („Mindent megtermelünk ami kell a család szükségére nem veszünk.... Majorság van, disznót tartunk, mészárszékbe nem vásárolunk, az nincs is itt a környéken. Libát töltünk, tésztát sütünk, még semmit nem vettünk a cukrászdába, lekvárt főzünk a gyümölcsből, a disznóból májpástétomot, örölt tepertyüt, szappant főzünk, azt csak a mosakodáshoz vásároljuk. A kertünkben tárkony, leostyán, sóska, egres, ribizli van. Tavasszal korán reket termeltem, felvittem a piacra Lövétére, annyi pénzt kaptam érte, hogy a feleségem vett belőle hat zsákot, ugye most nincs lehetőség szövésre. Bors, paprika, ecet, rizs, csak ezeket, amit nem tudunk megtermelni, ezeket vásároljuk” (70 éves férfi).

A háztartás az önkörében végzett tevékenységek fokozásával igyekszik ellátni önmagát, a saját fogyasztás mellett kisléptékű piaci részvétellel is termel. A pénzügyletek terén összevonja határait, fogyasztása pénzkímélő.

A három déli település háztartásgazdálkodásának beszerzői-vásárlói lehetőségeit a kilencvenes évek eleje óta az egyházi és testvér-települési kapcsolatok nyomán érkezett támogatások is befolyásolták. Így Homoród-újfalun traktor van az egyház tulajdonában, a helyi igénylők pénzberért használhatják; Oklándon malom és pékség kezdte meg működését (eddig hiányzott ez a szolgáltatás mindhárom faluból); Karácsonfalván az elmúlt években több alkalommal került sor segélycsomagokból ruházati cikkek kiadására kedvezményes áron („különösen az idősebbek úgy ellátták innen magukat, hogy többet életükbe nem kell ruhaneműt vásároljanak”).

Homoródalmás

Homoródalmás háztartásai átmeneti helyzetben vannak a helyi szolgáltató intézmények fejlettségét tekintve a szolgáltatáshiányos déli falvak és a fejlett szolgáltatói intézményrendszerrel rendelkező északi települések között.

Adminisztratív szolgálatokra helyben van a polgármesteri hivatal, posta, szociális ellátásra óvoda, VIII osztályos iskola, állandó orvosi szolgálat. Gyógyszert helyben egy közvetítőtől lehet vásárolni, aki az egyik udvarhelyi gyógyszertárnak árusít a faluban (hivatalos engedély nélkül), az árkedvezményes receptekre azonban csak Csíkszeredában vagy Udvarhelyen lehet kivenni a gyógyszert. Az idősgondozás, betegellátás rendszerint a család önszolgáltatása, ritkán előfordul, hogy a beteg mellé a távoli városokban megtelepedett hozzátartozói pénzzel fogadnak gondozót. A marginális helyzetű, súlyos létfenntartási gondokkal küszködő cigánycsaládokból faluszin-ten kb. 10 gyereket állami gondozásban helyeztek el.

Az egyéni szükségletek közül készruhát, cipőt legtöbbször a három helyi turkálóból vásárolnak, újat az állami üzletből csak kevesen. A ruhaanyagot - csaknem kizárólag a nők - az udvarhelyi piacról veszik és a helyi feketén dolgozó varrónőkkel varratják meg. Férfiszabó helyben csak idős nyugdíjas van, a fiatalok nem velük dolgoztatnak, inkább készen vásárolják a ruházati

cikkeket. Ruhatisztító legközelebb Udvarhelyen található, cipőjavító sincs a faluban, Szentegyházára küldik a diákoktól, vagy a faluból eljáró munkásoktól a javítanivalót az ottani szövetkezeti műhelybe. Kosmetikumokat a helyi állami üzlet forgalmaz, „de a fiatalok azok inkább utaznak és ők városon vásárolnak”. Egy fodrász van a faluban, aki „vegyes”, férfiakat és nőket egyaránt kiszolgál, az igényesebbek néhányan városi fodrászhoz járnak.

A háztartás működéséhez, ellátásához szükséges szolgálatokra több tevékenységi területen vannak helyben szakemberek, pl. kőműves, szobafestő, asztalos, víz-gázszerelő, autójavító, mészáros, kályhamester de ipar-engedéllyel csak az előbbi kettő rendelkezik, viszont ezek is a munkát legtöbbször feketén „nyugta nélkül” végzik a helybelieknek. Nincs a faluban tv. rádió javító szakember csak a szomszédos Lövétén, háztartási gépeket javító műhely, e területen a villanyszerelők végeznek apróbb javításokat, de komolyabb meghibásodásokkal a gépeket, eszközöket valamelyik közeli város javító műhelyébe kell szállítani. Továbbá helyben nincs üvegező, szemüvegjavító, a gázpalackot a polgármesteri hivatal rendelésére Udvarhelyről szállítják a faluba.

A gazdálkodáshoz szavatolt minőségű vetőmagot, vegyszert a tanácsnál dolgozó agrárszakember segítségével hozzadják pénzért Csíkszereda vagy Székelyudvarhely szakvállalataitól.

A gazdálkodó családok kb. 20%-a képes ellátni saját munkával és eszközzel gazdasága fuvarszükségletét, e téren leggyakoribb a pénzért végzetett szállítás (lófogattal, traktorokkal), de a segítség illetve kölcsönmunka sem ritka, ez a társadalmi kapcsolatok fokozatainak függvénye. Az eddig tárgyalt három falu 1991-ig egészében kollektivizált falu volt, a nagyüzemi gazdálkodás felszámolása után jelentős géppark maradt a falvakban állami tulajdonban, ezek évekig - különböző okokból - kihasználatlanul állottak, majd sorra az állomány nagy részét elárverezték.

Lövete

Lövete nagyközség, ez tárgyunk szempontjából azt jelenti, hogy a helyi szociális és kereskedelmi szolgáltató hálózat itt a legfejlettebb a Kishomoró menti települések közül. Összesen 38 hivatalosan engedélyezett kisebb-nagyobb gazdasági szervezet működik a faluban, ezekből csak öt termelőegység, a többi kereskedelmi - szolgáltató intézmény.

Az állami szociális szolgálatok terén minden elérhető helyben amivel a székelyföldi községek társadalma rendelkezik (tanács, posta, VIII osztályos iskola, óvoda, orvosi ellátás, gyógyszertár „Nagyon ritka eset, hogy valamilyen különlegesebb gyógyszerért el kell menni a faluból Csíkba, vagy Udvarhelyre). Különleges, más falvakban nem tapasztalt szolgálat - a helyi mozgássérültek külső támogatással történő ápolása. Ez az ellátás úgy szerveződik, hogy a községi tanács gondozót javasol az ellátásra szoruló személy mellé és a Mozgássérültek Megyei Szervezete fizeti a gondozó munkabérét.

Temetkezési kellékek helyben vásárolhatók, megkülönbözteti a déli falvakétól a lövétei mikrotársadalmi viszonyokat, hogy míg az előbbieknél pl. a sírgödör kiásása gyakran fizetett munka, itt mindig rokoni, szomszédi segítség.

A helyi állami és magánkereskedelmi szolgáltatói hálózat az egyéni szükségleteket gyakorlatilag kielégíti. Készruhát, ruhaanyagot, cipőt, kozmetikumokat helyben, több állami és magánkereskedésben is lehet vásárolni, 3 hivatalosan engedélyezett fodrász működik a faluban. A vásárlásoknál itt is, mint minden faluban a háztartások többségénél, fő szempont az olcsóbb áruk keresése. A használt ruházati cikketeket három turkáló forgalmazza. Ruhaanyagnak különféle szöveteket a helyi magánkereskedésekben lehet vásárolni, ha nincs az igénynek megfelelő választék rendelni is lehet. Helyben több varrónő és férfiszabó működik „nem hivatalosan”. Városi szalonokban, szabóműhelyekben rendelésre helyiek nem dolgoztatnak. A cipőjavítást a Szentegyházán szövetkezeti egységnél dolgozó, helyből ingázó mesterekre bízzák, ezek falujabelieknek legtöbbször feketén dolgoznak.

A háztartásgazdaság működési-ellátási szükségletei csaknem egészen kielégíthetők a helyi kereskedelmi, szolgáltatói egységeknél.

Hivatalosan engedélyezett helyi magániparosok az asztalos, kovács, kőfaragó, üvegező, autó-, tv-rádió-, háztartási gépeket javító szakmákban működnek a faluban. Pénzfizetés ellenében, feketén lehet hozzájutni helyben más olyan szükséges szolgáltatásokhoz mint szobafestés, csempézés, villanszerelés. (Ez utóbbi esetben az állami vállalat szentegyházai kirendeltsége is megbízható lenne a munkával, de erre az intézményre csak a hálózati szereléseket bízzák, ugyanis a bekötésekhez a szakvállalat engedélye szükséges.) Egy magántőkéjű társaság vágópontot és mészárszéket nyitott a faluban, ahol a húst „nem úgy mint a maszek mészárosok, hanem szakszerűen osztályozva” kínálják. Három asztalosműhely működik a faluban, ahol épület- és bútorasztalos munkákat lehet rendelni. Házépítéshez mindenféle szükséges anyagok (tetőfedő, falazó anyagok, belső burkolatok, vízvezetéshez, fürdőszobához szükséges idomok stb.) szintén helyben vásárolhatók: a szentegyházai építőanyagokat forgalmazó vállalatnak helyi üzlete is van, igény szerint megrendelésre szállítja a szükséges anyagokat, felszereléseket.

Szükséges röviden kitérni a lövétei magánérs építkezések mai formájára, ez az egyik olyan gazdasági tevékenység amely szemléletesen mutatja a háztartások megváltozott külső viszonyokhoz való alkalmazkodási formáját. A faluban ahol a 1989 előtti években több építőcsoport is dolgozott, ma nincs hivatalos engedéllyel működő kőműves. Az építőmesterek az itthoni kereseti viszonyokhoz képest jól fizető magyarországi piacon dolgoznak, ahol „megszokták a sok pénzt, ha itthon munkával kínálják olyan árakat kérnek, amihez az idevaló emberek hozza se tudnak szólni. Ma már nem úgy építenek, hogy egy vállalkozó kivállalja a munkát alaptól tetőig, ezt nem

lehetne megfizetni. Most megfogadnak egy szakembert, aki az egészket levezeti, azt pénzzel megfizetik, a többi kalákamunka, segítenek a rokonok, szomszédok, barátok”. A háztartások válaszként a kedvezőtlen piaci viszonyokra, kooperatív munkával, a háztartásközi kooperációk erősítésével védekeznek, csökkentik a pénzbeli ügyletek arányát.

A gazdálkodáshoz vetőmagot, műtrágyát, vegyszert a faluba egy helyi vállalkozó szállít. Gabonát az elmúlt években „sokat hozott csereárúként, innen a gazdától átvette a pityókát és előre rögzített cserearány szerint hozta a Regátból a gabonát. Ezzel a cserével így mindenki jól járt”.

A szűk területen művelt konyhakertészethez palántát, zöldség magvakat a helyi piacon vásárolják a háziasszonyok, az utóbbi években egy fiatalember, aki Magyarországon kertészetben dolgozott hozzáfogott palántatermesztéshez, árúját azonban nem a piacon forgalmazza, hanem „kiírja a kapujára mikor mi kapható és onnan háztól elviszik”.

Szállítóeszközökkel, mezőgazdasági gépekkel a falu családjai összességükben a szükségletnek megfelelően ellátottak, ezen a területen is a háztartások között a megkérdezettek becslései szerint több a kapcsolathálózati tranzakciókban végzett kooperatív munka mint a pénzügylet.

A Kishomoród menti falvak közül csak Lövétén megoldott az állandó háztartási gázellátás. (Egy néhány hónapja beindult magánvállalkozás szolgáltatása).

Szentegyháza

Szentegyháza, a szóban forgó kistáj szocialista korszakban született kisvárosa, háztartásainak helyzete a falusiakhoz képest kétségtelenül előnyösebb a szükségletkielégítő szolgáltatások helyi adottságai tekintetében. Gyakori eset, hogy ugyanazt a szolgáltatást állami és magánvállalkozás is kínálja. A szocialista korszakban szövetkezeti keretek között működött komplex szolgáltatói hálózat a kilencvenes évek elején egy-két részleg (női szabászat, cipőjavítás) kivételével megszűnt, az itt dolgozó szakemberek többsége (kb. hatvanan) hivatalosan engedélyezett magániparosként próbál megélni a piacon.

A szociális szolgálatok a községközpontok ellátottságához képest kiegészülnek az egész napos gyermekfelügyelettel, a betegellátásban a kórházi fektetővel, a líceumi oktatással és a szakmunkásképzővel.

Az egyéni szükségletek kielégítésénél a háztartások keresik az olcsóbb vásárlási lehetőségeket. Pl. a ruházati cikkeket először piacon és turkálókban, próbálják beszerezni, ha újat készítenek azt piacon vásárolt anyagból feketén varratják meg, „nem lehet a szövetkezeti szabóságba vinni olyan drágán dolgoznak most” (nyugdíjas háziasszony).

A háztartások működési-ellátási szükségletei közül helyben elérhetők a szükséges szolgáltatások, részben az iparvároska népes szakemberállományának, is köszönhetően. Állami és magánvállalkozások kínálják szolgálta-

tásaikat az asztalos, kőműves, víz-gázszerelő, szobafestő, villanszerelő, mészáros, fényképész szakmákban. Hivatalos engedéllyel működő magánvállalkozás az építőanyagokat forgalmazó üzlet, az üvegező, fogtechnikus, az autó-, gumi-, tv-rádió és a háztartási gépeket („külön hűtős is van”) javító mester.

Településen kívüli szolgáltatásokért a szentegyházi háztartásnak ritkán kell kilépni, néhány speciális ellátást és szükségletet leszámítva. Így pl. az a közel félezer nyugdíjas, aki tagja a Székelyudvarhelyi Nyugdíjasok Önszegélyező Pénztárának ha kedvezményes kamatú kölcsönt akar felvenni, vagy ha ugyanitt tagsága jogán árcsökkentett szemüvegkeretet szeretne vásárolni, vagy pl. ha az udvarhelyi kalaposoknál dolgoztatna. A megkérdezettek egybehangzó véleménye, hogy ügyintéző-beszerző útjaikra a szentegyháziak szívesebben mennek Udvarhelyre mint Csíkszeredába, „igaz Udvarhelyre több a buszjárat is”.

A városka háztartásainak szolgáltató intézményrendszere specializálódott, a hivatalosan engedélyezett termelő-szolgáltató szervezetek szolgáltatásait azonban sok esetben feketén adják. E köztudott viszonyok mellett egy megkérdezett így érvelt: „aki tud feketézik, főleg az ilyen kisebb alkalmi munkáknál, amit gyorsan le lehet bonyolítani és a felek bíznak is egymásba. Reá van kényszerítve a mester is hogy feketézzon a nagy adók miatt”. Egészenben a szentegyházi háztartásközi kapcsolatszerkezet településen belül szerveződik. Nincs szüksége közvetítőkre, megbízottakra, helyi szintű kapcsolathálózati transzferekről van szó.

ÖSSZEFOGLALÓ KÖVETKEZTETÉSEK

A társadalomtörténeti és szociológiai kutatásokból ismert jelenség, hogy a fogyasztás-termelés változása régióként és társadalmi csoportonként eltérő időben és módon következik be. A fogyasztási szokások kulturálisan meghatározottak, a történeti generációk között áthagyományozódott minták érvényesülnek a mindennapi gyakorlatban. A bevezetőben említett periférikus helyzet csak részleges magyarázó érvénnyel szolgál a háztartások ma megfigyelhető szükségletkielégítő tranzakcióinak, a háztartásközi cseviszony típusoknak értelmezésében.

A kért szolgálatok, szükségletek megszerzési módja alapján a szóban forgó falvak és a kisváros lakóinak megélhetési kapcsolathálózata szerkezetileg és tartalmilag eltérő konfigurációt mutat.

A szociális, egyéni és háztartásműködtetési szolgáltatásokhoz való hozzájutás módjának, az elérhetőség idő- és költséggráf fordításainak mértékében jelentős különbségeket tapasztaltunk a kisebb falvak és a kisváros, illetve a közvetlen szomszédságukban lévő nagyközségi háztartások megélhetési kapcsolatrendszerének működtetésében. A kistelepülések háztartási kapcsolattartásának morfológiai sajátossága a településen kívüli kapcsolatok

gyakorisága, az egyéni szükségletek és háztartások ellátási-működési szolgáltatásainak beszerzése egyéni kilépésekkel, illetve a faluból naponta vagy hetente eljáró megbízott személyek közvetítésével. Az ellátatlan településeken általános a kapcsolatok téri kiterjesztése a háztartás szükségleteinek megszerzésében más szomszédos kistérségek felé (Szászföld, Erdővidék). A helyi szolgáltatásokkal ellátott háztartások kapcsolathálózata kifejezetten gyér, a helyi csererendszerbe integrálódnak, ezzel szemben az előbbi falvak háztartásai több szállal, közvetlenül kapcsolódnak a regionális csererendszerbe. Ugyanezek a településeken jelennek meg a „kiszálló” szolgáltatások (ügynökök, kiskereskedők).

A fejletlen szolgáltatói szektorú településeken az ellátás típusú önszolgáltató munka pl. a javító-szerelő tevékenységek, széles körben elterjedtek. Ezek a tevékenységek a segítő kapcsolatrendszerekben is jelentős részt foglalnak el. Ugyancsak az ellátatlan települések lokális társadalmában a háztartások külső kapcsolatszervezésének fontos motivációja, a hiányzó ellátó rendszerek pótlására, a személyközi társadalmi kapcsolatokra alapozott beszerző-bevásárló típusú ellátási formák. Minden vizsgált településen tapasztalható, hogy a háztartások közötti tranzakciókban a segítő, önellátást célzó munkakooperációk létezése. Eddigi ismereteink alapján úgy látjuk, hogy az intenzív munkakooperációk teljesen más területeken működnek a szolgáltatásokkal ellátott települések esetében mint a szolgáltatáshiányos falvakban, ahol elsősorban munkacsúcsok, a család munkaerejét meghaladó igényjellegű gazdasági feladatok, rendkívüli helyzetek megoldásakor kerül sor kapcsolathálózati munkavégzésre. Jóllehet a szolgáltatásokkal ellátott településeken a szükséges szolgálatok „kéznél vannak” a háztartások a romló gazdasági körülmények között az olcsóbb megoldásokat keresik, pl. kiterjesztik a munkacserét olyan területekre is, ahol az elmúlt években nem volt szokásos. („A szomszédokkal, rokonokkal, barátokkal végeztetett munka még most is a legkifizetődöbb, a kalákázás nem is fog kiveszni ilyen árak mellett. Igaz most az élelem és az ital is nagyon drága, de ha ebédet és vacsorát adsz akkor is olcsóbban jössz ki, mintha a drága napszámot megfizeted. Most miután visszaadták a közös erdőrészből azt a tizenöt köbmétert, két három család összeállt, egyiknek volt fogat, a másiknak motorfűrészt, közösen termelték ki, sokkal olcsóbban mintha gépekkel termeltetik ki és külön minden munkát drágán megfizetnek” (48 éves férfi). A kooperatív munkaformák tehát nem tűnnek el a különböző szintű szolgáltatásokkal ellátott településekről, hanem más területeken szerveződnek a munkaerő és eszközhányos háztartások között. A nagyközség (Lövete) és a társadalmi viszonyaiban ettől nem sokban különböző kisváros szolgáltatói szférájában megjelenik az állami és a magánszolgáltatók konkurenciája a piacon. Általános tendencia, hogy az állami- és magánszolgáltatások közül a háztartások az olcsóbbat részesítik előnybe, de ahol differenciált, szakosodott szolgáltatásokat kínálnak a háztartásoknak, itt már - igaz korlátozott keretek között - a

rétegspecifikus fogyasztás is megfigyelhető. Pl. tapasztalható, hogy az anyagilag tehetősebb családok szinte kötelezően a drágább, nehezebben elérhető szolgáltatások közül válogatnak (ruházati cikkek és más egyéni szükségletek terén). A kisebb déli falvak szakember hiányának, illetve a részlegesen képzett szakemberek jelenlétének, a szolgáltatások fejletlenségének egy másik következménye a virágzó ezermesterkedés, a helyi kontár munka széleskörű elterjedtsége, sőt a kooperatív kontárkodás (ahogy a karácsonfalvi példából látható volt) gyakorisága. Ezekben a kooperációs formákban ritkán előfordulnak a természetes cserék is, de leggyakoribb a segítségmunka valamint a pénzfizetés.

A Kishomoród mentén a szolgáltatói szféra legfontosabb változása az elmúlt néhány évben a magánalapú és állami szolgáltatások viszonyában következett be. Az állam kiszorult néhány olyan tevékenységi területről ahol hosszú évtizedekig monopóliumot élvezett. Így pl. a tej és húsfelvásárlásban ma egyértelmű a magánvállalkozások uralma. Egyes falvakban az állam annyira kénytelen volt átengedni a tej- és húsfelvásárlás piacán pozícióit, hogy - bár működteti felvásárló kirendeltségeit a saját helyi alkalmazottain kívül más termelő nem oda viszi termékeit (pl. Újfalun és Karácsonfalván). Egy másik terület, ahonnan az állam csaknem teljesen kivonulni kényszerült, a mezőgazdasági gépszolgálat. Ma már gyakorlatilag felszámolódtak a szóban forgó településeken az állami mezőgépeszeti állomások.

Ezeket a változásokat azért fontos megemlíteni, mert a háztartások összességének erőforrás-ellátó döntései nyomán következtek be. A családi gazdaságok eladásra szánt terményeit drágábban felvásárló, illetve olcsóbban szolgáltató gazdasági szervezetek mellett (legyenek ezek magán-tejfeldogozó kisüzemek, vagy az ekével, traktorral rendelkező szomszéd családi gazdaság) döntő háztartások százai törték meg az állam monopóliumát a szóban forgó szolgáltatásokban. De ugyanez a jelenség tapasztalható a fejlettebb szolgáltatói szektorral rendelkező településeken is, ahol az olcsóbb piaci, vagy nem hivatalos magán szolgáltatásokat választják a háztartások. Akár a verbális megnyilvánulásokat, akár a megfigyelhető gazdasági cselekvések jelentéseit értelmezzük, arra a következtetésre jutunk, hogy a háztartásgazdaságaikat fenntartók a jelen gazdasági konjunktúrában érvényes intézményes gazdasági cserearányokat méltánytalannak tartják. Ezért alapvető elv a nem kooperatív kapcsolatokban a külső gazdasági szervezetekkel a kiegyenlítés lehetőségeinek keresése. Ennek egyik legkézenfekvőbb módja a saját termék értékesítésekor a kedvezőbb, vásárláskor az olcsóbb ajánlatok felkutatása. Ezek azok az elvek amelyek szerint a háztartások a külvilághoz fűződő kapcsolataikat alakítják, ezekből az elvekből következnek a településenként bemutatott csereviszonytípusok.

Összességében a vizsgált kistérség társadalmi munkamegosztási szerkezetéről elmondható, hogy az állami szféra szolgáltatásai csökkentek, a magán- és kisebb mértékben a helyi civil szerveződések szolgáltatásai

kiszorították. A kedvezőtlen gazdasági helyzetben a háztartások csökkentik pénzügyleteiket, a családi munkaerő-fogyasztásban nagy volumenű az ön-foglalkoztatás és a segítségmunka. Arra a kérdésre, hogy az egyes háztartástípusok hogyan, milyen mértékben integrálják a helyi illetve a településen kívül elérhető intézmények teljesítményeit, milyen finom distinkciók, vagy durva eltérések különíthetők el a háztartástípusok megélhetési eljárásai között, a kutatás jelenlegi szintjén még nem válaszolhatunk. Az anyaországi háztartáskutatások eredményei azt mutatják, hogy a külső intézményi ellátottság mellett az egyes háztartások erőforrásai, a rokoni kapcsolathálózat kiterjedtsége és erőssége, a felhalmozott vagyon nagysága és formája, az életmódbeli szokások, mind a megélhetési eljárásokat meghatározó tényezők (Spéder 1997:8). Ezeknek a tényezőknek feltehetően a Kishomoró menti háztartások megélhetési szerkezeteinek alakításában is jelentős a szerepük.

IRODALOM

Sik Endre (1984)

A háztartások egymás közötti kapcsolatai. In: Egy korosztály életútja. M.T.A. Szociológiai Kutató Intézet. Bp.

Spéder Zsolt(1994)

A család háztartásgazdasága - a háztartásgazdaság működése a 90-es évek elején. In: Demográfia Bp. 3-4 sz.

Spéder Zsolt(1997)

Háztartások egy kistérségben. In: Szociológiai Szemle 1.sz.

Tóth Zoltán (1974)

A munkamegosztás és a társadalmi szerkezet történeti rétegeinek jelenléte (A szekszárdi háztartások 1972-ben). Kézirat.

M E L L É K L E T

A használt kérdőív a következő szolgáltatások, egyéni szükségletek megszerzési módjára és formájára vonatkozó kérdéseket tartalmazta:

1. Szociális szolgálatok: gyermekgondozás, idősgondozás, betegellátás, orvosi szolgálat, a helyi iskolai oktatás, adminisztratív és temetkezési szolgáltatások.

2. Egyéni szükségletek: ruházati cikkek, cipő beszerzése, készíttetése, javíttatása, tisztítása, kozmetikumok, fodrász, borbély, fényképész .

3. A háztartásgazdaság ellátási-működési szolgáltatásszükségei: asztalos, épületasztalos, kőműves, szobafestő, csempéző, víz-gázszerelő, tetőanyag, falazó anyag, vízlevezető csatorna, híradástechnikai eszközök javítása, háztartási készülékek, autó-és gumijavítás, kovács, üvegező, kőfaragó, mészáros munka, vetőmag, virágmag, palánta, vegyszer, műtrágya, gépi munka, szállítás.

A SZÉKELYFÖLDI AGRÁRTERMELÉS TÁRSADALMI FELTÉTELEI 1989 UTÁN

Ebben az írásban a poszt szocialista korszak székelyföldi agrártermelésének társadalmi feltételeit tárgyaljuk. Az alábbiakban a mezőgazdasági termelés társadalmi viszonyain a termelőmunka folyamatában érvényesülő makro- és mikrotársadalmi tényezők összességét értjük, a termelői hitelnyújtás feltételeitől a piaci árákig, a rokonsági, szomszédsági kapcsolatok gazdasági vonatkozásaitól az egyéni termelői gyakorlatokban megfigyelhető stratégiák, célok, eszközök és a használt szaktudás sokféle változataiig. Empirikus tapasztalat, hogy a legkisebb faluban is finom distinkciók, vagy nyilvánvaló eltérések fedezhetők fel az egyes családok termelőmunkájában érvényesülő gazdasági beállítottságok, mentalitások között, ha például a termelés jövedelmezőségét, a munka hatékonyságát szervező racionalitásokat vizsgáljuk. A székelyföldi falusi gazdálkodás mai sokszínű valóságáról a jelen keretek között csak szükségszerűen leegyszerűsített absztrakciókban számolhatunk be. Figyelmünket a gazdasági tevékenységek társadalmi feltételeire fordítva a lokális termelési szektorokban észlelhető makrotársadalmi és mikroszintű tényezőkről beszélünk. A romániai gazdasági átalakulás folyamatában a falusi világot folyamatos kihívások érik, minden látszat ellenére az agrárvidék nem változatlan újratermelési rendszer, a falu nem zárt társadalmi totalitás. Kezdetől hangsúlyozzuk a mikro- és makroviszonyok folyamat jellegét. Ez a megközelítési szempont szükségessé teszi a történeti előzmények rövid áttekintését is, különösen ha tereptapasztalataink birtokában nem lehet eléggé hangsúlyozni a bourdieu-i gondolat érvényességét, miszerint „a csoportokat alkotó egyének beállítottságai tartósak, s még kialakulásuk gazdasági és társadalmi körülményeit is képesek túlélni” (Bourdieu 1978:240).

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

A 20. század első felének romániai magyar falusi gazdálkodásáról született néhány munkából (szociográfiák, történeti, szociológiai értekezések, elemzések Bözödi György, Venczel József, Egyed Ákos és mások tollából) egyértelműen kiolvasható, hogy az agrártermelésen - különösen a Székelyföldön - általános üzemforma volt az önfenntartó családi kisgazdaság és ennek környezeti erőforrásokhoz alkalmazkodó, biztonságra törekvő, szükségletközpontú „mindent termelő” stratégiája. A tőkés termelési viszonyokat és gazdálkodási formákat a szóban forgó térségben ez időben a kamatra hiteleket kínáló bankok, a közerdőket felvásárló és olcsó munkabérrrel kitermeltető tőkés vállalkozók, a vasút, a bővülő árupiac, a pénzpiaci mechanizmusok lassú térhódítása jelentette.

A vasutak, főbb közlekedési útvonalak mentén lévő kistáják, a városok, vagy a nagyobb földbirtokok közelében lévő falusi települések társadalmát korábban és mélyebben érintette a „kapitalizmus szelleme”, a piacelvű termelési gyakorlatok kezdeményeinek meggyökeresedése (és ezzel párhuzamosan széles társadalmi rétegek proletarizálódása), mint az elzártabb vidékek, félreeső kistérségek településeinek társadalmát. Ez az időben eltérő hatás a termelési feltételek máig ható differenciálódását eredményezte, a gazdasági stratégiák és beállítottságok mikroregionális különbségeiben nyilvánult meg, annak mértékében, hogy a földet és a munkaerőt mennyiben sikerült piacképes termelési tényezővé alakítani, vagy a gazdálkodás megmaradt kizárólag az önreprodukció kereteiben. A falusi gazdaságok tízezrei felhalmozásra is képesek voltak, de az értéktöbblet akkumulációja nem vezetett jelentékeny gazdasági növekedéshez.

A megtermelt javakból, készletekből a felesleget tartalékolásra, presztízszorientált befektetésekre használták, nem a bővített újratermelést és a fokozottabb piaci részvételt lehetővé tevő termelési feltételek biztosítására fordították. Ahogy a vonatkozó szakirodalomból ismert, a tradicionális falusi gazdálkodásban a szerzés, az értéktöbblet megtermelésének motivációi és a felhasználás mintái mélyen társadalmiak: a jövedelem nagy hányada a státusz-megerősítést és pozícióőrzést, a társadalmi kapcsolatok karbantartását, (ünneplés, a ceremoniális alap biztosítása) szolgálta.

Erdélyben a kései feudalizációs folyamat és a gyenge kapitalizálódás nem számolta fel a hagyományos szabadparaszti falvakra jellemző önfenn tartó gazdálkodási módot, az ezt eltető mentalitást, szokásrendszert. Az agrártechnikában, eszközkészletben, szakismeretben lassú változások megfigyelhetők, de a kollektivizálásig érintetlen maradt a föld birtoklásának, használatának, öröklésének szokásrendje, az adás-vétel évszázados formái. Üzemméretét tekintve uralkodó típus volt a középparaszti mintára szervezett, szántóföldi növénytermesztést és állattenyésztést folytató vegyes gazdaság. Ezek a kisgazdaságok saját önállóságuk ethosából következően őrizték függetlenségüket és más akadályozó társadalmi tényezők mellett a piaci függőség kiküszöböléséért sem álltak rá a szakosodott termelésre. „Valamit persze ez a típus is juttat a piacnak, hiszen a pénzre szüksége van. Valószínű, hogy összességében e szegényes gazdaságokból is tetemes mennyiségű áru főleg baromfi, tojás, disznóhús - kerül ki, de igazi árutermelés nem folyik, illetve nem ez adja a gazdaságok jellegét. A technika és termelési-tenyésztési eljárás: hagyományos paraszti kézimunka” (Márkus 1991:249).

Összefoglalásként leszögezhető, hogy közvetlenül a kollektivizálást megelőző időszak székelyföldi gazdálkodására maradéktalanul érvényesek Márkus István megállapításai a magyar alföld falusi gazdálkodásának múlt századi (!) üzemmóráiról, amelyek sok vidéken megmaradtak abban az

állapotban, amelyre a történelmi előzményekből következően spontánul elvergődtek: „A nadrágszíjparcellák rendszere, a tagosítatlan határok eszméletlen eldaraboltsága; a két és háromnyomásos gazdálkodás sok helyütt a XX. századig élő maradványai. A már készen álló, aránylag könnyen és olcsón átvehető új európai mezőgazdasági technikák és eljárások csigalassú és egyenetlen terjedése.” (Márkus i.m.:341)

A történeti, néprajzi irodalom a Székelyföld vonatkozásában számos (idealizált) adalékkal szolgál a családi gazdálkodásnak keretet jelentő lokális társadalmi szabályozásokról. A hosszú ideig fennmaradó nyomásrendszer a szántóföldi termelésben, a természetes erőforrások (legelők, erdők, vízenergia) közösségi szabályozása, hozzájárultak olyan gazdasági rendszabályok megalkotásához és tartós fennmaradásához, amelyek jelentős mértékben konzerválták a gazdálkodó közösségek struktúráját, az individualizáció és az egyéni feltörekvés gátjai voltak. A helyi társadalmak belső szabályozottságukkal, a hagyományostól eltérő cselekvések szankcionálásával, intézményes kényszert gyakorló közösségekként működtek. Ezt a kényszert azonban a falusi családok, mint egyetlen lehetséges alternatívát élték meg. A tulajdonlás, termelés, jövedelemelosztás, fogyasztás közösségi szabályozása a differenciálódás és vagyoni polarizáció ellenében hatott. Röviden ezek voltak az agrártermelés mikrotársadalmi feltételei, amikor a negyvenes évek végén elkezdődött a mezőgazdaság szocialista átalakítása.

A NAGYÜZEMI GAZDÁLKODÁS TÁRSADALMI KÖVETKEZMÉNYEI

A szocialista korszak gazdasági elemzői szerint Romániában a termelőszövetkezeteket csak a korábbi falusi társadalmi és gazdasági szervezet széttörése nyomán lehetett létrehozni (Hunya 1990:92). A politikai eszközökkel végrehajtott agrárátalakítás (és az ezzel párhuzamosan propagált extenzív iparosítási program) főbb társadalmi következményei a következők voltak:

- radikálisan megváltozott a legfontosabb termelőeszköz, a föld társadalmi belüli eloszlása, gyökeresen átalakultak a tulajdonjogok, felszámolták a tulajdonos gazdálkodók kategóriáját;

- a hatalom a tulajdonjogokkal együtt a termelőmunkában a döntési hatásköröket is kisajátította;

- elkezdődött a falusi munkaerő városra vándorlása, a falusi térségek demográfiai viszonyainak kedvezőtlen alakulása;

- a hatvanas évek közepétől a vidéki iparosítás a kétlaki életmód térhódításával járt;

- a fejlesztési erőforrások elosztásában diszkriminatív gazdaságpolitika érvényesült a mezőgazdaság és általában a falusi térségek hátrányára.

A szocialista román gazdaságpolitikában a mezőgazdaságot az iparosodás forrásának tekintették. Az átrendezett tulajdonviszonyokat a kollektivi-

zálás lezárása után is ideológiai rangsorba helyezték, főleg az állami szektorba ruháztak be, a tsz-eket elhanyagolták, a magántermelést korlátozták (Hunya 1990:92). A szocializmus évtizedeiben a mezőgazdaságban végig fennmaradt a nagyüzemi termelés kizárólagos ideológiai és anyagi támogatása. Ez azt jelentette, hogy más szerencsésebb történelmű volt szocialista országokkal ellentétben, Romániában nem jöhetett létre a második gazdaság az agrárágazatban. A merev, tervmutatókban számoló gazdaságirányítás csak nagyon szűk teret engedett a családok autonóm gazdasági törekvéseinek, az önálló kezdeményezéseknek. Ilyen makrogazdasági feltételek között nem bontakozhatott ki intenzív árutermelői tevékenység, a kezdetben 0,3 ha-ra, majd 0,15 ha-ra zsugorított háztáji parcellákon erre nem is volt lehetőség. Ugyanígy nem jöhetek létre a földjeiktől megfosztott háztartások és a nagyüzemi termelőszervezetek közötti kooperációs, integrációs szervezeti formák. A nagyüzemi gazdálkodás kivételezett állami támogatásával párhuzamosan, különféle terményadók formájában elvonták a szűk körű - főleg hegyvidéki - magántermelés keretei közötti terménytöbbletet (különösen a nyolcvanas évek második felében jelentett súlyos terhet a családi gazdaságoknak a kötelező terményszerződésekkel maximált áron fizetett szántóföldi termények, állati termékek leadása). Ezek az elvonások világosan tükrözték, hogy melyik a kedvezményezett termelési mód és gazdálkodási szervezet.

A bérmunkás státusba kényszerített falusi népesség helyzetének máig ható mentális következményei vannak. Megszűnt a rendelkezés a saját munkaerővel, a munka eredményével, „a korábban áttekinthető és közvetlen érdekeltség helyébe közvetítő érdekeltségi mechanizmusok léptek, amelyek jobb vagy rosszabb működése az egész mezőgazdasági termelés eredményét nagymértékben befolyásolta. Amíg az egyéni gazda nemcsak fogyasztói, de termelői mentalitással is rendelkezett, beruházott, tartalékol, ápolta földjét, állatait, ültetvényeit, amit sokszor magánál is előbbre valóként kezelte, a tsz-tagot már tipikus bérmunkás mentalitás jellemzi, megfelelő ösztönző és szankcionáló mechanizmusok hiányában munkáját elhanyagolja... gondoskodása visszaszorul a háztájiba (Hunya 1990:112-113). Miközben a rendszer gazdaságilag csaknem teljesen aláásta és megsemmisítette az önálló gazdálkodást, paradox módon ezzel párhuzamosan a falusi társadalomban mentális síkon rendkívüli módon megerősítette a családi kisgazdaság „szimbolikus értékét”, mint a második, rejtett gazdaság központi alapegységét, az önálló létforma idealizált szigetét (Mihailescu 1996:4). Ennek a társadalom-lélektani folyamatnak egyik következményeként értelmezhetők az államszocialista rendszer összeomlása után megfigyelt viselkedésmódok - a legszélesebb értelemben vett agrárkérdésben - mind „fent” a politikai intézményekben mind „lent” a falusi termelők körében. „Fent” legpregnansabban a mezőgazdasági tulajdonviszonyok átalakításának jogi kereteként megalko-

tott földtörvény szellemében, „lent” pedig a magántermelésre visszatérő falusiak kezdeti eufóriájában, az újra életre kelt kistermelői gazdasági gyakorlatokban volt tapasztalható az individuális gazdálkodás utáni nosztalgia. Ma már jól látható, hogy a társadalom mindkét szférájában a gazdasági hatékonyság, a termelékenység szempontjaitól idegen motivációk működtek. Az évtized román agrárgazdaságának átalakulását kutató közgazdászok, szociológusok, antropológusok egyetértenek abban, hogy a földtörvény kidolgozói eltekintettek a mezőgazdasági népesség aktuális társadalmi, demográfiai, gazdasági adottságaitól, ideológiai szempontok alapján (politikai érdekből) - egy már csak töredékesen létező társadalmi osztálynak szánt jóvátételként és nem a hatékony gazdálkodás jogi kereteként - alkották meg.

A falu társadalmát differenciálatlan, egységes szociális alakzatként tételező törvény eltekintett a szóban forgó társadalmi mikrokozmosz kis csoportjainak eltérő érdekviszonyaitól, különböző szocio-ökonómiai, kulturális és regionális sajátosságaitól.

A földtörvény tulajdonba helyezést jelentett, számtalan bonyodalmat hozott magával. A tulajdonba helyezést azonban nem követte más termelőeszközök gyors privatizációja, az állam tulajdonosi jogokat és nem termelőeszközöket osztott, majd a tulajdonosokat magukra hagyta. A román belpolitikában csaknem teljesen hiányzik a következetes, konvergens agrárpolitika (a földtörvény módosítása 1997 nyarán is aktuál-politikai kérdés, a kormány új támogatási rendszer bevezetésével kísérletezik). Ilyen körülmények között a tulajdonjogokkal felruházott agrárnépesség saját egyéni vagy csoportos termelési modellekkel kísérletezik (Mihailescu 1996: 4).

A továbbiakban a székelyföldi agrártermelés társadalmi feltételeit részletezzük, a jogi intézményi keretek, kistáji adottságok, családi, egyéni szintű gazdasági válaszok, viselkedésmódok, stratégiák értelmezésével.

ÜZEMFORMÁK

A romániai szocialista mezőgazdaság összeomlása utáni korszak agrárgazdaságában országosan uralkodó üzemforma a kisparaszti magángazdaság (99,2%), a megművelt területek 78,5 %-a van magántulajdonban, de ennek csak 38%-át dolgozzák meg a kisparaszti gazdaságok (Vincze 1995:138). A Székelyföldön a szántóterületek 10-15%-át közösségi gazdálkodási szervezetek kereteiben a többi magántermelő kisparaszti gazdaságokban művelik. A családi kisgazdaság tehát a tömbmagyar vidéken is egyértelműen uralkodó üzemforma. A közösségi gazdálkodási formák önkéntes termelői társulások: jogi személyiségű társulások, családi vállalkozások, agrárágazattal rendelkező kft-k. A kétféle üzemforma között azonban nem húzható éles határvonal. Számos példát ismerünk arra, hogy a családok jobb minőségű földjeiket maguk művelik meg, a birtokuk többi részét a helyi „társas” gazdaságban műveltetik - ha van ilyen. Ezekről a székelyföldi

gazdálkodási szervezetekről elsősorban gazdaságossági, termelékenység szempontokat előtérbe helyező leírások, elemzések születtek agrárszakemberek részéről (Tóth 1995; Vincze 1995). De foglalkoznak az említett munkák a gazdálkodás makrotársadalmi feltételeivel, jogi szervezeti jellegzetességeivel is.

MAKROKÖRNYEZETI JELLEGZETESSÉGEK

A sürgető gazdasági átalakulás követelményeivel számot vető agrár szakemberek, közgazdászok mindkét üzemforma esetében a hiányok, gazdasági és társadalmi deficitek sorozatáról beszélnek. A jelentékenyebbek: a tisztázatlan földtulajdonviszonyok, a szervezet rendszer válsága - ami a termeltető, értékesítő integrációs rendszerek, információellátás, piackutatás, biztosítórendszerek hiányát jelenti - a termelés jövedelmezőségéhez képest drága üzemanyag és gépi munka, az elavult termelési szakismeretek.

A magántermelő kisgazdaságok esetében különösen súlyosnak tartják a munkaerő és tőkehiányt, az elavult termelési technológiát, a piaci szakosodásra utaló termékszerkezeti változtatások helyett a kisgazdaságok „mindent” termelő stratégiáját, a hatékony szántóföldi gazdálkodást lehetetlenné tevő, irracionálisan elaprózódott földbirtokszerkezetet. Ilyen feltételek között az agrár közgazdász úgy látja, hogy Romániában a magas képzettségű, vállalkozó típusú földműves társadalom kialakítása több emberöltőt is igényelhet (Vincze 1994:70).

A Székelyföld kistérségeire a szocialista gazdaságirányítás bukása utáni időszakban a gazdasági súlytalanodás, a periferezálódás jellemző. A hatvanas évek második felétől ide telepített ipar súlyos válsága az utóbbi években a foglalkoztatottság jelentős csökkenését jelentette az állami szférában. Az állami szektorban dolgozó falusiak végsőkig kitartanak rosszul fizetett munkahelyeiken és a korábbi évtizedekben kialakított kétlaki életforma továbbvitelével kísérleteznek. Ezek a családok mezőgazdasági termelést saját földbirtokon csak részidős művelésben végezhetnek. Egészében a mai székelyföldi falusi létfenntartási formákról a külső szemlélő megállapítja, hogy az itt élők - akárcsak más hasonlóan hátrányos gazdasági helyzetű térségekben - a „bérmunkás lét és a mezőgazdasági önellátás és kistermelés fél-proletár állapot kombinációját kénytelenek folytatni” (Laki 1997:40).

EGY GAZDÁLKODÁSI GYAKORLAT SZIMBOLIKUS URALMA

Ha a falusi gazdasági gyakorlatok mai változatait nézzük, a székelyföldi az agrártermelésben egyértelmű az önfenntartást, az életkörülmények egyszerű újratermelésének újratermelését középpontba állító családi gazdaságok túlsúlya.

A családi kisgazdaságokban ma érvényesülő gyakorlatok jellegzetességei röviden a következők: a család fogyasztási szükséglete szerint alakított

termékszerkezet, a hiányzó, vagy gyenge, alárendelt szerepű piaci részvétel, alacsony technikai szint, a nagyarányú élőmunka, a saját munkaerő csaknem kizárólagos használata, illetve a külső munkakapcsolatok nem tisztán gazdasági, hanem társadalmi érdek szerinti alakítása. Ha a racionális gazdasági számítás szempontjai szerint vizsgáljuk a mai székelyföldi individuális gazdálkodást, ebből a perspektívából érthetetlen, megmagyarázhatatlan jelenségekkel találkozunk. A korszerű termelési technológiák szempontjából anakronisztikus, költségtöbbletet okozó földbirtokszerkezet újraedése mellett, a mezőgazdasági specializáció hiánya tapasztalható, továbbá a presztízszorientált befektetések elsődlegességének irracionálisága a gazdasági növekedést célzó befektetésekkel szemben. A mentalitások szintjén az újításokkal, a vállalkozásokkal és a felhalmozással szembeni ellenérzések tapasztalhatók (ez a beállítódás a társadalmi differenciálódást utasítja el) a családok személyközi kapcsolataiban gyakoriak a nemzedékek közötti feszültségek.

A székelyföldi agrártermelés magánszektorában a „gazdálkodás a szokások és a hagyomány által megszentelt rendszer” (Hobsbawm 1988:156). Ebben a rendszerben a termelő aki egyben fogyasztó is munkája eredményére nem a megtett erőfeszítés vagy a ráfordított idő terminusaiban számít, hanem tevékenysége végeztével abban a hitben nyugszik meg, hogy „a munkát megtettük, a többit Istenre bízuk”. A mai gazdálkodási gyakorlatban megújuló hagyományos beállítódások azt is bizonyítják, hogy mennyire sikertelen volt a szocialista modernizáció a tradicionális társadalmak meghaladásában, a korábbi kulturális minták (és ennek részeként a gazdasági gyakorlatok) átalakításában. Ez a gyakorlat nem nélkülözi saját önkörében az ésszerűséget, de ezt a racionalitást nem a profitra, a folytonos gazdasági növekedésre koncentráló gondolkodásmód jellemzi, hanem arra irányul, hogy megőrizze, illetve újra megszerezze azokat a javakat amelyek a lokális társadalmi térben a család pozíciójának szükséges komponensei. A hagyományos gondolkodásmód szerint a javak készletében szétválaszthatatlanul keverednek az anyagi és szimbolikus természetű elemek, amelyeknek az anyagi javak csupán a kapitalista homo oeconomicus szemében a legszembeesőbb mozzanatai (Bourdieu 1978:395). A hagyományos életvilágot az anyagi és szimbolikus javak egymásra átválthatósága jellemzi, de ezt a jellegzetességet a kizárólag gazdasági számítást ismerő gondolkodás nem képes felismerni, rejtve maradnak előtte a gazdasági tranzakciók szimbolikus aspektusai, ennél fogva a szimbolikus javakba történő gazdasági befektetéseket irracionálisokká fokozza le. Holott a mai székelyföldi önálló gazdálkodásnak is megvan a maga organikus racionalitása. A gazdasági cselekvések célja látszólag az egyszerű újratermelés, de a fennmaradást biztosító javakba szervesen beletartoznak a családi és az egyéni biológiai és társadalmi újratermeléshez szükséges javak is. A kérdésre, hogy a székelyföldi agrártermelésben három-négy évtizedes nagyüzemi gazdálkodás után

a korszerű technológiák, piacelvű termelési eljárások alkalmazása helyett miért újult fel a szakemberek szerint az elmaradott, korszerűtlen, önálló modell, csak az új gazdasági körülményeket figyelembe véve - létező termelőeszközök és erőforráskészletek racionális kihasználásának lehetőségével számolva - nem adható kielégítő magyarázat. Az értelmezésbe szükséges bevonni a gyakorlatban érvényesülő domináns kulturális minták szerepének elemzését is, hisz a gazdasági tevékenységekben folyamatosan tapasztalható, hogy „valójában cselekedetei zömét illetően, a gazdasági szereplő se nem ésszerűen számító lény, aki csak a racionálisan értékelt esélyeket veszi figyelembe, se nem automata, amelynek működését gépiesen határozzák meg a piac törvényei” (Bourdieu 1978:238). A székelyföldi individuális családi gazdálkodás mindennapi gyakorlatában a cselekvések, beállítódások, viselkedésmódok, tervek és kivitelezések szférájában, a gazdaságok közötti cseresorozatokban, tranzakciókban a gazdasági és társadalmi érdekek, motivációk keverednek. A családi gazdaságok, háztartások szintjén végzett elemzések egybecsengenek a hagyományos társadalmak viszonyait kutatók megállapításaival. Ebben az életvilágban a társadalmi intézmények (rokonság, szomszédság) erőteljesen befolyásolják és ellenőrzik a gazdasági viselkedést.

Végezetül felvethető, hogy a tradicionális gazdálkodás mintáinak újjáéledése vajon a falusi társadalom változási képtelenségét, vagy a létező fenyegető külső viszonyokra adott alkalmazkodó viselkedését jelenti-e? Úgy véljük, a gazdasági szereplőknek a mai helyzet - a magántermelés makrotársadalmi feltételei - sok szempontból ismerős gazdasági környezetet és viszonyrendszert jelent: azokra a történeti időkre emlékeztet, amikor a külső társadalmi aktor, a hatalom magára hagyta a falusi termelők társadalmát, különösebben nem avatkozott be a lokális kistársadalmak belső világába, főként nem a gazdasági szféra tevékenységeibe. A kollektivizálást megelőző évekből ismert kényszerhelyzetekkel összevetve (beszolgáltatások, kötelező terményszerződések) a falusi társadalom ma látszólag a relatív függetlenség állapotában létezik. A termelésben alkalmazható a régi tudás, és relevanciája van: az ember nem hal éhen, ha sokat dolgozik nem süllyed le, a család fennmarad. Fokozott önállósággal a háztartásban mérsékelhető a pénzhiány, önkiszákmányolással meg lehet tartani a viszonylagos gazdasági önállóságot, kiküszöbölhetők a labilis egyensúlyt fenyegető áru- és pénzviszonyok. Elmozdulás ezek irányába csak a közlekedési főútvonalak, vasutak, városok közelében lévő településeken tapasztalható, ahol több mikrokörzet, kistáj családi gazdasági specializált kistermelést folytatnak (burgonya, hagyma, káposztatermelők). Ez a piacra termelés azonban nem a szakemberek sürgette piacorientáltság új keletű következménye, hanem az iparosítás előtti tradicionális gazdálkodás táji munkamegosztásának öröksége. A külső világ kényszereit a családi gazdaságok jövedelmeihez képest drága szolgáltatások, a gazdaság működtetéséhez szükséges árucikkek

(üzemanyag, kisgépek alkatrészei, vegyszerek) - a valós makrogazdasági viszonyokat világosan tükröző - magas árai jelentik. A termelők gazdasági függőségét egyértelműen jelzi a terményfelvásárlói árakat (tej és húsfelvásárlás) saját érdekeik szerint alakító akár magán, akár állami tőkés gazdasági szervezetekkel szembeni védtelenségük. Amelyekkel a termelők elégedetlenek, de ellenükben hatékony érdek-képviselői szerveződések még nem tudtak létrehozni. Nincsenek erős gazdaszervezetek a jó árak kiharcolására. Bár indokolt lenne a társadalmi összefogás a gazdaságilag bizonytalan világ ellen, az együttműködési, érdekegyeztetési készség és képesség hiányzik. Nem áll módunkban e jelenség okainak részletezése, csak utalhatunk a mai romániai falusi társadalom sajátosságára, arra, hogy az erőszakos szocialista modernizációs törekvésekkel szembeni „kemény, de sikeres, atomizált egyéni ellenállás hosszú évtizedei után nehéz megtanulni a nyílt, egyértelmű viselkedést, és másokban megbízva, másokkal együtt összhangban cselekedni” (Rév 1996:155).

ZÁRÓGONDOLATOK

Tereptasztalataink alapján úgy látjuk, hogy minden látszat ellenére, a székelyföldi agrárvidék nem változatlan újratermelési rendszer, a falu nem hagyományokba merevedett, zárt társadalmi totalitás, hanem differenciált társadalmi alakzat, amelynek termelőtevékenysége az aktuális feltételrendszerben kulturálisan alakított. A gazdasági átalakulás kedvezőtlen körülményei közepette, a magántermelő családi gazdaság ma egyensúlykereső, védekező rendszerként működik: a külső kényszerekre adott válaszként önkizsákmányolással fokozza önellátását, minimalizálja kiadásait, így csökkenteni azokat a felületeket, ahol a külső világ megtámadhatja. A szocialista mezőgazdaság csődje után a falusi társadalom széles rétegeinek nem volt más választása, csak a hagyományos gazdálkodási mintákhoz nyúlhatott. Az új helyzetben aktivizálta elérhető erőforráskészleteit: a földet, termelőeszközöket és termelői tudását. A termelésben követett mindenoldalúság az adott szituációban élők szempontjából racionális stratégia. A család munkaereje, jövedelmei egy részét éppen a szociális kapcsolatok garantálta védelem biztosításáért, lokális társadalmi kapcsolathálózatának fenntartására fordítja. Pierre Bourdieu szavaival: „E társadalom, mely állandóan létében fenyegetett, melynek minden energiáját a külvilággal való törekeny egyensúly fenntartására kell fordítania, melyet a megmaradás gondja nyomaszt, inkább a megőrzést választja, hogy önmagát megőrizze, mintsem azt, hogy a világ átalakulása érdekében maga is átalakuljon (Bourdieu 1978:332-333). Ez nem azt jelenti, hogy a mai székelyföldi falusi életformán belül a családok szintjén a gazdálkodásban ne jelentkezzenek az alkalmazkodás, a korlátozott mértékű változtatások jelei a mindennapi életben, az örökölt életforma ésszerűbbé tételére, a strukturális hely megőrzésére, vagy előnyös megváltoztatására. Ezek a változtatási törekvések azonban csak lassan következnek

be, mert az érvényes tapasztalati tudás- és a szokásokban gyökerező gondolkodásmódban a minimális biztonság mindig fontosabb a kecsesgató de kockázatos nyereségnél, az életben maradás a család anyagi, társadalmi és kulturális fennmaradása mindenek fölött álló értékek: "a falusi tapasztalati tudás, a szokásjog, a hagyománytudat súlyosabban esik latba, mint a kívülről eredő elvont innovációs nyomás" (Kaschuba 1990:63). Ezért korlátozott hatásúak a különböző kommunikációs csatornákon áramló korszerű szakismeretek, ezért tapasztalható általános ellenszenv és a szimbolikus kirekesztés gesztusai, a helyi társadalmakban - a hallgatólagos közmegegyezéssel megállapított - normatív szint fölött teljesítő többet akarókkal, az elfogadottnál többet felhalmozókkal, a vállalkozókkal szemben.

I R O D A L O M

Biró A. Zoltán - Gagyai József - Oláh Sándor 1994

Gazdálkodási gyakorlat a Székelyföldön. (A paraszti mentalitás működése a gazdálkodásban és korlátozó szerepe a piacgazdaságban). Antropológiai Műhely 1994/1. 7-40.

Bourdieu, Pierre. 1978

A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat, Budapest.

Bözödi György 1985

Székely bánja. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Egyed Ákos 1981

Falu, város, civilizáció. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Hobsbawm, Eric J. 1988

A forradalmak kora (1789-1848). Kossuth Könyvkiadó, második kiadás. Budapest.

Hunya Gábor 1990

Az élelmezési válság okai. In: Románia 1944-1990. ATLANTISZ. Medvetánc

Kaschuba, Wolfgang 1991

Az agrártársadalom útban a modernség felé: új kutatási távlatok. In: A német társadalomtörténet új útjai. szerk. Vári András. Budapest, Akadémiai Könyvkiadó.

Laki László 1997

A háztájizás tegnap és ma. In: Szociológiai Szemle. 1.sz

Márkus István 1991

Az ismeretlen főszereplő. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest.

Mihailescu, Vintila 1996

Doua sate in tranzitie. Tipuri strategice dominante in lumea rurala. In: Revista de cercetari sociale. nr.3.

Oláh Sándor 1994

Gazdálkodásmód és életvitel. In: Korunk 6.sz. 55-60.

- Rév István 1996
Az atomizáció előnyei. In: Replika. Társadalomtudományi folyóirat.
23-24 sz. 141-160.
- Venczel József 1980
Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből.
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Venczel József 1988
Erdélyi föld - Erdélyi társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó,
Budapest.
- Vincze Mária 1994
Agrárátalakulások a román mezőgazdaságban. In: HITEL Erdélyi Szemle.
1. 66-78.
- Vincze Mária 1995
A családi gazdaság helye és szerepe a román agrárátalakulásban. In:
Regio 1-2. 137-144.
- Tóth Attila 1995
A közösségi gazdálkodás a Székelyföldön. In: Regio 1995. 1-2 sz.
145-154.

A FIATFALVI FÖLDHASZNÁLAT 2003-BAN²

A HELYI TÁRSADALOMRÓL

A közigazgatásilag 1952-től Székelykeresztúr városhoz tartozó, közel fele-fele arányban református és unitárius vallású faluban az egykori szabad székely családok utódai mellett az Ugron bárók birtokára betelepített zselércsaládok leszármazottai és a szocialista mezőgazdaság időszakában betelepített bérmunkás családok élnek. A falu gazdálkodási kultúráját a kollektivizálás előtti időszakban és még a mezőgazdaság szocialista átalakításának közel másfél évtizedes (1949-1962) folyamata alatt is, a fejlett állattenyésztés, és az ennek az ágazatnak szükségletei függvényében alakuló szántóföldi termelés-szervezés jellemezte. A falu gazdái a húszas-harmincas években híresek voltak az ökörhízalásról, később, a kollektivizálás befejezéséig az apaállat tenyésztésről.

A KÖZELMÚLT TERMELŐSZERVEZETEI A FALUBAN

A szocialista termelés-szervezés időszakában Fiatfalva sajátos helyzetben volt, határában több nagyméretű – regionális jelentőségű termelőszervezetet alakított az állam. Az állami gazdaságot az Ugron család bárói birtokán az államosítás után alakították, a kisbirtokosok földjein a 1950-57 között megszervezték a kollektív gazdaságot. Később nagy beruházással sertés-tenyésztő telepet, baromfi-tenyésztet és kertészetet hoztak létre a falu szántóhatárán. A sertésfarm állománya a csúcsideszakban közel ötvenezer volt, a baromfi-tenyésztetben szintén több tízezer állatot neveltek. Ezek a gazdasági egységek nemcsak munkalehetőséget jelentettek a fiatfalviaknak, hanem tanulási alkalmat is, ennek a tapasztalatnak a mai gazdasági szakértelmeben is vannak nyomai (pl. egy disznótartásra szakosodott gazda elmondta, hogy az állami farmon tanulta az állatok takarmányozásának, gyógykezelésének ismereteit).

A szocialista egységek építkezésekkel nagy területeket foglaltak el, ezek az épületek ma is állnak többnyire leromlott állapotban, hasznosítatlanul. Ez a helyzet nem tette lehetővé a földtulajdon egészében történő visszaszolgáltatását: 1991 után a földvisszaméréseket vezető bizottság 20%-os területcsökkentést alkalmazott, ennyi hiánnyal kapták vissza a gazdák birtokaikat. Ez a helyzet ma is elégedetlenségek forrása. A földreprivatizáció Fiatfalván a kollektivizálás előtti tulajdonviszonyok visszaállítását jelentette. Minden

² A fiatfalvi földhasználat vizsgálatát az Arany János Közalapítvány támogatásával végeztem.

család ugyanazokat a parcellákat kérte és kapta vissza, amelyeket a mezőgazdaság szocialista átalakítása előtt birtokolt.

Az 1991 utáni időszak általános termelőszerkezeti formája az önálló gazdálkodást folytató, saját földjét - esetleg bérelt földet is - művelő családi kisüzem. Nagyobb területet egy keresztúri mezőgazdasági vállalkozó bérel a faluhatáron, összesen kb. 25 ha szántóföldet több parcellában.

A falu földvagyónának elhelyezkedése, művelési ágak és minőség szerinti megoszlása

A faluhatár domborzati sajátosságát a Nagyküküllő széles árterülete és két széles patak völgy közrefogta nyugati lejtésű domboldalak határozzák meg.

A határ összterülete 1608 ha, ebből 70 ha belterület. A külterületen szántó: 594 ha, 350 ha kaszáló, 106 ha legelő, 434 ha erdő, a többi mezőgazdasági termelésre hasznosíthatatlan terület (árkok, utak, csordajárók, kavicstelep). Közel 40 ha szántó és kaszáló a szomszédos székelykeresztúri és alsóboldogfalvi telekkönyvekben szerepel. A jelen földhasználatában a művelési ágak közötti arányok azonban másképp alakulnak mint arra a telekkönyvi nyilvántartásokból következtetni lehetne. (Alább táblázatokban összesítjük a földnyilvántartások adatait.)

A legkiterjedtebb magánbirtok az Ugron családé volt, 254,66 ha földjük volt. A legelőterületeket arányjogokra osztva használták: az 1905-ös telekkönyv szerint az Ugronok részaránya 15,0 %, a Varga család 3,24%, a község 1,19%, az unitárius egyház 1,24%, a református egyház 1,54% és a magángazdák összesen 76,9% arányjoggal bírtak. Az erdőbirtok nagy része közbirtokossági tulajdonban volt, de voltak kisebb parcellák magán és községi tulajdonban is.

VISSZATÉRÉS A MAGÁNGAZDÁLKODÁSRA

A termelősövetkezeti gazdálkodást elsőként 1990 őszén kezdte bomlasztani néhány olyan gazda, akik pontosan ismerték a birtokaik határait. Ezeket a részben természetes határokkal - utak, tagutak, patakok - körülvevő földeket a téesz vezetőség heves ellenállásával és a közös gazdálkodás mellett kitarítani kívánó tagsággal szembeállva, magánművelésbe vették.

A téesz felbomlása utáni első években újabb közös gazdálkodási keret, egy társulás alakult. A termelőszerkezetet ügyeit egy bizottság rendezte, vezetője korábban téesz brigádos volt. A társulás gazdálkodási kerete arra alapult, hogy a visszakapott földeket a tulajdonosok egy része összeadta közös művelésre. A jövedelemhez úgy jutottak, hogy a termelési költségek megtérítése után megmaradt terményt szétosztották a tagok között. A társulás nem volt hivatalosan bejegyzett termelőszerkezet. Ennek hátrányai voltak, pl. nem vehetett fel kedvezményes kamattal termelési hitelt. Néhány évi működés után a társulás felbomlott, ennek magyarázata az egykori résztvevők szerint az volt, hogy folyamatosan emelkedtek a termelési költségek, ezzel párhuzamosan csökkent a tagságnak juttatható osztalék. A gazdák egy

része fokozatosan visszavonta a társasból a jobb minőségű földjeit, arra hivatkozva, hogy saját művelésben nagyobb hozamokat érhet el, mint amennyi osztalékot kap. Bomlasztó tényező volt az is, hogy a beadott földek különböző minőségűek voltak, az osztalékok mennyiségében azonban a földminőségi különbségek nem fejeződtek ki. Ebből feszültségek, konfliktusok születtek a tagok között.

A társulásnak közös vagyona (gépek, épületek) nem volt, bér munkával dolgoztatott. A földek sorozatos visszavonásával közel hét évi működés után a társulás megszűnt. Újabb közös termelési formáknak (pl. szövetkezet) a helyiek véleménye szerint nincs esélye belátható időn belül: „az emberek jól laktak a közösködéssel”- mondják a megkérdezett gazdák.

TAPASZTALATI TUDÁS A FÖLDRŐL

A földvagyon szakszerű minősítését a szocialista mezőgazdaság felbomlása utáni időszakban szakosított hivatalok nem végezték el. A gazdák tapasztalati tudása alapján a faluhatár művelhető területe három minőségi kategóriába sorolható. A legjobb szántók a Küküllő árterületén terülnek el, ezek a sárgásbarna réti földek, a második termékenységi kategóriába a szelídebb domboldalakra fölfutó mezei szántókat minősítik, ez a föld feketébb helyenként kötöttebb talajú (szivályos), végül a dombtetőkön, dombkaréjokon lévő egykor szintén szántóterületek a hegyi földek, amelyek ma legelők, esetleg kaszálóként hasznosítják. A régi tapasztalati tudás szerint az árterületről keletre emelkedő dombok és kisebb völgyek is alkalmasak földművelésre. Az északi völgyben kitűnő zabtermesztő területek vannak, míg a déli völgyoldalak inkább a burgonyának alkalmasabbak. A domboldali régi szántóhatár nagyobb részét csak kaszálóként, vagy évelő takarmánynövények termesztésére használják. Az egykori szántóföldek parlagon hagyását - ahol ma „a dungók birodalma van” - az idősebb gazdák a régi jó termésekre emlékezve a gazdálkodás hanyatlásaként értelmezik, de elismerik, hogy e területeken a talajművelés költségráfordítása legalább kétszerese lenne a réti földeken szükségesnek. A magas költségek mellett a sorozatos - a gazdák eszközeivel gyakorlatilag védhetetlen - vadkárok is elriasztották az embereket az itteni termeléstől. A családi gazdaságok birtokszerkezetében a legjelentősebb birtokrész a szántóföld. Ennek művelése áll a gazdasági tervezések középpontjában. Ez a föld hozza a legtöbb jövedelmet és erre kell a legtöbb költségráfordítás is. A réti területet teljes egészében megművelik. Itt elsősorban gabonaféléket termesztnek, a krumpli, takarmányrépa, cirok, napraforgó csak a másodosztályú mezei földekbe kerül, de ritkán előfordul, hogy a vetésforgó alkalmazása szempontjából a réti földekbe is. A termesztett növényeknek is akárcsak a földeknek van egy értékhierarchiája a gazdasági gondolkodásmódban: a család alapélelmezésében és az állattartásban értékesülő gabonafélék a legfontosabbak, ezeket termelik a legnagyobb vetésarányokban. E gazdálkodási stratégiából következik, hogy a

kisüzemek földbirtokának a legjobb minőségű területeit a gabonafélék foglalják el. A művelhető, a köztudatban még szántóhatárként számon tartott területnek a megkérdezett gazdák becslései szerint ma kb. csak kétharmadnyi részén folyik szántóföldi növénytermesztés. A felhagyott szántók természetes fűtermését évente egyszer, a jobb helyeket kétszer kaszálják.

A FÖLD SZEREPE A HÁZTARTÁSOK GAZDÁLKODÁSÁBAN

A föld termelési feltétel, de csak bizonyos viszonyok között, a viszonyok által meghatározott mértékben lesz termelési tényező. A földművelésre alapozott családi kisüzemek mellett, Fiatfalván is vannak olyan háztartás-gazdaságok amelyek földtulajdonukat nem a termelés erőforrásaként hasznosítják, hanem járadékot húznak belőle, bérleti díj, vagy részes műveltetés formájában. De vannak olyan esetek is, hogy a családi birtok egyes parcellái évekig paragon hevernek a legcsekélyebb haszon nélkül.

A gazdálkodókkal készített interjúkból az derült ki, hogy a gazdaságok folyó üzemköltségeinek legnagyobb tételű kiadásait a földek megdolgozására fordított összegek emésztik fel. Az adott gazdasági évben megvalósított jövedelmek és a termelést legsúlyosabban terhelő művelési költségek aránya különösen az utóbbi 5-6 évben folyamatosan romlott. A legdrágább a szalmás gabonával bevetett területek művelése. Egy ár búzával bevetett terület művelési költségei a folyó termelési évben következő tételekből tevődnek össze: szántás 20 000 lej, tárcsázás 10 000 lej, vetés 10 000 lej, gyomirtózás 10 000 lej, kombájnozás 20 000 lej. Összesen 70 000 lej, tehát egy hektár szántó megdolgozásának költsége - a vetőmag nélkül - 7 millió lej. Ez az ár csak a családi kisüzemekben vezetett technológia keretében érvényes, a mezőgazdasági vállalkozó szerint egy hektár gabonával bevetett terület szakszerű műveléséhez 15 millió lej tőke szükséges. A különbség egyrészt abból adódik, hogy a kisgazdák a vetőmagot nem minden évben cserélik, költségcsökkentési megfontolásokból saját termesztésűt is használnak, (bár tudják, hogy a hozamok oldalán nagyobb veszteség mutatkozhat meg, mint a pillanatnyi megtakarítások összege) másrészt a növényvédelmi kiadásokon spórolnak.

A szalmás gabonák termelési költségeinél alacsonyabb a kukoricatermesztéshez szükséges tőke, ennél a növénynél nem szükséges a kombájnozás, és a gyomirtózási költséget is inkább a többszöri kézi kapálással küszöbölik ki. A fiatfalvi határban 25 ha szántón gazdálkodó keresztúri vállalkozó szerint, a kisgazdaságokban éppen azért lett fő termény a kukorica, mert alacsonyabb a termelési költsége mint a más gabonaféléknek. A föld megdolgozásához és a növényápolási munkálatokhoz szükséges forgótőke biztosítása erőteljesen szabályozza a családi pénzgazdálkodást. Az év folyamán állati termékekből bevételezett jövedelmeket a tavaszi és őszi földmunkálatokra kell tartalékolni.

BIRTOKSZERKEZET. TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK.

Sok más székelyföldi falu határhasználati rendszerétől eltérően Fiattfalván az ugarhagyó földhasználat korán, már a XX. század elején megszűnt. Az 1904-5-ben végrehajtott tagosítás után a teljes művelési rendszer maradt a gyakorlatban. Azonban az osztott örökösödési rendszer nem változott meg és a század közepére a családi földbirtok részben újra szétaprózódott. Néhány család e gazdaságilag hátrányos állapotot úgy előzte meg, hogy a földet nem darabolták fel az utódok között, hanem parcellánként elosztották és pénzben egyenlítették ki egymás között az örökösök a földterületek értékkülönbségeit. Így maradhettek meg mára a családok tulajdonában viszonylag nagyobb, 1-1,5 ha kiterjedésű parcellák, még a kisebb földterülettel 5-6 ha összirtokkal rendelkező gazdaságokban is.

A kilencvenes évek földreprivatizációjakor az újonnan tulajdonba helyezett gazdák ugyanott, ugyanazon kiterjedésű parcellákat igyekeztek visszaszerezni, amelyektől a kollektivizáláskor megfosztották.

A FIATFALVI GAZDASÁGOK BIRTOKKATEGÓRIÁK SZERINTI MEGOSZLÁSA

Birtokkategóriák – ha–	Gazdaságok száma és birtokkategóriák szerinti megoszlási arányai %-ban	
0- 0,5	89	37,5
0,5-1,0	15	6,3
1,0-2,0	31	13,1
2,0-3,0	23	9,7
3,0-4,0	20	8,4
4,0-5,0	17	7,2
5,0-6,0	14	5,9
6,0-7,0	5	2,1
7,0-8,0	5	2,1
8,0-9,0	4	1,7
9,0-10,0	5	2,1
10,0-11,0	5	2,1
11,0-12,0	4	1,7

A földkönyvben nyilvántartott 256 családi háztartásból csak 237 családra vonatkoznak az adatok. A fennmaradó különbség a birtokmegosztás nélkül egy telken élő családok és a belterületen lévő üres telkek összegéből adódik. A fél hektár földbirtok alatti területtel rendelkező családok magas száma a nagyüzemi mezőgazdaság időszakában a faluba beköltözött népesség cse-

kély földvagyont jelzi. Ebben a birtokkategóriában vannak a teljesen birtoknélküliek, ide értve a házhely és az ház melletti zöldségesnek sem használt 1 ár alatti területtel rendelkező családokat is.

A FIATFALVI GAZDASÁGOK SZÁNTÓ ÉS KASZÁLÓTERÜLETEINEK
MEGOSZLÁSA TERÜLETNAGYSÁG SZERINT ÖSSZESÍTVE

Birtokkategóriák művelési áganként	Szántóterület		Kaszálóterület	
	ha	%	ha	%
0- 0,5	3,72	1,12	7,02	2,83
0,5-1,0	38,38	11,60	24,01	9,69
1,0-2,0	65,01	19,65	65,80	26,57
2,0-3,0	54,17	16,37	58,79	23,74
3,0-4,0	60,22	18,20	40,79	16,47
4,0-5,0	58,61	17,71	25,77	10,40
5,0-6,0	22,38	6,76	10,71	4,32
6,0-7,0	6,12	1,85	–	–
7,0-8,0	22,22	6,70	14,73	5,95
Összesen	330,83	100,00	247,62	100,00

A táblázatból látható, hogy a szántóterület több mint 70%-a és a kaszálóterületek 75%-a a 2-5 hektár összirtokkal rendelkező családok tulajdonában van. A falu klasszikus, kisbirtokrendszerű település, a földtulajdon alapján körvonalazható társadalomszerkezet polarizáltsága az utóbbi fél évszázadban történt beköltözések következménye.

A FÖLDHASZNÁLAT JELLEGE.

AZ EMBER-FÖLD VISZONY: A MEGSZEMÉLYESÍTETT FÖLD.

A föld a fiatfalviak gazdasági gondolkodásmódjában nem személytelen termelési tényező. A gazda ha parlagon heverteti a földet, akkor sajnálja, ha a szántó parlagon marad, akkor szégyenkezik. Ősztől tavaszig a termést adó föld pihen, nyugszik akár a fáradt ember: „most a szalmás trágya ki van hordva a földek végébe, mikor az aratás megtörténik akkor a trágyát ráhordjuk, elterítjük, megszántassuk s úgy nyugszik az a föld egész tavaszig. Ősztől egész tavaszig megtrágyázva, megszántva nyugszik.” (L.M. 59 éves gazda).

A családi földbirtok az elhunyt elődökkel, a nemzedékekkel köti össze a mai tulajdonost: az „apám földje, nagyapám földje” kötelez. Ha nem kap megfelelő gondozást, ez nemcsak a termelési technológia elégtelensége, hanem mikrotársadalmi viszonyulás kérdése: szégyen. A föld csak a legvégső esetben változik áruvá: a tulajdonosok, örökösök végleges elvándorlása, kihalása esetén. A gazdák gondolkodásmódja szerint földet eladni az

elődökkel szembeni legnagyobb vétek, „apám megfordulna a sírjában, ha földet adnék el”- mondta egy 88 éves – még a gazdálkodásban aktívan részt vevő – férfi. Ez a gondolkodásmód nem csak fiatfalvi sajátosság, tapasztalataim szerint általános a kisbirtokos családokban, úgy vélem még jó ideig akadályt lesz a székelyföldi földkoncentráció beindulásának.

A TULAJDONI ÉS A HASZNÁLATI JOGOK KÖZÖTTI KÜLÖNBSÉG

A tulajdoni viszonyok szempontjából földek megművelésének két formája különíthető el: a saját művelés és a bérlet. A földbérlet a szántók (csak szántóterületeket bérelnék) minőségétől függően hektáronként 300 és 800 kg gabona értéke között változik. De más értékelszámolások is gyakorlatban vannak: pl. a munkacsere. A használatra kiadott földért gépi munkával, szállítással is fizethet a bérlő. Emellett a részes művelésre is vannak példák: a feles és harmados földhasználatra. A feles művelésben a bérlő az összes művelési munkát elvégzi, a költségek egyenlő arányban oszlanak meg a földtulajdonos és a bérlő között, a termést is fele-fele arányban osztják el.

A harmados használatban tulajdonosnak nincsenek költségei, a földet kiadja a bérlőnek, cserébe a termés harmadát kapja. A családi, rokonsági kapcsolatokban lévő személyek között inkább a természetben fizetett bérlet és nem ennek pénzelvű formái vannak gyakorlatban. Úgy vélem ennek a fajta tranzakciónak egyik oka az, hogy a kistermelők igyekeznek pénzkímélő gazdálkodást folytatni. Saját művelésben a szükséges forgó- és állótőkével – vagy legalábbis ennek jelentős részével rendelkező családok – hasznosítják szántóterületeiket. Amely termelési szükségletekre nincs saját gazdasági kapacitás (gép, munkaerő, a kemikáliák használatához szükséges szakértelem) azt megfizetik. Például a vegyszerezést agrármérnök-vállalkozó végzi a kisgazdaságoknak. Ezek a gazdaságok rendszeresen igényelnek gépi munkát, ezt a faluban vagy a szomszédos Keresztúron kapják meg. A még más falvakban oly gyakori állati igaerővel történő szántást itt már nem gyakorolják: a gazdaságok traktorral szántatnak, tárcsáztatnak. A faluban 8 traktor van magán- és egy egyházi tulajdonban a talajműveléshez szükséges eszközökkel, ez a géppark fedezi a helyi igényeket. A helyi géptulajdonosok – feltehetően a helyi feszültségek, konfliktusok kerülésére – az egyes termelési ciklusokban egységesen állapítják meg a művelési költségeket. Az évente emelkedő munkadíjak legszorosabban az üzemanyagköltségek emelkedésével függnek össze.

A gépi munka mellett, már a két-három hektár szántón gazdálkodó családok is napszámos munkát vesznek igénybe. A legfontosabb kultúránál, a kukoricánál a növényápolás (kézi kapálás) és a betakarítás is sok kézi munkát igényel. Bármennyire is igyekeznek leszorítani a költségeiket a kisgazdaságok, a munkacsúcsok idején csak napszámos munkával pótolhatják a családi munkaerőt. Ez szigorú felügyeletet igényel a tulajdonosok részéről, a gazdák sok történetet mesélnek a napszámosok felületes munká-

járól. A napszámosok a megegyezés szerinti pénzben mellett ellátást is igényelnek: napi háromszori étkeztetést, pálinkát és kávé.

A kukorica mellett kisebb területen szalmás gabonát, családi szükségletre burgonyát (néhány család kisebb mennyiséget el is ad egy magánkereskedőnek), cukorrépát termesztnek. A vetésterület legnagyobb részét a gabona foglalja el általában, mégsem kerül piaci eladásra, hanem önfogyasztásra és takarmányozásra használják. Úgy tartják jövedelmezőnek a gazdálkodást, ha állati terméket adnak el: „gyenge gazda aki gabonát ad el, lábat adj el” – emlegetik a gazdák a régi szabályt, de a „láb” – állat - helyett az utóbbi évek piaci feltételeihez igazodva főleg a tejtermelésre álltak rá a gazdák. Nem ritka a napi 25-30 liter tejet adó tehén, ezeket nyáron is istállóban takarmányozzák, naponta háromszor fejik. Hízó marhát most nem tartanak, az alacsony felvásárlói árak, az értékesítési bizonytalanság kedvét szegték a gazdáknak.

A disznótartás szintén fontos jövedelemforrás, a tejtermelő gazdaságokban is általában három-öt koca szaporulatát nevelik. Az utóbbi két évben az olcsó import következtében értékesítési feltételek sokat romlottak, a gazdák jelentős jövedelem-kiesésre panaszkodnak.

A jövedelemmegvalósítás szempontjából zömében vegyes - földműveléssel és állattartással foglalkozó - kisüzemeket találunk a faluban. Egy olyan gazdaság van, amelyben kizárólag disznótartással foglalkoznak (az állomány 50 fő), a többi nagyállattartásból és apróállatokból (főleg disznó, kevés juhok is tartanak, de ezek termékei a család szükségletét szolgálják) jut pénzjövedelemhez. A földhasználat, a családi birtokon évente kialakított vetésszerkezet, elsősorban az állattartás takarmányigényének alárendelt. Ennek a szükségletnek, a különálló parcellák kiterjedésének és az alkalmazott vetésszerkezet függvénye, hogy évente mennyi kukoricát, árpat, búzát, rozst termesztnek egy gazdaságban. A takarmányozási szükséglet és a termesztett gabonamennyiség között szükségszerű eltolódások vannak: úgy tapasztaltuk, a megvizsgált gazdaságokban a többletekből (egy adott gazdasági évben elhasználatlanul maradt feleslegekből) biztonsági tartalékok halmozódnak. Ennek a tartalékolásnak egyik magyarázata, hogy az állatlétszám nem változtatható az évenként ingadozó, jobb vagy rosszabb termékek függvényében és a gazdák annyi állatot tartanak, hogy az állomány takarmányozása lehetőleg vásárlás nélkül biztosított legyen a takarmányhiányos években is.

A gabonafélék mellett a művelt terület jelentős részét általában termesztett takarmányok (lucerna, here, takarmányrépa) foglalják el. Legelterjedtebb a lucerna, nemcsak abból a megfontolásból, hogy a tejelő állatokkal jól hasznosítható, hanem azért is, mert négy-öt évig nem kell újratejni, így a lucernás területeken a talajművelési költség megtakarítható.

Az alkalmazott termesztési technológia régi és új elemeket tartalmaz. A gazdák a földreprivatizáció után hagyományos termelési ismereteiket aktivizálták. A vetésszerkezet, ápolási munkálatokat a régi magángazdaságban megtanult minta alapján gyakorolják. Az új vetőmagfajták igényeit most

tanulják. A fiatfalvi gazdák nem tudnak korszerű technológiát vezetni - mondja az agrármérnök vállalkozó. Ennek okai: a vegyi anyagok használatához szükséges szakismeretek elégtelensége és a tőkehiány. Az a tény, hogy a hiányzó szakismeretet hajlandók megfizetni (vegyszereztetés szakemberrel), a gazdasági gondolkodásmód olyan rugalmasságát jelzi ami nem mondható általánosnak a székelyföldi kisbirtokosok körében.

Esetbemutató

Egy háztartásban két generáció él, a szülők és a fiú három tagú családjával. Az idősebb családfő 59, felesége 56 éves, a második nemzedék 30 év alatti. A gazdaság eszköz és földvagyona egészében közös, együtt gazdálkodnak, a fiú állami alkalmazott, szabad idejében vesz részt a gazdasági munkákban. A gazdaság irányítása, a termelési, értékesítési döntések az idősebb családfő hatáskörébe tartoznak, de apa és fia között kölcsönös egyeztetésekre is gyakran sor kerül. A család földvagyona a külterületeken összesen 6,16 ha saját birtok, ebből 3,30 ha szántó, 2,86 ha kaszáló. A falu belterületén 25 ár földet (zöldséges kert, gyümölcsös, udvar) birtokol a család. A saját tulajdonú föld mellett bérelt földön is gazdálkodnak: 1,2 ha réti földet bérelnék pénzért. Az állatállomány: 5 tehén, 2 igásló, 11 juh, 4 anyakoca, egy kan és ezek változó számú szaporulata. A háztartás szükségletére 60-70 darab majorságot is nevelnek, (tyúk, ruca): „volt még százon fölül is, de lepassztottam, mert az uram haragszik, sok gabonát megesznek” – mondja a háziasszony. A fentiekén kívül gazdasági épületek – ólak istállók, tároló raktározó felületek - egyszerű kézi munkaeszközök, szerszámok illetve kisgépek (daráló, kaszágép) vannak a család tulajdonában.

A termelés rendelkezésére álló forgótőke – pénz, áru, készletek – mennyisége mint termelési feltétel nem oszlik el egyenletesen egy gazdasági év folyamán: vannak szűkebb időszakok, amikor vagy a pénz vagy az áru kevesebb. Ezeknek az időszakoknak az áthidalásához tartalékolásra, racionális beosztásra, a kiadási tételek rangsorolására van szükség, hogy a termelési folyamat feltételei biztosítva legyenek.

A gazdaság fő pénzügyi védelmének a tejtermelésből és az élőállat eladásából szerzi, ezt egészíti ki a nyugdíj és a fiatal családapa munkabérek. Az idősebb családfő fontosnak tartja, hogy a fia megőrizze alkalmazotti státusát, mert a gazdálkodást emellett is folytatni tudják, és a mezőgazdasági jövedelmet bizonytalanabbnak tartja, mint a rendszeres állami fizetést.

Külső, fizetett munkaerőt a növényápolás, betakarítás és takarmánykészítés időszakában vesz igénybe a család, legtöbbet a kapálás idején. Ekkor olyan nap is van, hogy 10 napszámot fogadnak.

A FÖLDBIRTOK EREDETE

A birtok nagyobb részét a családfő örökölte. Ketten voltak testvérek, a birtokmegosztást nem a földek elosztásával, hanem vásárlással oldották

meg. A szomszéd faluba férjezett lánytestvérének annak a falunak a határában vásárolt a családfő akkora szántót, amellyel kiegyenlítette az örökrészt. Az utóbbi évben a család földet is vásárolt: 1,5 ha kaszálót. A vásárlásban fontos szempont volt, hogy ez a terület egy darabban, jó helyen fekszik. Az 1,2 ha földbérletben is az a döntő szempont, hogy jó minőségű réti szántón jövedelmezően lehet termelni.

A földvásárlás és a bérlés jelzi, hogy termelési ciklusonként felhalmozás történik a gazdaságban. A termesztett növények közül általában a kukorica foglalja el minden évben a fő vetésterületet: a legjobb minőségű szántókon, 1,5 – 2 ha területen termesztik. Kisebb, de a szántó szintén jelentős részén, 1-1,5 hektáron szalmás gabonát: búzát, rozsot, zabot termesztnek. Ezek a termelvények fontosak az állatok hizlalásához.

A kisebb különálló parcellákon 0,20 ha alatt krumplit, cukorrépat, napraforgót, cirkot is vetettek az elmúlt években. A cukorrépa a marosvásárhelyi cukorgyárnak szerződéses alapon adták át, cserébe nem pénzt, hanem cukrot kaptak. A cirkot a seprőkötéssel foglalkozó kisiparosok vásárolták fel. A vetésforgó meghatározásában a főbb szempontok: a föld termőképességének fenntartása, megőrzése, optimális kihasználása.

Ugyanazon parcellába két évben egymást követően kerül szalmás gabona, búza után általában őszi árpa, rozs, esetleg zab. A szalmások után következik a kukorica, majd a kapásnövények: „cserélgetöm, az idén van cukorrépa, jövőben lesz pityóka, akkor azután fordítva. Úgy cserélgessük a forgót, a pityóka is elmegyén kétször egymás után, de már harmadikszor is nem lehet ültetni. S a cukorrépa is elmegy kétszer de harmadikszor már nem lehet a cukorrépat tenni, úgyhogy kell cserélgetni úgy a forgókat. Úgy is volt, hogy napraforgót is termeltünk. A szalmások után megszántassuk s akkor tavasszal teszünk törőbúzát belé, ha már kétször termött szalmás gabonát" - mondja a gazda. A termesztési technológiában a családfő szerint a vegyszereket nem lehet nélkülözni: „Oda kerültünk, hogy nem lehet gyomirtó nélkül termelni. Nem lehet. Az a búza olyan szép, s olyan gyönyörű s ha nem gyomirtózzuk meg, pontosan arra nyomja le a gyom, amire a kombájn odakerül. Az utolsó három hétbe, két hétbe a búrján fölkerül a tetejére, s akkor már nem tud tiszta gabonát csépelni. Neköm a múlt évben volt 60 ár búzám, azt a ménnel gyomirtóztattam. Mert nekem ő gyomirtóz, mert én a vegyszereket nem ismeröm, neki van vegyszere, minden munkát úgy megcsinál, olyan tiszta az a föld, hogy ott a burján nem hajt ki. Aztán volna a gyomirtózás a kukoricánál is, csak mindönt nem lehet meggyőzni pénzzel, hogy a kapásokat is gyomirtózd be, hogy a szalmásokat is gyomirtózd be, bár csak a szalmásokra jusson, mert minden olyan drága, hogy hatalmas, hát aztán milliók mennek napirendön mikor megkezdődik a tavaszi munka”.

BEVÉTELEK A TERMELÉSBŐL

A termesztett növények közül cukorrépát és ritkán cirkot adnak el, minden más termelvény önfogyasztásra használódik fel: család élelmiszer-ellátására a nagy és apróállatok takarmányozására.

A gazdaság legfontosabb áruai az élőállat és a tej. Évente három-négy hízó, több kocaalj malac és a továbbtenyésztésre nem szánt borjak kerülnek eladásra. A legjobb termelékenyséű tejelő teheneket nyáron is istállóban takarmányozzák, naponta háromszor fejik. Rendszeres, kiszámítható pénzjövödelmet havonta a tejeladás jelent, a helyi piacokon történő állateladás és az árviszonyok változó, kiszámíthatatlan tranzakciók.

KIADÁSOK

A legnagyobb összegeket a termelési költségek emésztik fel: „nem tud annyi pénz bejönni, hogy ki ne vigye a föld”- mondja a családfő. „Úgyhogy a kiadások hatalmasak, de muszáj csináljuk, mert még annyira állunk, hogy sajnáljuk a földet felhagyni. Nincs kiút másfelé, csak a földekkel kell foglalkozunk. Eladtam három hízó disznót, azért kaptam húsz millió lejt. Hétmilliót, hétmilliót s megint ötmillió valamennyit. De azt nem lehet, hogy ne nyúlj hozzá, amíg egyébből bejön megint valami, egy koca alj malacból, vagy valamiből, addig már hozza kell nyúlj. Amikor a holt szezomban valamit beveszünk, a kapun belül bejön egy összeg állatból, az mikor a szezomban megkezdődik, mint mostantól ki is megy amíg a földeket bévetőd, akkor jön utána a gyomirtó a szalmásnak, akkor jönnek a napszamosok, sokszor tíz napszamos kell, amikor elmegyünk egy hektár földbe kapálni. Úgyhogy sok-sok baj van, nagyon meggondolkozató, s nagyon ráfizetéses ez a gazdálkodás”.

A gazda értelmezésében a ráfizetés a bevételek és a kiadások egyenlegében nem a hiányt, hanem a megvalósított haszon mértéke fölötti elégedetlenséget jelenti. A költség-haszon mérlegelésben, e kalkulációkról szóló beszámolóknak, véleményeknek a kiindulópont mindig a piaci csereviszonyok egyenlőtlensége. A felvásárlási árak (különösen az élőállat esetében) messze lemaradtak az utóbbi évek piaci konjunktúrájában a vegyszerek, az üzemanyag, a gépek cserealkatrészei, vetőmag, stb. áraihoz viszonyítva. Lényegesen emelkedett a napszambér is. A folyó üzemköltségek – azok a kiadások amelyek az adott gazdasági évben folytatott termelést terhelik – évről-évre magasabbak. E tényezők nyomása ellen a gazdák a termelési költségek leszorításával védekeznek. A kevésbé termékeny, több költségráfordítást igénylő szántókat kaszálónak hagyják fel, a kukoricát nem vegyszerezik, a növényápolásnál, betakarításnál élő munkát használnak.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az elmúlt évtizedet a fiatfalvi gazdálkodásban a kollektivista struktúrák lebontása, a földmagántulajdon visszaállítása, a családi kisparcellás gazdaságok újra alakulása jellemezte. A mai gazdálkodásban tovább élnek a régi - kollektivizálás időszaka előtti - formák, ugyanakkor egy üzemszervezet

keretében jelen van a modern vállalkozásszerűen üzemeltetett termelési gyakorlat is, amely nemcsak termelést, hanem intenzív kereskedelmi részvételt, a piaci kereslethez igazodó termelési stratégiát jelent. Ebben az üzemvezetésben a föld mint termelési tényező, részben a racionális gazdasági számítások szerint kap szerepet. Másrészt a föld - mint az elődökkel összefüggő, kapcsolatot teremtő tényező - megdolgozásának morális kötelezettsége is érvényesül, olykor háttérbe szorítva a szigorú gazdasági elszámolást. A több mint kétszáz háztartásgazdaságban az önellátás/piaci termelés közötti arányok változatos képet mutatnak. A legintenzívebb, rendszeres piacra termelés a nagyállattartásra szakosodott gazdaságokban van, ezek közül a legnagyobb egy 11 fejőstehenet tartó gazdaság, (napi tejtermelése 170-180 liter). Az értékesítésnek két formáját gyakorolják: a felvásárló hálózaton keresztül és heti három alkalommal házhoz szállítással Székelykeresztúr tömbháznegyedébe. Ez az üzemforma úton van kapitalista termelővé emelkedés felé, azonban a gazdaságvezetésben, más családi gazdaságokkal való munkakapcsolataiban számos hagyományos elemet, illetve nem pénzelvű, hanem társadalmi kapcsolatoknak elsőbbséget engedő tranzakciót működtet (pl. földbérletek naturális cseréért, munkacsere).

A vegyes termelési szerkezetű kisüzemek termelési stratégiáira szerényebb piaci részvétel, költségleszorítás, biztonsági tartalékok képzése, kockázatkerülés, a szántóföldi termények közvetett - állattartáson keresztül történő - értékesítése jellemző.

Megjegyzés

A fiatfalvi földhasználatra vonatkozó ismereteimet 2003 tavaszán helyszíni terepmunkán, a gazdálkodásra vonatkozó adatokat a Székelykeresztúri Polgármesteri Hivatal mezőgazdasági nyilvántartóinak vizsgálatával szereztem. Köszönetet mondok szíves segítségükért: Bartha Alpár, Kertész Judit, Burszán Dénes, id. Varró Lajos, Fazakas Árpád, Derzsi Domokos, Lőrinczi Mihály, Varró Mihály, Imecs Sándor fiatfalvi lakosoknak és Fazakas Miklós, Varga Nagy László keresztúri gazdasági mérnököknek.